

Ons Heem

TWEEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

JG. 27, 6 * SLACHTMAAND 1973

ABDIJEN EN LANDBOUW

In het kader van het Abdijen- en Begijnhovenjaar werd dit nummer samengesteld door Lic. T.J. Gerits, Witheer van Averbode.

De opstelraad dankt de abdijs van Westmalle om de milde steun verleend bij de uitgave van dit nummer.

LEES IN DIT NUMMER :

- Abdijen en landbouw. Cisterciënzers en Premonstratenzers in de Zuidelijke Nederlanden
- De hoeven van de Kempische Witherenabdijen
- Het landbouwdomein van de abdijs van Park-Heverlee
- Aanplantingen van de St.-Bernardsabdijs op haar domein te Zoersel (1725-1775)
- Twee bouwkontrakten voor graanschuren van Averbode en Tongerlo in de 16de eeuw
- Figuratieve kaarten. Een spiegel van de kloosterdomeinen.
- Abdijs van Drongen
- Drie geleerde Witheren, beoefenaars van de botanische en landbouwkundige wetenschappen (17de-18de eeuw)
- Molensprokkeling
- Domeinkaarten van Tongerlo, Averbode en Postel
- Toponymische sprokkelingen uit het kartografisch materiaal in de Abdijs van Tongerlo
- Abdijsprokkelingen

Herkomst van de foto's en drukplaten: *Averbode*, Abdijs: foto's nr. 74, 88, 89, 93, 94, 95, 96, 97; *Bokrijk-Genk*, Openluchtmuseum: drukpl. nr. 80, 81; *Brussel*, A.C.L.: foto nr. 72; *Brussel*, Toer. Federatie van Brabant, drukpl. nr. 84; *Heverlee*, Parkabdijs: foto's nr. 85, 86; *Jette*: Heemkundige Kring v.h. Graafschap Jette: drukpl. nr. 87; *Leuven*, Geschied- en oudh. Kring v. Leuven en omgeving: drukpl. 75, 76, 82; *Postel-Mol*, Abdijs: foto's nr. 78, 79; *Sterksel* (Ned.), Heemkundekring « De heerlijkheid Heeze-Leende »: drukpl. 77.

De domeinkaarten van Averbode, Postel en Tongerlo (nr. 90, 91, 92) werden uitgevoerd door J. Lemmens jr. (Testelt).

ZONDEN EEN BIJDRAGE: Z.E.P. Gerits, Averbode (3); W.P. Dezutter, Brugge; Mevr. Roels-Parys, Waasmunster; Mevr. H. Maes, Deinze; F. Sillis, Brussel; M. Bovy, Dendermonde; B. Smeyers, Brussel; Mevr. W. Mariczewski, Londen; J. Pittoors, Borgerhout.

ADRESVERANDERING

Sekretaris Amaat SMEYERS en penningmeesteres Olga DELAERE zijn sinds 1 februari 1974 verhuisd: alle briefwisseling dient voortaan gestuurd naar het nieuwe adres: Pastoor Bolsstraat 99, 1641 Alsemberg.

VAN EN VOOR ONZE LEDEN

Van medelid J.P.F. PITTOORS, Gebr. Blommestraat 31, 2200 Borgerhout, verschijnt eerlang *Borgerhoutse Gedenkpenningen*. Formaat 27,5 cm x 21,5 cm, 80 blz., 10 fotoplatten, beperkte oplage. Behandelde periode: 1815-1972. Intekeningsprijs voor onze leden: 175 fr. (i.p.v. 200 fr.). Bestellen op aangeduid adres. W.

Moorsel onze gemeente, uitg. Heemkundige Kring MORCELLE, Moorsel, 1972, 70 blz., 43 afb. Na een algemene inleiding over de geschiedenis van het dorp Moorsel in het Land van Aalst, vragen de samenstellers van deze brochure aandacht voor de St.-Martinuskerk, de St.-Gudulakapel, de St.-Stevenskapel (1664), die op een banale wijze in 1910 herbouwd werd, en het kasteel van Moorsel. Ook wordt aandacht gevraagd voor J.J. de Meer, baron van Moorsel, die in 1797 wegens zijn verzet tegen de Franse overheersing werd doodgeschoten. Aan het sociaal-ekonomisch overzicht worden enkele beschouwingen gekoppeld over Moorsel als centrum van snijbloementeel en van « poeliers ». Spijtig dat de bibliografische gegevens ontbreken. Van groot belang is echter de merkwaardige verzameling van oude foto's en prentbriefkaarten, die in deze publikatie werden afgedrukt en die nog beter dan het geschreven woord de eigen sfeer van het dorpsmilieu weerspiegelen.

T.J. Gerits.

Abdijen en Landbouw

Cisterciënzers en Premonstratenzers in de Zuidelijke Nederlanden

De zending van de abdijen in deze wereld is van geestelijke aard. Zij zijn centra van godsdienstig leven en van pastorale uitstraling. Toch gaat dit religieus karakter uiteraard gepaard met een uiterlijk voorkomen en met allerhande nevenverschijnselen, die aan tijd en plaats gebonden zijn. De materiële verschijning der abdijen, d.w.z. hun bouwwerken en hun kunstpatrimonium, samen met hun kulturele uitstraling, is een van de maatstaven naar dewelke men de levenskracht, de groei en de bloei der abdijen kan beoordelen. In hun geschiedenis kan men bovendien het economisch aspekt onderscheiden, waarvan trouwens iedere werking op kultureel, sociaal en karitatief gebied grotendeels afhankelijk was en nog is. Deze historische krachtlijnen bieden reeds een algemeen inzicht in het streek- en volksverbonden verleden van de abdijen. Meer dan de andere kloostergemeenschappen zijn de abdijen met een streek vergroeid. Zij werden er als het ware ingeplant.

In dit nummer, dat aan landbouw en abdijschoon gewijd is, worden voornamelijk de Cisterciënzers en de Premonstratenzers of Witheren in de kijker geplaatst, omdat zij nauw betrokken waren bij de grote ontginningsijver en bij de rationele landbouwexploitatie, die van de 11de tot en met de 13de eeuw in West-Europa kan vastgesteld worden. Ook in de Nederlanden zette de mens een offensief in tegen de woeste gronden. Bossen werden gerooid, heiden ontgonnen, moerassen en venen drooggelegd. In de 14de eeuw kwam aan deze ontginningsactiviteit een einde. Het eindresultaat was ongetwijfeld erg belangrijk, al mag men het niet overschatten. Zelfs in streken, waar de ontginningen op de

meest intensieve wijze plaatsvonden, werden de mogelijkheden slechts gedeeltelijk uitgebuit (1).

De vertegenwoordigers van deze middeleeuwse ontginningsbeweging worden doorgaans in twee ongelijke groepen ondergebracht. Enerzijds heeft men te doen met kloosterlingen, voornamelijk met de lekebroeders (*fratres conversi*) van de nieuwe orden, de Cisterciënzers en de Premonstratenzers, die tegen het einde van de 11de eeuw en in het begin van de 12de eeuw gesticht werden en een snelle verspreiding in alle streken van Europa kenden (2). Naast deze kloosterlingen, die op grond van hun ascetisch ideaal aan veldarbeid deden, onderscheidt men de leken. Hun ontginningswerk gebeurde van uit de bewoonde centra. Vaak groeiden hun nederzettingen uit van kleine kolonies aan de dorpsgrenzen tot zelfstandige dorpen en parochies. Ook in de uitgesproken kolonisatiegebieden, als Kust-Vlaanderen en Zeeland, zou

(1) Vgl. B.H. SLICHER VAN BATH, *De agrarische geschiedenis van West-Europa (500-1850)*. (Aula-boeken, 32), Utrecht-Antwerpen, 1960, blz. 168 e.v.; L. VOET, *Het platteland, maatschappelijk en economisch*, in: *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, II, Utrecht-Antwerpen, 1950, blz. 464 e.v.

(2) Kaarten van de verspreiding der Cisterciënerabdijen werden gepubliceerd door J.-M. CANIVEZ, art. *Citeaux*, in: *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, XII, Parijs, 1953, kol. 875-886, afb. 110-114. Vgl. F. VAN DER MEER, *Atlas de l'ordre Cistercien*, Parijs-Brussel, 1965 (met de aanmerkingen van M. COCHERILL, in: *Citeaux*, XVII, 1966, blz. 119-144). Een overzichtelijke kaart, getiteld *Die Prämonstratenser in Europa*, werd uitgegeven in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, VIII, Freiburg, 1963, kol. 584/585. Vgl. N. BACKMUND, *Monasticon Praemonstratense*, 3 dln., Straubing, 1949-1956.

het dorpsnet op die wijze geleidelijk zijn uitgebreid (3).

In hoeverre de Cisterciënzers en de Premonstratenzers een belangrijk aandeel in de ontginningen van West-Europa hebben gehad, is een open vraag. Hedendaagse geschiedschrijvers, die zich met dit economisch probleem inlieten, zijn de mening toegedaan dat de gangbare opvatting over de te zeer veralgemenende rol, die de abdijen in de geschiedenis van de landwinning hebben gespeeld, moet genuanceerd worden (4). De inbreng van de kloosterlingen is ongetwijfeld van streek tot streek verschillend geweest. Hun werk was uitstekend, maar toch vertegenwoordigde het door hen in kultuur gebrachte land niet zo een aanzienlijk percentage van het geheel der ontgonnen gebieden (5). Voorlopig ontbreken echter nog de nodige monografieën, die voor een definitieve besluitvorming onontbeerlijk zijn.

De nieuwe kloosterorden, gegroeid uit dezelfde religieuze bezieling, die ook de investituurstrijd en de kruistochten mogelijk maakte, en beantwoordend aan de geestelijke noden van de middeleeuwse kerkgemeenschap, genoten, zoals gezegd, spoedig een ruime verspreiding, ook in de Nederlanden. De Cisterciënzers hielden op grond van hun regel nauw verband met de Benediktijnen, de enige kloosterorde die tot het einde van de 11de eeuw in deze gewesten bestond. Nog voor de dood van Bernard van Clairvaux († 1153), de grote gangmaker van de Cisterciënzers, werden in de Zuidelijke Nederlanden vijf abdijen gesticht, nl. Orval (1132), Ter Duinen (1139), Villers (1146), Aulne (1147) en Cambron (1148). Onder de abdijen, die in de tweede helft van de 12de eeuw ontstonden, verdienen Ter Doest (1174), Hocht (ca. 1180) later verplaatst naar Val-Dieu, Val-Saint-Lambert (1193-1194) en Baudelo (1200) vermeld te worden. In de 13de eeuw ontstonden nog twee Cisterciënzerafdelingen, stichtin-

gen van Villers, nl. Grandpré (1231) en St. Bernards-aan-de-Schelde te Hemiksem (1237). Van deze elf nederzettingen waren er zeven ten zuiden van de taalgrens gelegen. De overige vier, nl. Ter Duinen, Ter Doest, Baudelo en de St.-Bernardsabdij, bevonden zich in het graafschap Vlaanderen (6). De Cisterciënzers bouwden hun religieus ideaal op een konsekvente beleving van de Benediktusregel. In tegenstelling met Cluny werd hun observantie gekenmerkt door een geest van soberheid. Hun armoedebeleving kwam o.m. tot uiting in het principe door persoonlijke handenarbeid in de eigen behoeften te voorzien. Het generaal kapittel, dat de abten van de Cisterciënzerafdelingen groepeerde, was het centraal bestuursorgaan, dat eenheid van beleid en van organisatie moest verzekeren en dat bij middel van jaarlijkse visitaties de regelobservantie controleerde.

De Premonstratenzers, een orde van reguliere kanunniken levend volgens de Augustinusregel, kwamen zich reeds vóór de Cisterciënzers in de Nederlanden vestigen. Nog voor het overlijden van Norbert van Genep († 1134), stichter van de orde, werden de meeste Witherenabdijen van de Zuidelijke Nederlanden gesticht, nl. Floreffe (1121), St.-Michielsabdij Antwerpen (1124), Beaufort-Luik (1124-1128), St.-Feuillien du Roeulx (1126), Bonne-Espérance (1126), Grimbergen (1128), Park-Heverlee (1129), Heylisse (1129), St.-Niklaasabdij Veurne (ca. 1130) en Tongerlo (ca. 1133). Nadien kwamen nog de abdijen van Averbode (1134-1135), Drongen (1136), Ninove (1137), Dielegem-Jette (1140) en Leffe-Dinant (1152) tot stand. Postel, sinds 1140 een landbouwkolonie van Floreffe, werd in 1621 een zelfstandige abdij. Van deze 15 kloosters waren er 4 ten zuiden van de taalgrens gelegen, 7 in Brabant en 4 in Vlaanderen (7). Tongerlo, Averbode en

(3) L. VOET, *a.w.*, blz. 468.

(4) B.H. SLICHER VAN BATH, *a.w.*, blz. 171.

(5) L. VOET, *a.w.*, blz. 468.

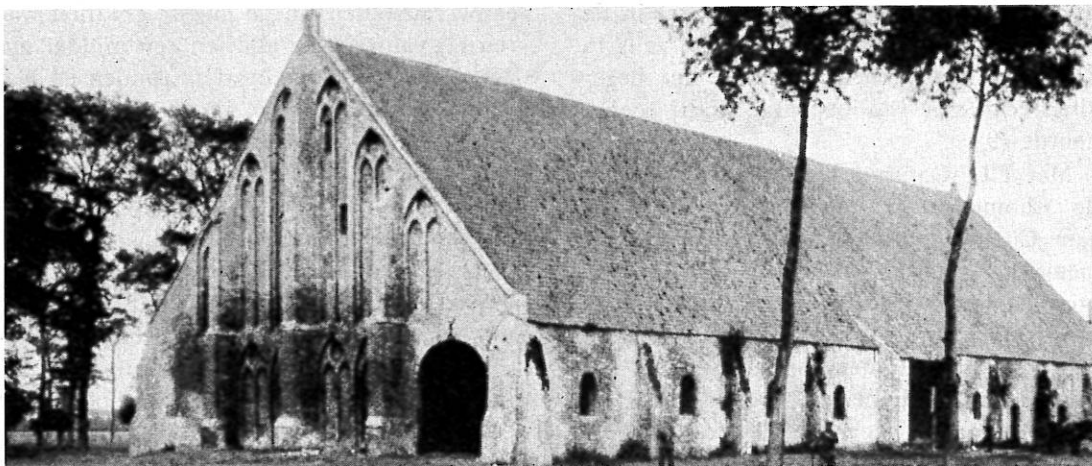
(6) J.-M. CANIVEZ, *a.w.*, kol. 874 e.v.; E. DE MOREAU, *Histoire de l'Eglise en Belgique*, III, Brussel, 1945, blz. 397-398.

(7) N. BACKMUND, *a.w.*, II, blz. 243 e.v.; E. DE MOREAU, *a.w.*, III, blz. 454-456.

Postel waren de eerste kloosterstichtingen in de Kempen. Samen met de Antwerpse St.-Michielsabdij en de Premonstratenzer nederzetting van Berne-Heusden aan de Maas (1134), die ook deels naar het heide- en veengebied van Kempen en Peel gericht waren, hebben de Witherenkloosters door hun aanwezigheid het landschap van deze zandstreek merkkelijk beïnvloed.

Het ascetisch ideaal van Prémontré, dat gekenmerkt werd door evangelische armoede, in de zin van soberheid, en dat een

ook een eigen ekonomie, die weer enkele verwantschapstrekken vertoonde. Door de handenarbeid in hun observantie op te nemen werd de landbouw en bijgevolg het grondbezit een noodzakelijke grondslag van de nieuwe orden. De meest treffende overeenkomst tussen de Cisterciënzer en de Premonstratenzer ekonomie houdt verband met de uitbating van het domein. In beide orden werd de landbouwexploitatie gekenmerkt door de persoonlijke handenarbeid van de kloosterlingen, vooral van de leke-

Afb. 72.

Graanschuur van de Cisterciënzerabdij van Ter Doest bij Lissewege. Deze 13de-eeuwse schuur, waarvan de voorgevel in fraaie baksteengotiek werd opgetrokken, heeft een lengte van 58,5 m, een breedte van 23,75 m en een hoogte van 30,75 m.

ruime plaats inruimde voor handenarbeid, was nauw verwant met de principes van Cîteaux. De Premonstratenzers trachtten echter dit programma te beleven van uit de Augustinusregel, die eigenlijk voor samenwonende *clerici* bedoeld was. De hervorming, die Prémontré in de middens van de samenlevende kanunniken bewerkte, had nagenoeg dezelfde draagwijdte als deze van Cîteaux in de wereld van de monniken. Voor de redactie van hun statuten en voor hun bestuursopvatting hebben de Premonstratenzers grotendeels de wetgeving en de structuren van Cîteaux overgenomen en aan hun levenswijze aangepast. Niet alleen beschikten beide orden over een sterk gecentraliseerd bestuursapparaat, zij ontwierpen

broeders, en door een gedecentraliseerde organisatie van de uitbating, een gevolg van de verspreide ligging der grondschenkingen.

Een onderzoek naar de toepassing van dit basisprincipe duidt echter enkele afwijkingen aan, die samenhangen met de geest van de onderscheiden kloosterregels en met de eigen roeping van elke orde.

Bij de Cisterciënzers was de praktijk van de handenarbeid een rechtstreeks gevolg van hun terugkeer naar de primitieve Benedictijnse strengheid, waarvan de Benedictijnen en vooral Cluny waren afgeweken. Bij voorkeur vestigden de Cisterciënzers hun landbouwcentra in afgelegen streken, ver van de bewoonde agglomeraties, en

het was hun verboden horigen en pachters te hebben of over andere inkomsten te beschikken dan deze van hun zelfbebouwing (8).

De economische opvattingen van de Premonstratenzers getuigden daarentegen van een grotere soepelheid. Ook bij hen werd de praktijk van de handenarbeid in ere gehouden, doch hij werd meer beschouwd als een uitdrukking van de evangelische traditie (*vita apostolica*). De statuten verboden geen enkele vorm van bezit en de landbouwcentra kwamen niet alleen voor in afgezonderde streken, maar vooral in de omgeving van bewoonde kernen of zelfs in de buurt van kerken, waarvan het belevingsrecht aan een bepaalde abdij toebehoorde (9).

Met F.L. Ganshof kan men dus terecht de « homogene » economische organisatie van Cîteaux stellen tegenover het « gemengde » type van Prémontré (10). De toekomst zou echter uitwijzen dat de strenge opvatting, die de Cisterciënzers op economisch vlak huldigden, onder invloed van diverse omstandigheden, spoedig zou afzwakken tot een meer soepele houding, zoals door de Premonstratenzers werd voorgestaan (11).

(8) Vgl. A. GERARDS, *Wirtschaftliche Hintergründe der Gründung des Cistercienserordens*, in: *Cistercienser Chronik*, LVIII, 1951, blz. 65-79; E. SABBE, *De Cisterciënsers economie*, in: *Cîteaux in de Nederlanden*, III, 1952, blz. 24-51.

(9) Vgl. F. PETIT, *La spiritualité des Prémontrés aux XIIe et XIIIe siècles*, Parijs, 1947, blz. 213-219; N.J. WEYNS, *Het Premonstratenser kloosterleven volgens Adam van Dryburgh*, Tongerlo, 1948, blz. 100-101. Men kan in dit verband ook raadplegen: H. LAMY, *L'abbaye de Tongerlo depuis sa fondation jusqu'en 1263*, Leuven-Parijs, 1914, blz. 291-294; G. WYMANS, *L'abbaye de Saint-Feuillien du Roelux, en Hainaut (1125-1300)*, Averbode, 1967, blz. 152-154.

(10) F.L. GANSHOF, *Medieval agrarian Society in its primes. France, the Law Countries and Western Germany*, in: *The Cambridge Economic History of Europe, from the Decline of the Roman Empire*, I, 1942, blz. 313-314.

(11) De evolutie omtrent de economische opvattingen in de middens van Cîteaux werd goed geschetst door: C.V. GRAVES, *The Economic Activi-*

Verschillende factoren hebben bijgedragen tot de vorming en de groei van de kloosterdomeinen: giften en aankopen, soms ook ruilingen en later de verwerving van cijns- en pachtgronden. De oorspronkelijke domaniale kernen waren doorgaans te danken aan giften, vaak van landadelijke families, in ruil voor jaargetijden of andere geestelijke voordelen. De meest gunstige tijd uit het oogpunt van de vrijgevigheid tegenover de Cisterciënzers en de Premonstratenzers was de 12de eeuw. Grondaankopen kan men vanaf de 13de eeuw vaststellen. In de meeste gevallen waren zij vanwege de abdijen een middel om het verworven domein af te ronden en een beter beheer mogelijk te maken. Dezelfde betekenis schijnen de grondruilingen gehad te hebben. Men ruilde soms verafgelegen gronden tegen andere, die beter bereikbaar waren. Een typisch voorbeeld hiervan biedt de ruil van onroerende goederen, die in 1296 plaatsvond tussen de Benediktijnen van Bierbeek, een afhankelijke priorij van de St.-Nicasiusabdij te Reims, en de abdij van Averbode. Het laatstgenoemde klooster verkreeg goederen te Veerle en stond bezittingen in de omgeving van Geldenaken en Hoegaarden af (12).

Het aantal kloosterhoeven, die in zelfbebouwing uitgebraat werden, bedroeg soms 4, maar ook wel 10 of 11. De Cisterciënzers- abdij van Villers in Waals-Brabant had 21 *grangiae*. Het totale bezit van abdij Ter Duinen besloeg een oppervlakte van 10.560 ha. (13). De jongere abdijen van Cîteaux en de kloosterstichtingen van de Premonstratenzers beschikten doorgaans over kleinere domeinen. Voor de meeste abdijen zijn echter onvoldoende archiefgegevens voorhanden om de juiste uitgestrektheid van het middeleeuws domein te bepalen.

ties of the Cistercians in Mediaeval England (1228-1307), in: *Analecta sacri ordinis Cisterciensis*, XIII, 1957, blz. 32-45.

(12) J. EVERS, *Averbode en Veerle*, in: *De Zinderkempfen*, I, 1932, blz. 58-59.

(13) E. SABBE, *a.w.*, blz. 32-34.

Met het oog op de doelmatige uitbating van hun domein beschikten de Cisterciënzers en de Premonstratenzers over een degelijk administratief kader. De abt, bijgestaan door een prior en supprior, voerde het hoge bestuur over de abdij op geestelijk en tijdelijk gebied. Het onmiddellijk beheer van de domeingoederen werd toevertrouwd aan een kloosterling, die bij de Cisterziënzers de titel van *maior cellerarius* voerde en bij de Premonstratenzers *provisor exteriorum* werd geheten. Ook de hoeven waren aan zijn toezicht onderwor-

van de middeleeuwse landbouwexploitatie, zowel van het abdijperceel als van de afgelegen agrarische centra (14).

Volgens de statuten van beide kloosterorden waren eigenlijk alle abdijleden door de arbeidsplicht gebonden. Deze omvatte niet alleen het veldwerk, maar ook huishoudelijke taken en het kopiëren van hand-

(14) Over de oorsprong van het konverseninstituut kan men raadplegen: K. HALLINGER, *Wohr kommen die Laienbrüder?* in: *Analecta sacri ordinis Cisterciensis*, XII, 1956, blz. 1-104. Betref-

Afb. 73.

Hoeve van de Allaertshuyse, een *grangia* van de Cisterciënerabdij van Ter Duinen. Deze kaart werd getekend in 1710 door de gekende landmeter Spilliaert.

pen. In de Cisterciënzert literatuur dragen die boerderijen de naam van *grangiae*, terwijl in Premonstratenzer kringen bij voorkeur de benaming *curiae* of *curtes* gebezigd werd. De hoeven stonden respectievelijk onder het beleid van de *magister grangiae*, ook *grangiarius* geheten, of de *magister curiae*. Hij droeg de verantwoordelijkheid voor de degelijke uitbating van de hem toevertrouwde hoeve en had de leiding van de plaatselijke gemeenschap van lekebroeders of konversen. De veldarbeid en de verzorging van het vee waren bij de Cisterciënzers en de Premonstratenzers hoofdzakelijk de taak van de lekebroeders. Zij waren de typische vertegenwoordigers

fende Cîteaux leze men: E. MIKKERS, *L'idéal religieux des frères convers dans l'Ordre de Cîteaux aux 12e et 13e siècles*, in: *Collectanea ordinis Cisterciensium reformatorem*, XXIV, 1962, blz. 113-129; J. LECLERCQ, *Comment vivaient des frères convers*, in: *Analecta sacri ordinis Cisterciensis*, XXI, 1965, blz. 239-258; J. DUBOIS, *L'institution des convers au XIIe siècle. Forme de vie monastique propre aux laïcs*, in: *I laici nella «societas christiana» dei secoli XI e XII*, Milaan, 1968, blz. 183-261. Over de lekebroeders bij de Premonstratenzers handelen de volgende publikaties: G. VAN DEN BROECK, *Les frères convers dans la législation des Prémontrés*, in: *Analecta Praemonstratensia*, XLIV, 1968, blz. 215-246; T.J. GERITS, *Betekenis en spiritualiteit van de lekebroeders in de middeleeuwse observantie van Prémontré*, in: *Gedenboek Orde van Prémontré, 1121-1971*, Averbode, 1971, blz. 181-196.

schriften. In de hooi- en oogsttijd werden gewoonlijk alle beschikbare krachten ingezet.

Om de leefbaarheid van de hoeven te verzekeren en om de uitbating onderling niet te hinderen, bepaalden de statuten van Cîteaux een afstand van 10 mijlen tussen de abdijen en van 4 mijlen tussen de respectieve hoeven (15). Een economische ondergrond vertoont eveneens het akkoord dat in 1142 tussen Cîteaux en Prémontré werd gesloten en bezegeld met een vriendschapsverbond tussen beide kloosterorden. In deze overeenkomst werd bepaald dat de afstand der abdijen minstens 4 mijlen en tussen de hoeven 1 mijl moest bedragen (16).

De rationale domeinexploitatie en de gecentraliseerde administratie waren nieuw in de agrarische economie van de 12de-13de eeuw. In de meeste gevallen schijnt de landbouw op dezelfde manier te zijn uitgeoefend als op de gewone middeleeuwse bedrijven. Er werd voornamelijk graan verbouwd op de abdijs hoeven. Omtrent mogelijke experimenten met nieuwe gereedschappen of cultuurgewassen werden in feite weinig inlichtingen gepubliceerd.

Ondanks de ondernemingsdurf van de Cisterciënzers en de degelijke organisatie van hun economisch stelsel, heeft hun economie zich niet kunnen handhaven. Ook Cîteaux is verplicht geweest zijn opvattingen inzake domeinbeheer aan de werkelijkheid te toetsen en aan te passen bij de evolutie van de middeleeuwse samenleving (17). Geleidelijk hebben de abdijen het principieel van directe grondbebouwing opgegeven. Dit verzuim was reeds in de 13de eeuw merkbaar en het bereikte een hoogtepunt naarmate het gebrek aan lekebroeders

(15) E. SABBE, *a.w.*, blz. 26.

(16) Vgl. T.J. GERITS, *Les actes de confraternité de 1142 et de 1153 entre Cîteaux et Prémontré*, in: *Analecta Praemonstratensia*, XL, 1964, blz. 193-205; K. SPAHR, *Zum Freundschaftsbündnis zwischen Cisterciensern und Prämonstratensern*, in: *Cistercienser Chronik*, LXXIII, 1966, blz. 10-17.

(17) E. SABBE, *a.w.*, blz. 41 e.v. Zie ook: nota 11.

voelbaar werd. Onder de druk van diverse invloeden, de wisselende sociale en economische kondities, de wijziging in de volkmentaliteit en het groot succes van de bedelorden, kende het instituut van de lekebroeders in de 13de eeuw een diepgaande evolutie, die zelfs een crisis veroorzaakte in de rekrutering van de oudere kloosterorden, de Cisterciënzers en de Premonstratenzers, die aan het konversenwezen zijn eigen gestalte hadden gegeven (18).

Om hun eigen leefbaarheid te waarborgen hebben de Cisterciënzers dan naar nieuwe bronnen van inkomsten gezocht. Het bleef inderdaad de abdijen niet langer mogelijk, in overeenstemming met de ordewetgeving, het verbod na te leven patronaatsrechten, tienden, cijnsen, pachten en leengoederen te aanvaarden. De abdijs hoeven werden voortaan aan vrije pachters verhuurd volgens het systeem van de tijdpacht, een vorm van verpachting die nog steeds in gebruik is. De pachtovereenkomsten werden gewoonlijk aangegaan voor een periode van drie jaar of een veelvoud daarvan (19). Vanaf de late middeleeuwen treft men in de abdijen pachtcontracten aan, die een spiegel zijn van het bedrijfsleven en van de sociale positie van de pachter. Naar het voorbeeld van de Benediktijnenabdijen (20), legden de Cisterciënzers en de Premonstratenzers ook *polyptica* of beschrijvingen van hun onroerend patri-

(18) J.S. DONNELLY, *The Decline of the Medieval Cistercian Laybrotherhood*, New York, 1949.

(19) Over het systeem van de tijdpacht leze men: H.P.H. JANSEN, *Landbouwpacht in Brabant in de 14e en 15e eeuw*, Assen, 1955; F. DAELEMANS, *Peiling naar de evolutie van de landbouw te Grimbergen aan de hand van enkele pachtcontracten (13e-18e eeuw)*, in: *Eigen Schoon en de Brabander*, LIV, 1971, blz. 409-427.

(20) Vgl. H. PIRENNE, *Le livre de l'abbé Guillaume de Ryckel (1249-1272). Polyptique et comptes de l'abbaye de Saint-Trond au milieu du XIIIe siècle*, Brussel, 1896; E. DE MOREAU en J.B. GOETSTOUWERS, *Le polyptique de l'abbaye de Villers*, Leuven, 1908. Andere voorbeelden worden aangehaald door R.C. VAN CAENEGEM en F.L. GANSHOF, *Encyclopedie van de geschiedenis der middeleeuwen*, Gent, 1962, blz. 90-94.

terciënzerabdijen werden slechts enkele domeinstudies ondernomen, o.m. voor de abdijen van Villers (29), Orval (30), Val-Saint-Lambert (31), Ter Duinen (32) en Ter Doest (33). In verband met de Premonstratenzers is het in feite nog erger gesteld. Daar beschikt men over de publikaties betreffende Tongerlo (34), Ninove (35), Heylisssem (36) en Saint-Feuillien du Roeulx (37).

Trond au XIIe siècle, in: *Handelingen van de Kon. Commissie voor geschiedenis van België*, CXIV, 1949, blz. 169-187.

(25) G. VAN ACKER, *Historio-geographische studie over het Sint-Pieters domein tussen Leie en Schelde*, in: *Tijdschrift van de Belgische Vereniging voor aardrijkskundige studies*, XII, 1942, blz. 27-45; ID., *De rechterlijke organisatie van het abdijsdomein in Vlaanderen tijdens de middeleeuwen*, Gent, 1950-1951 (dactyl).

(26) A. VERHULST, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe-XIVe eeuw)*, Brussel, 1958.

(27) J. WARICHEZ, *L'abbaye de Lobbes depuis les origines jusqu'en 1200*, Leuven, 1928.

(28) A. D'HAENENS, *L'abbaye Saint-Martin de Tournai de 1290 à 1350*, Leuven, 1961.

(29) E. DE MOREAU, *L'abbaye de Villers-en-Brabant aux XIIe et XIIIe s.*, Leuven, 1909.

(30) E. TANDEL, *Les biens de l'abbaye d'Orval*, in: *Annales de l'Institut archéologique du Luxembourg*, XX, 1888, blz. 15-112; C. GREGOIRE, *L'ancien domaine d'Orval*, in: *Orval, neuf siècles d'histoire*, (Orval), 1970, blz. 145-153.

(31) D. VAN DERVEEGHDE, *Le domaine du Val Saint-Lambert (1202-1387)*, Parijs-Luik, 1955.

(32) Vgl. voetnoot 42.

(33) M. VERMANDER, *De Vlaamse Cisterciënzerabdij Ter Doest. Oorsprong en bedrijvigheid in 't kader van hun bezittingen in Vlaanderen, Zeeland en Holland* (Onuitg. licentiaatsverhandeling), Gent, 1946; S. ASTAES, *De Cisterciënzerabdij Ter Doest. Vorming en ontwikkeling van haar domein in de 12de en 13de eeuw* (Onuitg. licentiaatsverhandeling), Gent, 1961.

(34) H. LAMY, *L'abbaye de Tongerlo depuis sa fondation jusqu'en 1263*, Leuven, 1914.

(35) E. SOENS, *Het domein der premonstratenzer abdij van Ninove*, in: *Analecta Praemonstratensia*, IV, 1928, blz. 266-293. Vgl. B. MERSCH, *De vroegste geschiedenis van de premonstratenzer abdij te Ninove (1137-1257)* (Onuitg. licentiaatsverhandeling), Leuven, 1971.

(36) P. SMOLDERS, *Le domaine de l'abbaye d'Heylisssem au XIIe siècle*, in: *Analecta Praemonstratensia*, II, 1926, blz. 33-59.

(37) G. WYMANS, *L'abbaye de Saint-Feuillien du Roeulx, en Hainaut (1125-1300)*, Averbode, 1957.

Bovendien zijn er nog de onuitgegeven verhandelingen, o.m. met betrekking tot het middeleeuws domein van Dielegem-Jette (38), Grimbergen (39) en Park-Heverlee (40).

De oogst wordt biezonder karig, wanneer men op zoek gaat naar publikaties, die aan de hoeven gewijd werden. Voor zoveel ons bekend is, werd een dergelijke studie alleen voor de boerderijen van het Benediktinessenklooster van Vorst uitgegeven (41). In verband met de hoeven van de Cisterciënzers en de Premonstratenzers liggen heel wat artikels verspreid in diverse geschiedkundige en heemkundige tijdschriften. Aldus werden enkele hoeven van Ter Duinen en Ter Doest bestudeerd (42). Voor

(38) J. GLADE, *L'abbaye de Dilighem des origines au XVe siècle* (Onuitg. licentiaatsverhandeling), Brussel, 1970. Deze thesis is hoofdzakelijk gebaseerd op de studie van een 14de-eeuws cijnsboek in het licht van de domaniale geschiedenis.

(39) J. PLASSCHAERT, *Le domaine de l'abbaye de Grimbergen aux XIIe et XIIIe siècles* (Onuitg. licentiaatsverhandeling), Brussel, 1958.

(40) G. DUPRIEZ, *Le domaine agricole de l'abbaye norbertine du Parc-le-Duc au XVIIe siècle* (Onuitg. licentiaatsverhandeling), Leuven, 1959.

(41) P. LINDEMANS, *De pachthoven der abdij Vorst*, in: *Eigen Schoon en de Brabander*, XVII, 1934, blz. 401-426; XVIII, 1935, blz. 266-270 en 337-344; XIX, 1936, blz. 65-80, 161-168, 306-310 en 374-383; XX, 1937, blz. 119-196. In deze publikatie werden 15 abdijshoeven bestudeerd.

(42) Vgl. A. HEINS en V. FRIS, *Les granges monumentales des anciennes abbayes des Dunes et de Ter Doest*, in: *Bulletin de la Société d'histoire et d'archéologie de Gand*, XIII, 1905, blz. 69-109. In verband met de abdij van Ter Duinen, zie: J. DE CUYPER, *Wording van de Hemme, het groot uithof van de Duinenabdij te Ramskapelle (Nieuwpoort)*, in: *Handelingen van het Genootschap voor geschiedenis gesticht onder de benaming « Société d'émulation » te Brugge*, LXXII, 1929, blz. 80-93; ID., *De hofstede van ten Bogaerde te Koksijde*, Pervijze, 1952. A. LOWYCK, *Toen Ten Bogaerde groot was door zijn hofsteden*, in: *Ten Bogaerde*, II, 1953, e.v.; ID., *De Hemme*, Pervijze, 1954; G. DEMERRE, *Ten Bogaerde*, Nieuwpoort, 1973. Betreffende de abdijshoeven van Ter Doest, die in Zeeuws-Vlaanderen en Zuid-Beveland gelegen waren, bleef een 14de-eeuws rekeningenboek bewaard. Vgl. C. DEKKER en J.G. KRUISHEER, *Een rekening van de abdij Ter Doest over het jaar 1315*, in: *Handelingen van de Kon. Commissie voor ge-*

de hoeven van Orval is eveneens een publikatie voorhanden (43). Buiten de studies, die aan hoeven van Averbode, Postel en Tongerlo gewijd werden (44), moeten hier enkele artikels vermeld worden die over abdijhoeven van Grimbergen (45), Heylisse (46), Ninove (47) en Park-Heverlee (48) handelen.

Samen met de Benediktijnen, die zich voornamelijk in de vruchtbare gebieden van de Lage Landen vestigden, hebben de Cisterciënzers en de Premonstratenzers het landschap en de akkerstructuur gevoelig beïnvloed. De weldoende aanwezigheid van Cîteaux en Prémontré is vooral waarneembaar in de Kempen, de Kuststreek en zelfs in geheel Brabant. Deze invloed werd niet alleen bepaald door de talrijke landbouwbedrijven, die door de abdijen van deze orden uitgebaat werden, maar tevens door moerontginningen en bedijkingen. Al mag men de rol van de abdijen in de bedijkingsgeschiedenis niet door veralgemening overdrijven (49), dan blijft het toch waar

schiedenis van België, CXXXIII, 1967, blz. 273-305.

(43) M. CONDROTTE, *Les granges de l'abbaye d'Orval*, in: *Le Pays Gaumais*, XXVIII-XXIX, 1966-1967, blz. 179-210.

(44) Vgl. art. *De hoeven van de Kempische Witherenabdijen*.

(45) D. DELESTRE, *Het hof te Poddegem te Grimbergen*, in: *Eigen Schoon en de Brabander*, XX, 1937, blz. 225-232; XXI, 1938, blz. 430-439.

(46) P. LINDEMANS, *De pachthoven der abdij van Heilisse*, in: *Eigen Schoon en de Brabander*, XXVII, 1944, blz. 38-40 en 111-113. In deze bijdrage worden 4 hoeven, die in Vlaams Brabant lagen, bestudeerd.

(47) E. SOENS, *Het hof van Pamel. Uithof der norbertijner abdij te Ninove*, in: *Eigen Schoon en de Brabander*, XVI, 1933, blz. 210-230; ID., *Het hof van Kattem. Uithof der norbertijner abdij van Ninove*, in: *Eigen Schoon...*, XVII, 1934, blz. 49-62. Dezelfde auteur liet eveneens een historisch overzicht over de hoeven en molens van Ninove verschijnen in: *Verslagen en mededeelingen der Kon. Vlaamse Academie voor taal- en letterkunde*, 1910, blz. 322, 653 en 711-717.

(48) Vgl. art. *Het landbouwdomein van de abdij van Park-Heverlee*.

(49) A. VERHULST, *Historische geografie van de Vlaamse kustvlakte tot omstreeks 1200*, in: *Bij-*

dat de Cisterciënzers van Ter Duinen, Ter Doest en Boudelo minstens een tijdlang zelf aan bedijking deden (50). In het Antwerps poldergebied traden twee instellingen, het Kapittel van de O.-L.-Vrouwekerk en de Sint-Michielsabdij te Antwerpen, vanaf de 12de eeuw als grootgrondbezitters op. De Antwerpse Premonstratenzers bezaten heel wat hoeven in die streek, waar zij door hun inpolderingen het rendement mede bevorderd hadden (51). In 1155 was de abdij reeds in het bezit van het land van Zandvliet, Berendrecht en Lillo (52), en in 1170 sloten de Witherenabdij en het O.-L.-Vrouwkapittel een overeenkomst over nieuwe inpolderingen (53). In de 13de eeuw hadden de polders soms door zodanige overstromingen te lijden dat de abdij zich genoodzaakt zag een beroep te doen op de dijkenbouwers uit Vlaanderen. Vanaf die tijd verminderde ook de eigen inbreng van de Sint-Michielsabdij in de bedijkingswerken (54). Ook de abdij van Tongerlo ondernam dijkwerken, voornamelijk in het moergebied van Essen (55). Deze Kempische abdij was ook zeer actief op het gebied van de turfwinning, waarvoor een

dragen voor de geschiedenis der Nederlanden, XIV, 1959, blz. 1-37.

(50) Op dit aspekt wees o.m. A. FRUYTIER, *De bedijkingen door onze Vlaamse abdijen bijzonder de Cisterciënerabdijen Duinen en Ter Doest in Zeeland*, in: *Handelingen van het Ve en VIe Vlaamsch Philologencongres*, Brugge, 1922, blz. 221-231.

(51) Vgl. A. VAN OLMEN, *De hoeven der Norbertijnerabdij St. Michiels van Antwerpen gelegen in de Polders*, in: *Oudheid en kunst*, XIV, 1922, blz. 12-19.

(52) P.J. GOETSCHALCKX, *Oorkondenboek der Witheren van St.-Michiels te Antwerpen*, I, Ekeren, 1909, blz. 28-30, nr. 15.

(53) ID., *a.w.*, I, blz. 42-44, nr. 22.

(54) A. JAMEES, *Inventaris van het archief van de Polder van Lillo, Stabroek, Berendrecht en Zandvliet*, Brussel, 1957, blz. 8.

(55) R. HAVERMANS, *Studie over de dijken in de sireek van Ouden Moer te Esschen. Een kleine bijdrage tot de studie der Kempische dijken*, in: *Geneskriften betreffende de aloude heerlijkheid Esschen-Calmphout-Huybergen*, VI, 1938, blz. 26-42.

eigen kanalennet werd aangelegd (56). Vanaf de 13de eeuw werd de moer of turf, als brandstof, een belangrijk economisch artikel. De heren van Breda, van Bergen-op-Zoom en de abdijs van Tongerlo bezaten uitgestrekte moergronden in het noordwesten van de Kempen. In de 14de-16de eeuw kende de turfwinning een hoogconjunctuur. Tongerlo beschikte over ongeveer 300 bunder moergrond onder Essen en Kalmthout, waar De Nol, Stampaanthoek, de Ouden Moer met het Moerven van Oud Spilbeek en Hotmeer met Nieuw Spilbeek als de oudste moerpanden worden vermeld. In de 15de eeuw kwamen nieuwe turfwinningen tot stand te Nieuwmoer (57). De brandstof werd via de Rozendaalse of Tongerlose vaart naar de turfmarkt van Rozendaal gevoerd (58). Deze vaart had een diepte van 4 voet. Voor de afvoer van turf en van mest, voor de ontginningen, be-

schikte men over 23 schuiten van 40 voet lengte en 8 voet breedte (59).

In de tweede helft van de 18de eeuw zochten de dorpen van de Kempen een degelijke verbindingsweg met de grote steden. Prelaat G. Hermans († 1799), abt van Tongerlo, bleek voor dit projekt gewonnen. Bovendien vond hij dat een vaart door de Kempen het heidegebied heel wat meer produktief zou kunnen maken. Landmeter Albert Meulemans († 1799) werd verzocht de nodige opmetingen te doen voor het graven van een vaart, die tussen Oosterlo en Geel zou beginnen, om in de Nete uit te monden, ongeveer de loop van de Wimpe volgende. De beraming beliep 35.473 gulden, alles inbegrepen, nl. het uitgraven, het bouwen van bruggen, sassen, huis van de « directeur », vier magazijnen en het aanschaffen van tien schuiten. De Staten van Brabant beloofden op verzoek van abt Hermans, zelf lid van de hoge vergadering, een toelage van 20.000 gulden. Het overblijvende, afgerond op 20.000 gulden, zou door aandelen van 1000 gulden gedekt worden. Alhoewel er enkele bezwaren tegen het graven van de vaart rezen, kende het projekt toch een groot succes, zodat de loop van het kanaal tot bij Mol verlengd werd en de omvang van de waterweg vergroot. In 1786 werd een enkwest voor de gewenste machtiging ingediend om de graafwerken te beginnen. De Brabantse Revolutie deed echter dit groots plan in de kartons te Brussel begraven (60).

De bedijkingswerken en de turfwinningen vormen een belangrijk aspekt van de Premonstratenzer economie in de Kempen. Door hun rationele domeinexploitatie en hun initiatieven op economisch gebied hebben de abdijen een eigen bijdrage geleverd tot de geschiedenis van de Lage Landen.

Averbode.

T.J. Gerits.

(56) M.A. ERENS, *De turfuitbating der abdijs Tongerlo*, in: *Bijdragen tot de geschiedenis*, XV, 1923, blz. 602-612.

(57) G. MEEUSEN, *Contracten uit de moertijd*, in: *Gedenkschriften...*, I, 1933, blz. 40-41; G. MEEUSEN en A. TIRELIREN, *Geschiedenis van Esschen*, in: *Gedenkschriften...*, V, 1937, blz. 49-51; D. BOEN, *De turfvaarten en de turfuitbating te Calmpthout*, in: *Gedenkschriften...*, IX, 1941-1942, blz. 166-175; J. VORSSSELMANS, *Op 16 April 1580 verpandt Prelaat Veltacker tot tweemaal toe de moergronden onder Essen, Kalmthout en Huibergen*, in: *Calmpthoutiana*, II, 1949-1950, blz. 18-19; G. MEEUSEN, *Het ontstaan van Nieuwmoer. Nieuwe turfwinningen in de 15e eeuw*, in: *De Spycker*, XV, 1958, blz. 1-10; G. MEEUSEN, *Moer en turf*, in: *De Spycker*, XVI, 1959, blz. 131-160; R. HAVERMANS, *De moeruitbating en turfnering voor onze gewesten in de loop der voorbije eeuwen*, in: *De Spycker*, XVI, 1959, blz. 118-130.

(58) Vgl. *Esschen en de Noordelijke heidestreek*. (Oudheidkundige Kring van Esschen, 4), Essen, 1931, blz. 53 e.v.; R. HAVERMANS, *Enkele geschiedkundige algemeenheden nopens de turfvaarten in het N.-W. der provincie Antwerpen*, in: *Bijdragen tot de geschiedenis*, XIX, 1928, blz. 492-498; D. BOEN, *De turfvaarten en de turfuitbating te Calmpthout*, in: *Gedenkschriften...*, IX, 1941-1942, blz. 166-175; J. VORSSSELMANS, *Bijdrage tot de studie over de moervaarten*, in *Calmpthoutiana*, II, 1949-1950, blz. 39-42.

(59) M.A. ERENS, *Projekt eener vaart door de Zuid-Antwerpsche Kempen. Einde XVIIIe eeuw*, in: *Taxandria*, VI, 1934, blz. 52-85.

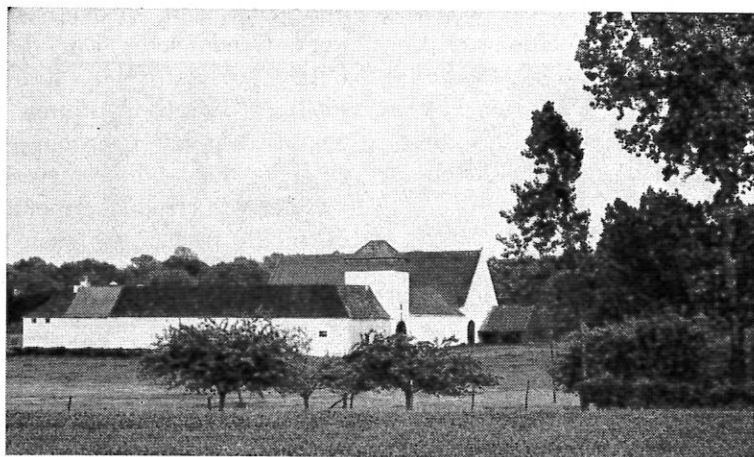
(60) *Ibidem*.

De hoeven van de Kempische Witherenabdijen

Wie enigszins met de geschiedenis van de Kempen vertrouwd is weet dat deze streek tijdens het oud regime verbonden was met het wel en wee van de Witherenabdijen, die er in de 12de eeuw tot stand kwamen (1). De Sint-Michielsabdij van Antwerpen (1124) was de eerste gemeen-

haar dochterabdijen Tongerlo en Averbode zijn, die zich definitief in de Kempen neerzetten.

In de 12de eeuw, de tijd van de abdijstichting, leefde West-Europa nog volop in de domaniale periode. Het grondbezit vormde de hoofdbron voor levensonder-

Afb. 75.

De pachthoeve van Wahanges te Sluizen (L'Ecluse) in Waals-Brabant was het meest zuidelijk gelegen landbouwbedrijf van de Witherenabdij van Averbode. Deze foto biedt een algemeen zicht op deze gesloten pachthoeve met kapel.

schap van deze kloosterorde, die zich in de streek vestigde. Al toonde deze abdij reeds een zekere belangstelling voor de Kempen, — zij verwierf er namelijk enkele patronaatsrechten en bezat er heel wat onroerende goederen — toch zouden het pas

(1) Vgl. T.J. GERITS, *De sociaal-economische invloed van de Kempische Witherenabdijen*, in: *Stichting voor de Kempen*, Turhout, 1968, blz. 33-38. Dit artikel is de tekst van een lezing, die op 5 augustus 1967, in de abdij van Averbode, ter gelegenheid van de tiende « Kempische Koffietafel » werd gehouden. Men raadplege ook: R. VAN UYTVEN, *De Premonstratenzers in het sociaal en economisch leven der Nederlanden*, in: *De glans van Prémontré*, Heverlee, 1973, blz. 63-74.

houd, sociale werking en kulturele bedrijvigheid. In deze agrarische maatschappij was het bezit van een behoorlijk domein van vitaal belang. Dank zij de nog gunstige toestand van de landadel hebben de Kempische abdijen van Tongerlo en Averbode een belangrijk domein kunnen verwerven, dat deze kloosterinstellingen wel dra tot invloedrijke welvaartsorganismen maakte.

Ook andere Witherenabdijen verwierven uitgestrekte domeinen in de Kempen. De Waalse abdij van Floreffe (1121) beheerde sedert het midden van de 12de eeuw een belangrijk domein in de buurt van Hout-

halen met de gekende landbouwwitbatingen van Hengelhof en Kelchterhof (2). Ten noordoosten van Retie bezat diezelfde abdij eveneens een uitgebreid landgoed. Op dit terrein kwam het landbouwcentrum van Postel met eigen kerk en passantenhuis tot stand. In 1621 werd deze nederzetting tot zelfstandige abdij verheven (3).

Het domeinbeheer liet in de abdijarchieven een omvangrijke dokumentatie na, die voor de studie van de landbouwexploitatie in de voorbije eeuwen van groot belang is. Het historisch onderzoek omtrent de domeinuitbating werd vooral voor Tongerlo goed aangevat, alhoewel ook daar een algemene syntese ontbreekt. Verdienstelijk werk in dit opzicht werd door de Witheren Dr. M.A. Erens (1888-1952) (4) en L.A. Gevelers (1876-1931) verricht (5). Ook Dr. J. Goossenaerts (1882-1963) (6) en G. Meeu-

(2) H. VAN DE WEERD, *Une colonie agricole de l'abbaye de Floresse en Campine au XIIe siècle*, in: *Leodium*, XXII, 1929, blz. 36-49; A. CLAES, *Het domein Kelchterhof te Houthalen*, in: *Nieuws uit Limburg*, XIV, 1962, blz. 32-34.

(3) F. JACQUES, *L'arrivée à Postel de la colonie de Floresse*, in: *Namurcum*, XXIV, 1949, blz. 11-13.

(4) Kan. M.A. Erens stelde het vierdelig werk *De oorkonden der abdij Tongerlo* (Tongerlo, 1948-1958; dl 4 in samenwerking met M.H. Koyen) samen, dat een kostbaar werkinstrument is voor de studie van het kloosterdomein. Van zijn hand is ook het overzichtelijk artikel: *Het uitbatingstelsel der abdij Tongerlo in middeleeuwen en moderne tijden*, in: *Oudheid en kunst*, XIII, 1922, blz. 25-42. Een biografische nota en een volledige lijst van zijn publikaties kan men vinden bij: M.H. KOYEN, *In memoriam Dr. M.A. Erens, O.Praem.*, in: *Analecta Praemonstratensis*, XXVIII, 1952, blz. 197-202. Vgl. R. P(EETERS), *Kanunnik Ambrosius Mathaeus Erens*, in: *Taxandria*, n.r., XVIII, 1952, blz. 218-219; M.H. KOYEN, *Dr. M.A. Erens, O.Praem., archivaris der abdij Tongerlo*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, XII, 1952, kol. 313-315; ID., art. *Erens*, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, II, Brussel, 1966, kol. 206-208.

(5) Vgl. *In memoriam Libertus Gevelers*, in: *Pro Nostris*, III, 1931, blz. 105. Een lijst van zijn publikaties werd niet uitgegeven.

(6) Hier dient vooral zijn werk *De taal van en om het landbouwbedrijf in het Noordwesten van de Kempen* (Gent, 1956-1958) vermeld, dat van groot belang is voor de geschiedenis van de abdijhoeven van Tongerlo in de heerlijkheid Essen-Kalmthout-

sen (1900-1965), gemeentearchivaris te Essen, hebben een merkwaardige bijdrage tot de kennis van de abdijhoeven van Tongerlo geleverd (7). Dr. J. Weyns slaagde er in een monografie te wijden aan de Uitschoolhoeve te Oevel (8). Betreffende de abdijhoeven van Averbode werden slechts sporadisch enkele artikels gepubliceerd. Omtrent de hoeven van Postel is men daarentegen beter ingelicht dank zij de publikaties van archivaris T.I. Welvaarts (1840-1892) (9). Een nuttig naslagwerk, dat bij de studie van de abdijhoeven in het kader van de domeingeschiedenis heel wat informatie kan bieden, is het tweedelig werk *Geschiedenis van de landbouw in België* van Ir. P. Lindemans (1890-1968) (10). De bouwstoffen voor deze monografie werden trouwens grotendeels aan de bestaande abdijarchieven ontleend.

Naast de reeds vermelde Witherenabdijen, die in het randgebied van de Kempen gesticht werden, kan nog gewezen worden op de economische betekenis van het Premonstratenzer klooster van Berne-Heusden (1134) aan de Maas voor het heide- en veengebied van Noord-Brabant (11). In 1196 schonk landheer Albert

Huiberger. Over Dr. J. Goossenaerts, raadplege men: *Dr. J. Goossenaerts, 1882-1963*, uitg. M. HANOT, Gent 1973; F. SILLIS, *Bibliografie van Dr. Jozef Goossenaerts, 1882-1963*, Kortenberg, 1973.

(7) Vgl. A. TIRELIREN, *Historisch merkwaardig man Gerard Meeusen en de Heerlijkheid Essen-Kalmthout-Huybergen*, in: *De Spycker*, XXIII, 1966, blz. 1-19 (met bibliografie).

(8) J. WEYNS, *De Uitschoolhoeve uit Oevel*, in: *Tijdschrift voor geschiedenis en folklore*, XVIII, 1955, blz. 57-139.

(9) Een biografische nota met een lijst van zijn publikaties kan men vinden bij: L. GOOVAERTS, *Ecrivains, artistes et savants de d'ordre de Prémontré*, II, Brussel, 1902-1907, blz. 377-380; W.M. GRAUWEN, art. *Welvaarts*, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, III, Brussel, 1968, kol. 958-962.

(10) Vgl. P. LINDEMANS, *Geschiedenis van de landbouw in België*, 2 dln, Antwerpen, 1952. Een levensschets met lijst van publikaties werd uitgegeven door L. DE MAN, *Leven en werk van Ir. Paul Lindemans*, in: *Eigen Schoon en de Brabander*, LXIII, 1960, blz. 169-181.

(11) Over de oude abdij van Berne-Heusden aan-

van Dinther het uitgestrekt domein van Bernhese te Heeswijk bij Dinther, waarbij de abdij van Berne eveneens rechten verwierf voor het ontginnen en uitbaten van gemene gronden. Dit uithof groeide later uit tot een agrarisch bedrijf van ruim 5000 hektaren labeurgrond (12).

Bij het overzicht dat hier volgt worden echter alleen de abdijen van Averbode, Floreffe-Postel en Tongerlo betrokken. De godsdienstige en kulturele betekenis naast het sociaal-ekonomisch belang van deze instellingen voor de geschiedenis van de Kempen en van de Peelstreek moet niet meer bewezen worden. Hier wordt slechts

voorlopig uitgesloten een globaal historisch overzicht neer te schrijven of geldige besluiten te trekken.

De abdijschouwen van de Witheren waren doorgaans nederzettingen, die ver van de oude gehuchtskernen verwijderd lagen. Waar de uitgestrektheid van het kloosterdomein meerdere boerderijen toeliet werden deze gewoonlijk groepsgewijze samengebracht. Typische voorbeelden van dit verschijnsel zijn de hoevenkoncentraties van Tongerlo te Alphen (6 hoeven) en van Averbode te Sterksel (5 hoeven). Iedere nederzettingkern bestond uit de drie levensnoodzakelijke elementen, nl. akkers, weiland en

Afb. 76.

De hoevegebouwen van Wahanges werden tijdens het eerste derde van de 18de eeuw volledig vernieuwd. Deze foto biedt een voorstelling van de westgevel, waarin men de driebeukige schuur en de inrijpoort met duiventil kan onderscheiden.

aandacht besteed aan de boerderijen of zelfstandige landbouwcentra van hun domeinen. Tevens werd een poging ondernomen om die uitbatingseenheden in kaart te brengen. Bij ontstentenis van afzonderlijke studies omtrent deze hoeven is het

de Maas, zie: F.H. VAN BAVEL, *Een verkennings-tocht naar het oude Berne*, in: *Varia historica Brabantica*, I, 's-Hertogenbosch, 1962, blz. 257-339, afb.

(12) J.F. NIERMEYER, *Het klooster Berne en de ontginning van de oostelijke Meierij omstreeks 1200*, in: *Ceres en Clio. Zeven variaties op het thema landbouwgeschiedenis*. (Agronomisch-historische bijdragen, VI), Wageningen, 1964, blz. 113-128.

heide, waarbij soms ook een of meer vijvers worden aangetroffen. Rond deze oorspronkelijke kernen hebben ontginningen de heidevelden steeds verder doen wijken en nieuwe hoeven buiten de oude kern doen oprijzen (13). De landbouwbedrijven van de Kempische Witherenabdijen waren gemengde bedrijven met graanbouw en vee-teelt. Dit belette niet dat in sommige hoeven deze of gene bedrijfstak meer voorkeur genoot. Een dergelijke specialisatie kan

(13) J. WEYNS, *Het Kempisch boerenhuis. Beknopt overzicht*, in: *Kultuurhistorische verkenningen in de Kempen*, I, Oosterwijk, 1960, blz. 55.

vastgesteld worden in de hoeven, die de abdij van Averbode te Testelt bezat. De boerderijen van *Ter Hoeven* deden voornamelijk aan landbouw, terwijl de Broekhoeve hoofdzakelijk op veeteelt en paardenfokkerij was afgestemd. De aanpalende weiden van deze hoeve dragen dan ook de sprekende namen : *Koeyenbeemt*, *Ossenbeemt*, *Schaepsbeemt* en *Veulensbeemt* (14). Het uitzicht van de hoevegebouwen hield niet alleen verband met de omvang van het landbouwbedrijf, maar was doorgaans ook aangepast aan de regionale bouwopvatting. Kleine boerderijen, zoals er op de Kempische domeinen enkele voorkwamen, hadden als typisch kenmerk dat het woonhuis, de stal en de schuur onder één langgestrekt dak naast elkaar gelegd werden. Meestal echter werd het type van de gespreide bebouwing toegepast, gekenmerkt door een woonstalhuis, met vrijstaande schuur en andere dienstgebouwen. Op de kloosterdomeinen van de Kempen en de Peelstreek was dit vermoedelijk de normale bouwopvatting. Op de vruchtbare leemgronden, zoals in Haspengouw en in sommige streken van Brabant handhaafden de Witheren de plaatselijke bouwtraditie. Omheen een rechthoekige binnenhof, die van een mestkuil voorzien is, liggen de woning en de dienstruimten geschaard : een schikking, die men de gesloten aanleg kan noemen. Dit gesloten aanlegplan vindt men o.m. toegepast in de abdijhoeve van Averbode te Wahanges in Waals-Brabant. De meeste hoeven van de Parkabdij van Heverlee werden volgens het bouwschema van de grote vierkandhoeve opgetrokken.

In alfabetische volgorde worden thans de voornaamste hoevenconcentraties van de Kempische Witherenabdiijen beknopt besproken.

AVERBODE

Op haar 12de-eeuws domein telde de ab-

(14) A.A.A. (= AVERBODE, Archief van de Abdij), I, reg. 106, fol. 47vo. Het betreft hier het kaartboek van 1678.

dij van Averbode, buiten het abdijperceel, vier belangrijke landbouwcentra. De oudste stichting was de landbouwnederzetting van Wahanges, die in 1149 in het bezit van Averbode kwam (15). Volgens de 17de-eeuwse figuratieve kaarten bestond dit agrarisch centrum uit een ruime en gesloten vierkandhoeve met kapel (16) en brouwerij. Op het binnenhof bevond zich een vrijstaande duiventil (17). In het eerste derde van de 18de eeuw werden de hoevegebouwen volledig vernieuwd. Boven de ingang van het poortgebouw, dat met een duiventil bekroond is, prijkt het wapen van prelaat Steven vander Steghen († 1725), abt van Averbode, met het jaartal 1724. Bij het betreden van het binnenhof bevindt men zich tegenover de pachterswoning, waarvan de eerste steen in april 1729 gelegd werd (18). Boven de deur werd het wapen van prelaat Frederik vanden Panhuysen († 1736), abt van Averbode, met het bouwjaar 1729 aangebracht. Ook de stallingen en de ruime driebeukige schuur kwamen waarschijnlijk in dezelfde periode tot stand (19). Betreffende de bouw van de

(15) J. EVERS, *De oorkonden der abdij van Averbode*, z.p., en z.d., blz. 14-15, nr. 7. Van deze oorkondenpublicaties verscheen slechts één aflevering (48 blz.). Over de hoeve van Wahanges, zie : A. SCHAYES, *La ferme de Wahanges à l'Écluse*, in : *Mededelingen van de Geschied- en oudheidkundige kring voor Leuven en omgeving*, VII, 1967, blz. 234-247.

(16) De Sint-Nikolaaskapel van Wahanges werd op 13 mei 1619 door Mathias Hovius, aartsbisschop van Mechelen, gekonsakreerd. A.A.A., I, reg. 20, fol. 297 ^{ro-vo}. In maart 1730 werd aan de Brusselse schilder Cortens het bedrag van 39 gulden en 10 stuivers uitbetaald voor de schildereye van de *authaer tot Waheyns*, A.A.A., I, reg. 833, *Rek. 1729-1730*.

(17) BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, *Kerkel. Archief*, nr. 5009 ; A.A.A., I, reg. 106.

(18) [april 1729]. *Aen den eersten steen voort huys tot Waheyns nomine amplissimi 2-16*. A.A.A., I, reg. 833, *Rek. 1728-1729*, blz. 39. De eerste steen werd in naam van prelaat F. vanden Panhuysen door S. Braunman, kamerling, gelegd.

(19) Een beschrijving van de hoevegebouwen kan men vinden bij : J. HALFLANTS, *Merkwaardigheden : van Honsem tot Bossut-Gottechain*, in : *Mededelingen van de Geschied- en oudheidkundige*

nieuwe hoeve bleef in het archief te Averbode de volgende onkostennota bewaard (20):

Mynen uytgeef aen de nieuwe pachhoeve van Waheijns

aen den metser 1018-8

aen steencapper 347-6

aen schaille decker 71-14

aen saeghers 86-5

De geheele onkosten soo door mij als onsen rentmeester van Thlenen en pachter van Waheyns gedaen in gelde bedraecht 4083-5.

In 1784 werd er een nieuwe paardenstal opgetrokken. Het ganse complex bleef in een opvallend goede toestand bewaard.

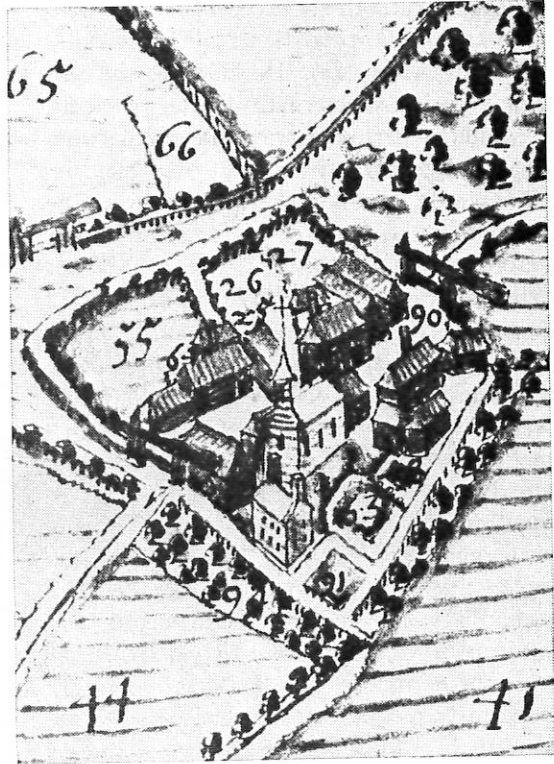
In 1155 verwierf de abdij van Averbode het domein van Sint-Jansberg bij Maaseik, waar voordien een klooster van reguliere kanunniken bestaan had. De Witheren vestigden er een landbouwcentrum, dat bestond uit een cijnshof met hoevegebouwen en kapel. Aanvankelijk werd deze landbouwkolonie uitgebaat door lekebroeders en dienstbaren, later ging zij als pachthoeve over aan vrije pachters (21). In de 17de eeuw werd waarschijnlijk het ganse boerderijcomplex door nieuwe gebouwen vervangen. Een ruime woning werd in 1683 opgetrokken, terwijl in de jaren 1686-1687

kring voor Leuven en omgeving, VII, 1967, blz. 146-148.

(20) A.A.A., I, reg. 833, *Rek. 1729-1730*.

(21) Over het domein van St.-Jansberg kan men lezen: O. ROBYNS, *De hoeve van St.-Ja[n]sberg bij Maaseik*, in: *Limburg*, XII, 1930-1931, blz. 205-210; V. VAN GENECHTEN, *Werd de abdij van Sint-Jansberg bij Maaseik door Averbode gesticht?* in: *Analecta Praemonstratensia*, XI, 1935, blz. 27-43; N. BACKMUND, *Monasticon Praemonstratense*, II, Straubing, 1952-1955, blz. 347; T. HENDRICKX-GODELAINE, *Sint-Jansberg nabij Maaseik*, in: *Nieuws uit Limburg*, X, 1958, blz. 63-64; M. HENDRICKX, *Betwisting over het jachtrecht op St.-Jansberg (Maaseik) 1768*, in: *Limburg*, XLI, 1962, blz. 61-62; T.J. GERITS, *Sint-Jansberg. Van abdij tot kloosterhoeve*, in: *Sint-Jansberg*, VI, 1964-65, afl. 3, blz. 2-28; ID., *Betwisting over het jachtrecht te Sint-Jansberg (1765-1779)*, in: *Sint-Jansberg*, VII, 1966-1967, afl. 1, blz. 11-18; ID., *Een pachtbrief van Sint-Jansberg uit 1538*, in: *Sint-Jansberg*, VII, 1966-67, afl. 3, blz. 11-20.

ook nieuwe stallen gebouwd werden (22). Behalve het 13de-eeuwse koor van de romaanse domeinkerk, bleef van het landbouwcentrum van Sint-Jansberg niets bewaard (23).

Afb. 77.

De pachthoeven van Sterksel in Noord-Brabant waren rond een kapel gelegen. Het domein, dat door deze boerderijen uitgebaat werd, was de grootste landbouwkolonie van de abdij van Averbode. De voorstelling is een detail uit de figuratieve kaart van de grote atlas van Averbode, thans bewaard te Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Kerkelijk Archief*, nr. 5009.

In 1160 kwam de abdij van Averbode in het bezit van een derde landbouwcentrum te Spikelspade-Hechtel en van het aangren-

(22) A.A.A., I, reg. 236, fol. 534^{ro-vo}; BRUSSEL, Alg. Rijksarchief, *Kerkelijk Archief*, nr. 5016, fol. 241ro. Vgl. T.J. GERITS, *Sint-Jansberg. Van abdij tot kloosterhoeve*, in: *Sint-Jansberg*, VI, 1964-65, blz. 27.

(23) Vgl. B. C[LAESSENS], *Par monts et par vaux*, in: *Bulletin des métiers d'art*, I, 1901-1902, blz. 212-216; T.J. GERITS, *a.w.*, blz. 24-27.

zend leen, dat de naam *Brille et Caterhit* droeg (24). Op het Kempisch domein stichtte Averbode de abdijschouwen van Spikelspade en van de Briel. De hoeve van Spikelspade bestond in de 17de eeuw uit twee boerderijen : de Noord- en de Zuidhoeve. Ook dit agrarisch centrum was voorzien van een kapel, die in 1550 volledig herbouwd werd (25). De schouwen van dit domein deden aan graanbouw en veeveelt. In sommige perioden was ook de turfwinning winstgevend.

De vierde landbouwkern van Averbode was gelegen te Sterksel in de Meierij van 's-Hertogenbosch. De abdij kwam in het bezit van dit uitgestrekt domein in 1172 krachtens een schenking van Otto, aartsdiaken van Luik, die het van Herbert, heer van Heeze, had gekocht (26). Op dit landgoed liet Averbode vier schouwen oprichten : *ten Poel, ten Steen, in de Kan* en *in de Bril*. Deze boerderijen lagen geschaard rond de kapel van de H. Katharina en waren omgeven met een gracht. De vijfde hoeve, *ter Braken* geheten, was meer noordwaarts gelegen. Zij kwam in een latere periode tot stand op een stuk ontgonnen heide (27). In de geschiedenis van Averbode is het landbouwcentrum van Sterksel een enig geval waar uit het domeinkerkje een zelfstandige parochie groeide.

(24) A.A.A., I, Charters 15 en 16. Uitg. E. JACQUES, *Bijdrage tot de geschiedenis van de parochie Hechtel*, in : *Het oude Land van Loon*, XVII, 1962, blz. 94-95. Over het domein van Spikelspade-Hechtel werd betrekkelijk weinig gepubliceerd : E. JACQUES, *Bijdrage tot de toponymie van Hechtel*, in : *Limburg*, XL, 1961, blz. 93-94 ; ID., *a.w.*, in : *Het oude Land van Loon*, XVII, 1962, blz. 70-88.

(25) T.J. GERITS, *Bouw van een nieuwe kapel bij de kloosterhoeve van Spikelspade-Hechtel in de XVIe eeuw*, in : *Limburg*, XLVIII, 1969, blz. 49-59.

(26) J. EVERS, *a.w.*, blz. 41-44, nr. 28 en 29.

(27) Vgl. T.J. GERITS, *De abdij van Averbode en haar relatie tot de Meierij van 's Hertogenbosch en in het bijzonder tot Sterksel*, in : *Heemkronyk van de Heemkundekring « De Heerlijkheid Heeze-Leende »*, VI, 1967, blz. 70-76 ; J. AERTS, *Een oude kaart van Sterksel*, in : *Heemkronyk...*, VI, 1967, blz. 78-86, afb.

Op het grondgebied van de abdij bevond zich een *Neerhof*, dat in de onmiddellijke voedselbehoeften van de kloostergemeenschap moest voorzien. In de buurt van de abdij lag de Vraamselhoeve en verderop, onder Testelt, trof men de boerderijen van Ter Hoeven aan (28). De Voshoeve, die in de wijk Mosvenne gelegen was, werd in 1755 gesloopt (29). Ten westen van de St.-Pieterskerk van Testelt, bij de rand van het grote broekgebied van de Demervallei, bezat de abdij de Broekhoeve, die ook veehoeve werd geheten.

De domeingoederen van Averbode lagen verspreid in het hertogdom Brabant en in het Land van Luik. De onderhorigheid aan twee vorstendommen speelde niet altijd in het voordeel van de abdij. Dat ondervond men in de jaren 1488-1489 tijdens de oorlog van Maximiliaan van Oostenrijk tegen de Vlaamse en Brabantse steden. Ook Gelderse troepen en Luikse huursoldaten onder de leiding van Willem van Arenberg namen aan die strijd deel. Deze benden maakten reeds vanaf 1482 de Kempen onveilig. De hoeve van Spikelspade, die in 1482 niet minder dan 10 ossen, 14 melkkoeien, 15 ledige runderen, enkele paarden en een grote kudde schapen herbergde, werd zwaar gebrandschat, maar de gebouwen bleven van vernieling gevrijwaard. Met de hoeve den Briel liep het minder goed af. Nadat in 1486 het vee werd aangeslagen, stak men het vuur aan de dienstgebouwen, zodat *die scuere metten coren, hoye ende voederings daer in wesende ende die scaepscoye metten wagenhuse ende stellingen daer aan staende metten hoye* door brand vernield werden. In 1486 werd het woonhuis van de Grote Hoeve te Lommel afgestookt, waarbij niet alleen het huisraad en de graanvoorraad, maar ook

(28) A. WILLEMS, *Uit de geschiedenis van Testelt*, Leuven, 1954, blz. 30-32 ; ID., *Testelt : een hoeve-huurcontract van 1752*, in : *Het oude Land van Aarschot*, VIII, 1973, blz. 45-51.

(29) A.A.A., I, reg. 106, fol. 4 : *Deeze hoeve is afgebroken a° 1755 en alle de rest verkogt den 27 en 31 januarij Anni 1735*.

14 ossen, 9 melkkoeien, 15 ledige runderen en een trekpaard omkwamen. De plunderende benden bezochten in 1486 ook de abdijhoeve van Bolderberg te Zolder, waar zij de ganse hoeve, bestaande uit pachterswoning, kaaskamer, schuur, schaapskooi, paardenstal, bakhuis en enkele andere dienstgebouwen afbrandden. Te Rummen werd in 1486 een *grootte costelyke thiendschuere* van de abdij door brand vernield, terwijl ook de pachthoeve met schuur, paardenstal, schaapskooi, *corenspecker* en wagen-

door dergelijke rampen en gewelddaden getekend.

De abdij beheerde een aanzienlijk bouwkundig patrimonium, dat naast de ongeveer 50 hoeven ook heel wat pastorieën, kerken, refugiehuizen, molens en tiendschuren omvatte. Vooral de landelijke gebouwen, die niet steeds in duurzaam materiaal opgetrokken waren, baarden soms veel zorgen. Ook de rendabiliteit van de hoeven werd geregeld door de provisor nagegaan. De Dievoirthoeve, een *cleynen*

Afb. 78.

Algemeen zicht van de 18de-eeuwse pachthoeve van Berendonk te Arendonk in de Antwerpse Kempen. Deze boerderij, die in een betrekkelijk goede toestand bewaard bleef, maakte eertijds deel uit van het kloosterdomein van Postel.

kot ten onder gingen (30). In de jaren 1488-1489 werd bij de hoeve van Deurne bij Diest een *costelijke schuer afghebrandt*, die *meer ghecost heeft dan 200 rinsgulden*. Ook de tiendschuren van Vorst-Meerlaar (1488) en van Wezemaal (1489) gingen in de vlammen op (31). Maar niet alle eeuwen waren

pachthoff gelegen tot Meerhoudt jaerlycx alleen boven die reparatie vuytbringende vyftich guldenen, werd op 11 april 1616 verkocht, om met de opbrengst een boerderij op de Haak te Zichem aan te kopen (32).

(30) Vgl. J. PALS, *Van bange oorlogsdagen op het einde van de 15e eeuw*, in: *De Zuiderkempen*, VII, 1938, blz. 33-44.

(31) Vgl. P. LEFEVRE, *Documents relatifs aux dégâts causés à l'abbaye d'Averbode et à ses propriétés au cours des guerres du 15e siècle*, in:

Analecta Praemonstratensia, XLI, 1965, blz. 61-69. De auteur schijnt niet te weten dat het rapport over brandschattingen en vernielingen van de abdijgoederen tijdens de oorlog van 1488-1489 (A.A.A., I, reg. 174, fol. 96-102v^o) ook reeds door J. PALS, *a.w.*, blz. 44-49, bestudeerd werd.

(32) L. GRIETENS, *Verkoop der Dievoirt-hoeve*

Het domein van Culensrode te Hogemierde, dat aanvankelijk één hoeve telde, was in de 17de eeuw van drie boerderijen voorzien, om er de landbouwuitbating meer produktief te maken. De hoeve van Culensrode werd rond het midden van de 18de eeuw in twee landbouwuitbatingen gesplitst, die respectievelijk de namen van *Oude* en *Nieuwe Hoef* kregen (33). In 1685 kon de abdij een derde hoeve door aankoop verwerven (34). Ook te Rummen werd het aantal boerderijen in de 17de eeuw vermeerderd. Op 16 september 1630 kocht Averbode de hoeve *ten Cleynen Berge oft Cauwenberge* met 2 1/2 bunder labeurgrond en twee stukken weiland, gelegen binnen de heerlijkheid Rummen (35).

Te Balen, Deurne, Lommel, Meerhout en Messelbroek bezat de abdij van Averbode telkens twee landbouwbedrijven. In een tiental dorpen was zij in het bezit van één pachthoeve, nl. te Eersel en te Hilvarenbeek in Noord-Brabant en te Begijnendijk, Berbroek, Kortenbos, Maaseik, Meensel (hoeve *Nyssenrode*, gekocht in 1622), Ravels-Eel, Sluizen (L'Ecluse), Veerle en Zolder in het Zuiden.

Buiten de hoeven die door de abdij zelf beheerd werden, moet hier nog gewezen worden op het feit dat bij de meeste Kempische pastorieën eveneens een boerderij hoorde, waarvan de opbrengsten aan de Witheren-pastors ten goede kwamen.

POSTEL

De Waalse Witherenabdij van Floreffé

te Meerhout-Gestel, 11 april 1616, in: *De Zuiderkempen*, VIII, 1939, blz. 88-92. De machtiging tot deze verkoop werd op 19 juli 1614 door de aarts-hertogen Albrecht en Isabella verleend. A.A.A., I, reg. 19, fol. 221vo-223ro. De Hoeve inden Haeck te Zichem, metten huijsinghen, stallingen, schuren ende alle andere appenditien werd op 10 mei 1614 aangekocht. A.A.A., I, reg. 19, fol. 223ro-224vo; reg. 20, fol. 112vo-115vo.

(33) [L. BLOMME], *De Norbertijner abdij van Averbode*, Averbode, 1920, blz. 51, nota 1.

(34) BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, *Kerkelijk Archief*, nr. 4996, fol. 31.

(35) A.A.A., I, reg. 22, fol. 55vo-56vo.

verwierf in de 12de eeuw aanzienlijke domeinen in de Kempen en de Peelstreek. Het belangrijkste domein was te Postel gelegen, bij een knooppunt van grote wegen: van West naar Oost (de weg Breda-Maastricht-Aken) en van Noord naar Zuid (de weg 's-Hertogenbosch-Leuven). De kloosterlingen stichtten er een bloeiende landbouwkolonie en een *hospitale* of herberg, waar de voorbijtrekkende reizigers gastvrij onthaald werden. Omstreeks het einde van de 12de eeuw lieten de Witheren van Floreffé op dit domein een fraaie laat-Romaanse kerk bouwen (36). Aanvankelijk werden de gronden bewerkt door lekebroeders, doch geleidelijk werden zoals elders pachters en bezoldigde arbeiders bij de landbouwactiviteit betrokken. Het domeinbeheer berustte in de handen van een kloosterling (*provisor*), die door de abt van Floreffé benoemd werd. Van uit deze Waalse abdij werden ook heel wat dorpskerken in de Kempen en in de Meierij van 's Hertogenbosch bediend. De onafhankelijkheid van Postel t.o.v. de moederabdij Floreffé, die in de 17de eeuw werd bewerkt, was in feite het gevolg van een taalen priesterprobleem. Bisschop Gisbert Maes († 1614) drong er op aan dat Postel een eigen opleidingscentrum voor kloosterlingen-priesters zou oprichten. De vorming van jonge Witheren gebeurde tot dan toe te Floreffé. Soms werden Walen, die de volkstaal niet machtig waren, naar de Kempische parochies gezonden. Dergelijke toestanden schiepen soms heel wat problemen (37). De tussenkomst van de aarts-hertogen Albrecht en Isabella bevorderde de

(36) Over deze romaanse kerk kan men raadplegen: J. COENEN, *De abdijkerk van Postel*, in: *Verzamelde opstellen* (Hasselt), I, 1923, blz. 77-84; S. LEURS, *De abdijkerk van Postel*, in: *De Noordgouw*, XI, 1971, blz. 1-20.

(37) Wij verwijzen hier slechts naar de benoeming door Floreffé van de Witheren-pastoor J.F. de Neufforge († 1734) te Houthalen in de Limburgse Kempen. Vgl. M. MARTENS, *Een Waalse pastoor te Houthalen in 1705*, in: *Limburg*, XXXVII, 1958, blz. 16-19. Dergelijke gevallen hebben zich ook in andere parochies voorgedaan.

afscheiding van Floreffe, zodat op 5 augustus 1613 een overeenkomst met de moederabdij tot stand kwam. Postel verwierf hierdoor het statuut van priorij. De nieuwe situatie van Postel werd op 13 augustus 1613 door de landvoogden bekrachtigd. In 1621 werd de Kempische Witherenpriorij tot zelfstandige abdij verheven (38).

Bij de afscheiding van Postel werd ook een regeling getroffen betreffende rechten en goederen: landbouwdomeinen en parochies. Het onroerend patrimonium, dat in de omgeving van Postel en in de Meierij van 's-Hertogenbosch was gelegen, zou aan de nieuwe priorij toekomen. Een uitzondering werd gemaakt voor de twee hoeven, de *Grote* en de *Nieuwe Wezel*, te Balen en voor de tienden van Olmen. Luidens de overeenkomst van 1613 werden deze inkomsten en goederen tot steun aan de abdij van Floreffe toegekend. Een nieuw akkoord, afgesloten in 1615, herriep deze beslissing en bepaalde dat de hoeven aan Postel zouden blijven, mits een geldelijke uitkering van 20.000 gulden, in drie termijnen te voldoen, in 1617, 1618 en 1619 (39).

Aan de hand van het ter plaatse bewaard gebleven archief kan men de uitbating van het domein en de geschiedenis van de onderscheiden boerderijen van Postel goed volgen (40).

In de buurt van de abdij trof men eertijds zeven landbouwuittelingen aan: *Belgrado* (of *Grote Wurft*), *Temiswaard* (of *Kleine Wurft*), *Groot* en *Klein Veehuis*, *Heibloem*, *Nachtegaal* en *Spreeuwel* (of *Herberg*). In de meeste hoeven schijnt de schapenteelt een aanzienlijke plaats te hebben ingenomen. Bovendien bezat de abdij

(38) T.I. WELVAARTS, *Geschiedenis der abdij van Postel naar hare eigene archieven*, Turnhout-'s-Hertogenbosch, 1878, blz. 230 e.v.

(39) ID., *a.w.*, blz. 237-238 en 239.

(40) Een lijst van de abdijs hoeven werd gepubliceerd door T.I. WELVAARTS, *a.w.*, blz. 146-149: 63 hoeven. De hoeven, binnen de genzen van het bisdom 's-Hertogenbosch gelegen, worden vermeld door L. SCHUTJES, *Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch*, I, Sint-Michiels-Gestel, 1870, blz. 336-337: 47 hoeven.

van Postel belangrijke hoevenconcentraties te Bladel en te Lierop. Het gezamenlijk domein van de 7 hoeven van Bladel besloeg rond het midden van de 18de eeuw bijna een derde deel van het dorp. Deze boerderijen droegen eertijds de volgende namen: *Ten Vorsel*, *Nijgen* (of *Nigrim*, ook *Isegrim*), *Hooge* (of *Ter Coyen*, ook *Terkoien*), *Hofstade*, *Hooiberg*, *Wolfswinkel* en *Toorkens* (of *Toornkens*). De laatstgenoemde boerderij werd op 3 oktober 1688 door brand vernield (41). Ook te Lierop beheerde de abdij niet minder dan 7 hoeven, nl. *de Berg*, *de Hofstade*, *de Boom*, *Stipdonk*, *Stipdonkshuis*, *ten Einde* en *ten Morsel*. Op het grondgebied van Reuzel telde Postel 6 boerderijen: *ten Poole*, *Eyndhout*, *ten Brogel* (of *Bruegelhuis*, ook *verbrande hoeve*), *Ruwenbocht*, *ten Love* (of *ten Lou*) en *Nieuwenhuizen* (42). Op 18 maart 1766 kocht Jozef van Geldrop, Witheer van Postel en pastoor te Reuzel, voor zijn abdij een woonhuis met karschob, bakhuis, groententuin en aanpalende grachten, gelegen in het gehucht *Lensheuvel* onder Reuzel (43).

Buiten deze belangrijke landbouwcentra beschikte Postel nog over enkele middelmatige hoevenconcentraties. De vier boerderijen van Zomeren droegen de volgende namen: *Groot Akkerbroek* (of *groet goet ten Eckerbroec*), *Klein Akkerbroek*, *ten Rode* en *Hofstad*. De hoeve *Klein Akkerbroek* was in feite een afsplitsing van de oudere hoeve *Groot Akkerbroek*. De *Hofstadhoeve* was een graanbouwbedrijf, maar er was ook een betrekkelijk grote veestapel aanwezig. In 1648 telde men er 2 paarden, 3 ossen, 9 melkkoeien, 9 vaarzen en 4 kalveren, een kudde schapen van 80 stuks (44). De abdij van Postel bezat ook 4 hoeven te

(41) T.I. WELVAARTS, *Geschiedenis van Bladel en Netersel naar de archieven van Postel's abdij*, Turnhout, 1890, blz. 93-104.

(42) ID., *Reusel naar de archieven van Postel's abdij*, Turnhout, 1877, blz. 84-90.

(43) ID., *a.w.*, blz. 90-91.

(44) ID., *Zomeren naar de archieven van Postel's abdij*, Helmond-Turnhout, 1892, blz. 99-102.

Hogeloon: *Houtshoeve* (of *Smisshoeve*), *Gerardshoeve* (of *ten Einde*), *Jacobshoeve* en *Michielshoeve*.

Tot deze groep hoevenconcentraties behoren ook Arendonk, Balen en Hapert, waar de abdij telkens over 3 boerderijen beschikte. Het areaal van de abdijs hoeven te Arendonk en te Balen bereikte in 1787 nauwelijks 10 bunder (45):

ARENDONK: 3 hoeven

Beirendonk (of *Berendonk*):

6 bunder en 5 roeden landbouwgrond

5 bunder en 15 roeden weiland

Monniksboer (of *Boer*):

5 bunder en 28 roeden landbouwgrond

3 bunder en 15 roeden weiland

Waterhoef (of *ten Achteren*):

5 bunder en 12 roeden landbouwgrond

3 bunder en 5 roeden weiland

BALEN: 3 hoeven

Boerenbril:

5 bunder en 27 roeden landbouwland

4 bunder en 121 roeden weiland

Groot Wezel

-*Oudwezel*:

6 bunder en 17 roeden landbouwland

5 bunder en 9 roeden weiland

-*Nieuwezel*:

5 bunder en 300 roeden landbouwland

4 bunder en 150 roeden weiland

Klein Wezel:

5 bunder en 123 roeden landbouwland

4 bunder en 33 roeden weiland

Te Bergeijk, Netersel (46), Oerle en Veldhoven telde Postel telkens twee hoeven. Tenslotte waren er elf dorpen, waar deze abdij één boerderij bezat, nl. Duizel, Hulsel, Lagemierde, Lommel, Loon-op-Zand, Mierlo, Oirschot-Spoordonk, Poppel, Retie, Steensel en Valkenswaard. In de 17de-18de eeuw trok de abdij van Postel uit haar 63 hoeven jaarlijks gemiddeld ongeveer 11500 gulden.

(45) ID., *Geschiedenis der abdij van Postel*, Turnhout's Hertogenbosch, 1878, blz. 146-147, nota 2.

(46) ID., *Geschiedenis van Bladel en Netersel naar de archieven van Postel's abdij*, Turnhout, 1890, blz. 145-147.

TONGERLO

De invloed op sociaal-ekonomisch gebied, die van de Witherenabdij van Tongerlo uitging, was tijdens het oud regime bijzonder groot. Deze abdij kon in de middeleeuwen een aanzienlijk domein verwerven, dat niet alleen in Brabant, maar ook in het Land van Luik was gelegen (47). Door een beredeneerde landbouwpolitiek, die gekenmerkt werd door ruil en aankoop van onroerende goederen om het bestaande domein af te ronden en door het ontginnen van enkele woeste gronden, heeft Tongerlo in sommige streken van de Kempen een niet te onderschatten rol gespeeld. In het abdijsarchieef zijn enkele documenten voorhanden, die aanduidingen verschaffen over het ontginningswerk van deze abdij in de 13de eeuw. In 1213 werd aan Arnold van Wezemaal verbod opgelegd de kloosterlingen van Tongerlo nog te hinderen in hun ontginningsactiviteit (48). Toen de Tempeliers in 1236 moeilijkheden maakten over het bezit van een hoeve (*curtis*) te Alphen, moesten scheidsrechters de waarde van de gronden bepalen voordat deze in het bezit van Tongerlo waren gekomen en nadat zij door de abdij waren ontgonnen (49). Doorgaans zijn de archiefdocumenten uit deze periode erg karig in hun berichtgevingen omtrent ontginningswerken en landbouwactiviteit. Vanaf de 14de eeuw beschikt men echter over meer inlichtingen, dank zij de talrijke documenten die bewaard bleven.

Op de landbouwgronden, die de abdij

(47) Vgl. H. LAMY, *L'abbaye de Tongerlo depuis sa fondation jusqu'en 1263*, Leuven-Parijs, 1914, blz. 127 e.v. Men raadplege in dit verband ook M.A. ERENS, *Het uitbatingsstelsel der abdij Tongerlo in de middeleeuwen en moderne tijden*, in: *Oudheid en kunst*, XIII, 1922, blz. 25-42; M.H. KOYEN, *Tongerloo door de eeuwen heen*, Tongerlo, 1973, blz. 26-28.

(48) M.A. ERENS, *De oorkonden der abdij Tongerlo*, I, Tongerlo, 1948, blz. 105-106, nr. 67.

(49) ID., *a.w.*, I, Tongerlo, 1948, blz. 167-168, nr. 122.

kon verwerven, en op de terreinen, die door haar toedoen ontgonnen werden, kwamen hoeven tot stand, die in sommige streken van de Kempen van grote betekenis zijn geweest. Ook te Tongerlo kende men een geleidelijke overgang van de zelfbebouwing door lekebroeders, bijgestaan door laten en horigen, naar het pachtsysteem. De huurkontrakten werden afgesloten voor de duur van 6 of 12 jaar. De oudste pachtvereenkomsten waren gebaseerd op helftwinning, waarbij de vee- en vruch-

het aantal en de spreiding van deze abdijhoeven (51).

In de buurt van de abdij worden niet minder dan 13 boerderijen gesignaleerd, nl. *ten Bossche, ten Goore, ter Locht, ter Heiden, ten Nieuwenhuizen* (of *ten Nieuwenhoven*), *Koningsblok, ten Einde* (of *Geeneinde*), *ten Broeke, Spuulhoeve, Steine Hoeve, Tolhuis, Ambrosiushoef, Ilderhoeve*.

Het belangrijkste landbouwdomein was gelegen in de heerlijkheid Kalmthout-Es-

Afb. 79.

Achterzijde van de hoeve van Berendonk te Arendonk.

tenverdeling werd toegepast, naarmate de pachter meer of minder bijdroeg in het bedrijfskapitaal. Het stelsel van de helftwinning (*dimidia cultura*) was voor beide partijen voordelig (50).

Aan de hand van een lijst van boerderijen, die door W. Van Spilbeeck († 1912), Witheer van Tongerlo, werd gepubliceerd, heeft men een globaal overzicht omtrent

sen-Huibergen in het Noordwesten van de Antwerpse Kempen. Arnulf van Brabant, een grootgrondbezitter, schonk de helft van zijn goederen en twee van zijn zonen volgden zijn voorbeeld na. Zo kwam de abdij van Tongerlo omstreeks 1150 in het bezit van een uitgestrekt domein. Het omvatte twee hoeven (*grangiae*), een molen, bossen,

(50) Over dit soort verpachting kan men raadplegen: J. DHONDT, *Wat betekent helftwinning?* (Voorlichtingsreeks van het Oost-Vlaams verbond der kringen voor geschiedenis, afl. 1), Gent, 1949.

(51) W. VAN SPILBEECK, *De abdij van Tongerlo. Geschiedkundige navorsingen*, Lier-Geel, 1888, blz. 213-216. Deze lijst werd ook gepubliceerd door J.E. JANSEN en M.A. ERENS, *De Norbertijner abdij van Tongerlo*, in: *Taxandria*, n.r., V, 1933, blz. 170-173.

heiden, vijvers en moergronden (52). De abten genoten er aanvankelijk de lagere rechtsmacht. Op 12 juni 1651 verwierf prelaat A. Wichmans († 1661) ook de hogere jurisdictie (53). De invloed, welke de Witheren op het Noordwesten van de Kempen uitoefenden, kan moeilijk onderschat worden. Zij genoten er niet alleen de grondheerlijkheid, maar waren tevens in het bezit van het begeevingsrecht der plaatselijke dorpskerken. In 1686 telde de heerlijkheid Kalmthout-Essen-Huibergen, buiten de ongemeten moeren en heidegronden, 2882 ha. zaailanden, weiden en bossen, waarvan een vijfde deel bij de abdijhoeven behoorde (54).

Binnen de grenzen van de heerlijkheid stichtte Tongerlo 26 landbouwuitbatingen :

(52) H. LAMY, *a.w.*, blz. 216; M.A. ERENS, *a.w.*, I, blz. 5-8, nr. 3 (bul van paus Eugenius III, 1146: *ex dono Arnoldi dimidium partem de Calmetholt*), blz. 15-16, nr. 9 en blz. 18-20, nr. 11-12 (schenking van het vrijgoed Essen door Werner van Rijsbergen). Vgl. H. VAN GEEN, *Berner van Rijsbergen en zijn broeder Arnulfus schenken goederen aan de abdij van Tongerlo*, in: *Gedenkschriften betreffende de aloude heerlijkheid Esschen-Calmphout-Huybergen*, VIII, 1940, blz. 63-76.

(53) G. MEEUSEN, *De abten van Tongerlo worden grondheren van Calmthout-Esschen-Huybergen*, in: *Gedenkschriften...*, X, 1943-1950, blz. 7-28. Vgl. ID., *De voormalige Heerlijkheid Esschen-Calmphout en Huybergen*, in: *Oudheid en kunst*, XX, 1929, blz. 26-34 en 66-83. De keuren van deze heerlijkheid werden gepubliceerd door: P.J. VERHOEVEN, *Keuren van Calmthout*, in: *Oudheid en kunst*, III, 1907, blz. 45-46; IV, 1908, blz. 1-4 en 40-44; V, 1909, blz. 13-16; VI, 1910, blz. 57-65 en door: G. MEEUSEN, *Keuren van Esschen, Calmthout en Huybergen*, in: *Oudheid en kunst*, XXIII, 1932, blz. 112-124. De grenzen van de heerlijkheid werden in 1335 vastgelegd. Zie hierover: G. MEEUSEN en A. TIRELIREN, *Geschiedenis van Esschen*, in: *Gedenkschriften...*, V, 1937, blz. 37-38. Vgl. M.A. ERENS, *Grenspalen en rechtsgebied te Calmthout-Esschen rond 1350*, in: *Oudheid en kunst*, XXIV, 1933, blz. 161-210. Een kaart van de heerlijkheid, ontworpen door G. Meeusen, volgens de 18de-eeuwse toestand, werd uitgegeven door: J. GOOSSENAERTS, *De taal van en om het landbouwbedrijf in het Noordwesten van de Kempen*, Gent, 1956-1958, blz. XXX-XXXI.

(54) G. MEEUSEN en A. TIRELIREN, *a.w.*, blz. 42-43.

13 hoeven onder Kalmthout, 11 onder Essen en 2 onder Huibergen. De meeste boerderijen bestonden reeds in de 15de eeuw.

Volgens een rapport van 1787, opge maakt door provisor F. Torfs († 1806), was de uitgestrektheid van de domeinen, waarover de pachters van de abdijhoeven te Kalmthout beschikten, als volgt (55): *Oude Pastorie* (ca. 10 1/2 bunder); *Achter de Kerk* (12 bunder); *het Hof* (16 1/2 bunder); *in den Hoek* (12 bunder); *Laerhoeve* (ca. 6 bunder); *Van Dammehoeve* (3 1/2 bunder); *in 't Achterbroek* (11 bunder); twee hoeven van *Nieuwmoer* (elk ca. 12 bunder); *Withuis* (ca. 10 bunder); *het Zilveren Hoeksken* (6 bunder); *Foxmate* (of *de Foxmaet*) (ca. 15 bunder). Tenslotte was er nog *de Greef* (ca. 16 1/2 bunder), die sedert 1775 als residentie van de provisor van Tongerlo gebruikt werd (56). Deze kloosterling was belast met het opvoeren van het rendement van hoeven en bossen, dat sedert het beleg van Bergen-op-Zoom gevoelig was teruggelopen. Hij had tevens de leiding van de ontginning van 2000 bunder heidegrond, die men in het raam van de keizerlijke ordonnantie van 25 juni 1772 tot kultuur wenste te brengen (57).

(55) G. MEEUSEN, *Tongerloo's eigendommen te Esschen en te Calmthout*, in: *Oudheid en kunst*, XXI, 1930, blz. 22-24. Men vergelijk ook de bijdragen van G. MEEUSEN, *Verkoop van Zwart Goed te Esschen-Kalmthout* in: *Gedenkschriften...*, VIII, 1960, blz. 16-18; ID., *Over en om « De Greef »*, in: *De Spycker*, XVII, 1960, blz. 91. Vgl. D. BOEN, *Over een schatting der abdijhoeven*, in: *Calmthoutiana*, VII, 1954-1955, blz. 68-71. Aan enkele hoeven van Kalmthout werden afzonderlijke studies gewijd: D. BOEN, *Calmthout van 't Kerkeneind naar 't Dorp in 1728*, in: *Gedenkschriften...*, IV, 1936, blz. 51-54; ID., *Over de hoeven der abdij te Kalmthout*, in: *Calmthoutiana*, III, 1950-1951, blz. 78-85 (met kaart van landmeter P. Wynricx, 1728); ID., *De Van Dammehoeve en de Laerhoeve*, in: *Calmthoutiana*, VI, 1953-1954, blz. 130-134 (met kaart van landmeter P. Wynricx, 1719).

(56) G. MEEUSEN, *Over en om « De Greef »*, in: *De Spycker*, XVII, 1960, blz. 49-124.

(57) Deze ordonnantie werd uitgegeven door J. DE LE COURT, in: *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, recks 3, dl. X, Brussel, 1901, blz. 275-278. Vgl. F. PRIMIS, *De heide en hare*

Om het ontginningswerk te bevorderen werden *verscheyde nieuwe huizen, schuieren en stallingen in de heyde gebouwt*, die door de provisor beheerd werden. Aldus kwam het *Wüthuis* of *Witte Hoeve* te Kalmthout tot stand, *alwaer alreets 10*

in 1772 werd opgetrokken, *om de bijgele-gene heyden op te breken gelyck er alreets omtrent 15 bunder tot land, weyde en mastbosschen zijn opgebroken*. Aldus het ver-slag van 1787 van de hand van provisor F. Torfs (58).

Afb. 80.

De Uitschoolhoeve uit Oevel, die eertijds eigendom was van de abdij van Tongerlo, vormt een fraai voorbeeld van een grote meerledige Kempische abdijschoolhoeve. Sedert 1954-1955 kan men deze hoeve bezichtigen in het Vlaams Openluchtmuseum te Bokrijk-Genk.

bunder tot land en driessen zijn opgebroken. In het kader van diezelfde akte werd in 1776 de hoeve *het Zilveren Hoeksken* gebouwd en daar werden *omtrent 6 bunder tot land en driessen opgebroken*. In 1787 was er het «generaal posthuis» van paarden ondergebracht. De ontginningswerken te Kalmthout lagen nog aan de oorsprong van een derde hoeve, geheten *Foxmate*, die

bebossching in de geschiedenis, in: *Kempische landschapsgeschiedenis*, Antwerpen, 1937, blz. 34-36.

Op het grondgebied van Essen bezat de abdij van Tongerlo 11 boerderijen. Volgens het rapport van provisor Torfs was de toestand van deze hoeven in 1787 als volgt (59): *opden Wildert* (ca. 11 bunder);

(58) G. MEEUSEN, *Tongerloo's eigendommen te Esschen en te Calmthout*, in: *Oudheid en kunst*, XXI, 1930, blz. 23-24.

(59) G. MEEUSEN, *Tongerloo's eigendommen te Esschen en te Calmthout*: in: *Oudheid en kunst*, XXI, 1930, blz. 24. Vgl. ID., *Verkoop van Zwart Goed te Esschen-Kalmthout*, in: *Gedenkschriften...*

Priesterdonk (ca. 11 bunder); Vredenberg (ca. 14 bunder); Ringelse Hoeve (ca. 14 bunder); Spijker-oostwaerts (ca. 20 bunder); Spijker-westwaerts (ca. 17 1/2 bunder); op de Schriek (ca. 7 bunder); de Donk (ca. 12 bunder); Voetbergshoefken (ca. 11 bunder); Huys aan 't Bos (of Kiekenhoef) (3 bunder); Rouwenboershoeve (of Rouwenshoeve) (17 bunder).

De abdijhoeve *Huys aen 't Bosch*, beter bekend als *Kiekenhoef*, werd omstreeks 1780, in het kader van de keizerlijke ordonnantie van 1772 ontgonnen. Toen werden 3 bunder heide en enige panden van de *Vredenberghoeve* in landbouwgronden herschapen (60).

De *Hoef van Gielke Gommeren* te Essen werd niet door de abdij ontgonnen en uitgebaat, maar kwam later in haar bezit door « evictie » of bij « uitwinning », d.w.z. op grond van de schulden van de toenmalige eigenaar t.o.v. de abdij van Tongerlo (61).

Twee abdijhoeven van de heerlijkheid Kalmthout-Essen-Huibergeren waren bij Huibergeren gelegen, nl. de *Eerste Hoeve*, later bekend als *Voorste Hoeve*, die 12 bun-

VIII, 1940, blz. 13-15; G. MEEUSEN en A. TIRELIREN, *a.w.*, blz. 42-43; G. MEEUSEN, *Over om « De Greef »*, in: *De Spycker*, XVII, 1960, blz. 92.

(60) G. MEEUSEN, *Tongerloo's eigendommen te Esschen en te Calmpthout*, in: *Oudheid en kunst*, XXI, 1930, blz. 24. Over enkele abdijhoeven te Essen werden afzonderlijke studies gepubliceerd: G. MEEUSEN, *Oude hoeven, huizen, erven en geslachten te Essen*. II. *De oude Pastorij*, in: *De Spycker*, XII, 1955, blz. 148-157; ID., III. *De hoeve nabij de oude Pastorij*, in: *De Spycker*, XIII, 1956, blz. 33-42; ID., *De Ringelsche hoeve*, in: *Gedenkschriften...*, II, 1934, blz. 5-29; ID., *Boedelbeschrijving van een pachter in 1727*, in: *Gedenkschriften...*, IV, 1936, blz. 9-12 (betreffende Vredenberghoeve); ID., *De Spijker of Tiendenschuur te Essen*, in: *De Spycker*, XI, 1951-1954, blz. 55-58. Vgl. J. GOOSSENAERTS, *Van 't Spijker te Esschen*, in: *Gedenkschriften...*, I, 1933, blz. 14-33; G. MEEUSEN, *Herstellingswerken aan de Spijker te Essen in 1514*, in: *Ons Heem*, XVIII, 1963-1964, blz. 194-195.

(61) G. MEEUSEN, *Bijdrage tot de geschiedenis van Tongerlo's hoeven te Essen-Kalmthout*. IV. *De Hoef van Gielke Gommeren*, in: *De Spycker*, XI, 1951-1954, blz. 119-129.

der bewerkte (62), en de *Tweede of Achterste Hoeve*, waarbij 13 1/2 bunder la-beurgrond behoorden (63).

De 26 abdijhoeven, die samen met de turfuitbatingen in het Noordwesten van de Kempen de belangrijkste kern in de domaniale economie van Tongerlo vormden, werden bij het einde van de 18de eeuw door het Frans Bewind verkocht (64).

Een derde aanzienlijke hoevenconcentratie, naast deze van Tongerlo en van de Noordwestelijke Kempen, waren de 7 boerderijen van Alphen. De abdij was in het bezit gekomen van dit domein ingevolge diverse schenkingen. In 1175 stond de Benediktijnenabdij van Echternach de kerk van Alphen af aan Tongerlo en bij deze gelegenheid werd een broederschapovereenkomst tussen beide abdijen gesloten (65). De aanwezigheid van Tongerlo te Alphen kreeg nog een vastere vorm in de 13de eeuw. Godfried II, heer van Breda, en zijn vrouw Lutgardis schonken in 1204 hun vrijgoed (*allodium*) aan Tongerlo (66). Hun voorbeeld werd in 1216 nagevolgd door Godfried III, heer van Breda, die de abdij met een hoeve (*mansus*) begiftigde (67). In 1280 waren het Arnold van Leuven, heer van Breda, en zijn echtgenote Elisabeth, die aan Tongerlo 40 bunder bos

(62) K. VAN DEN BERGH, *De Voorste Hoeve onder Kalmthout. Historische schets van een Kempisch landbouwbedrijf*, Tongerlo, 1950.

(63) G. MEEUSEN, *Tongerloo's eigendommen te Esschen en te Calmpthout*, in: *Oudheid en kunst*, XXI, 1930, blz. 22.

(64) Over de verkoop van deze abdijhoeven, zie: G. MEEUSEN: *Verkoop van Zwart Goed te Esschen-Kalmthout*, in: *Gedenkschriften...*, VIII, 1940, blz. 18-31. Betreffende de hoeven, welke Tongerlo in de heerlijkheid Kalmthout-Essen-Huibergeren bezat, vindt men beknopte inlichtingen in het werk van J. GOOSSENAERTS, *De taal van en om het landbouwbedrijf in het Noordwesten van de Kempen*, Gent, 1956-1958, passim.

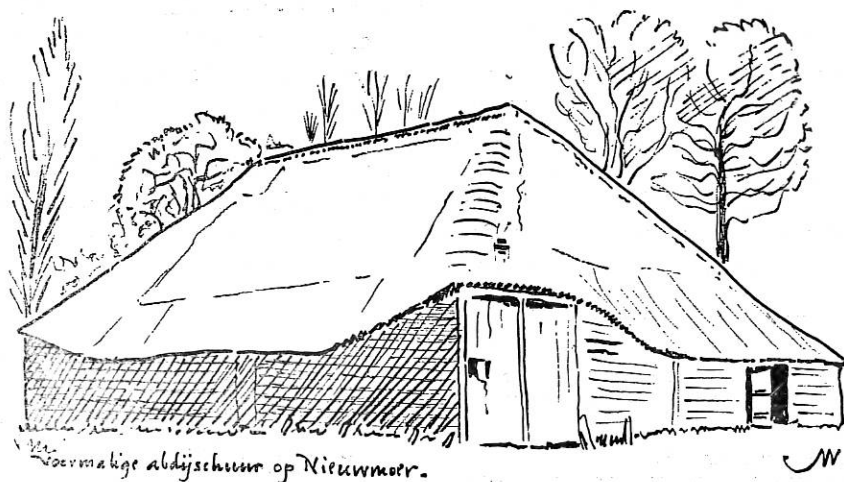
(65) M.A. ERENS, *a.w.*, I, blz. 44-45, nr. 27. Vgl. E. VALVEKENS, *De broederschap van gebeden tusschen de abdijen van Echternach en Tongerlo*, in: *Analecta Praemonstratensia*, IX, 1933, blz. 272-280.

(66) M.A. ERENS, *a.w.*, I, blz. 86, nr. 51.

(67) ID., *a.w.*, I, blz. 111-112, nr. 71.

en heide te Alphen gelegen nalieten (68). In de 18de eeuw bezaten de Witheren van Tongerlo er 7 boerderijen: *Nieuweland*, *Nieuw Nieuweland*, *Kleine Hoeve*, *Leeuwerkeneik*, *Persoenschap* (of *Kokeldonk*), *ter Zande* en *Middelhoeve*. De oudste uitbating was *Nieuweland*, die reeds in 1280 als *Nulende* vermeld wordt. Het was vermoedelijk deze hoeve, die in 1216 door Godfried III, heer van Breda, werd geschonken. De hoeve *Nieuw Nieuweland*

tingen bestonden reeds in de 16de eeuw (70). Een ander Kempisch abdijgoed, dat evenals Broechem in de 12de-13de eeuw door Tongerlo werd verworven, ressorteerde onder Oelegem. Ook hier beschikte de abdij over 5 pachthoeven, nl. de twee hoeven *Bonnecroye*, de twee hoeven *ter Straten* en de hoeve *ten Dale*. Aanvankelijk werden de abdijgronden door drie hoeven bewerkt. Later werd het onroerend patrimonium van twee boerderijen verdeeld, zodat twee

Afb. 81.

Een voormalige abdijschuur van Tongerlo te Kalmthout-Nieuwmoer.

was een afsplitsing van die oude uitbating. Samen met de *Kleine Hoeve*, de *Leeuwerkeneik* en *Persoenschap* vormde zij een hoevenwijk, die omgeven was door een gracht. De hoeve *ter Zande*, waarbij een oliemolen behoorde, lag buiten de singel van de 5 andere boerderijen, terwijl de *Middelhoeve* waarschijnlijk pas in het begin van de 17de eeuw werd opgericht (69).

Op het grondgebied van het Kempisch dorp Broechem bezat Tongerlo eveneens 7 pachthoeven: *ter Willigen*, *ter Ryt*, *te Hoevenen*, *Beigem*, *ten Vorst* en de twee boerderijen *ter Eeuwen*. Deze landbouwuitba-

nieuwe landbouwnederzettingen tot stand kwamen, hegeen het aantal hoeven op 5 eenheden bracht (71).

Vanaf 1165 bezat de abdij van Tongerlo 4 landbouwkolonies te Ravels en één te Eel, een gehucht van dat Kempisch dorp. Deze goederen hadden voordien aan het St.-Servaaskapittel te Maastricht toebehoord (72). Het domein van Duffel, waar

(68) ID., *a.w.*, I, blz. 305-306, nr. 228. Vgl. H. LAMY, *a.w.*, blz. 218.

(69) R. POSTO (= L.A. GEVELERS), *Tongerloo's hoeven te Alphen*, Baarle, z.d.

(70) L.A. GEVELERS, *Tongerloo's pachthoeven in Brecht en omstreken*. II. *Broechem*, in: *Oudheid en kunst*, VIII, 1912, blz. 17-21, 41-45 en 54-57.

(71) L.A. GEVELERS, *Tongerloo's pachthoeven in Brecht en omstreken*. V. *Oelegem*, in: *Oudheid en kunst*, IX, 1913, blz. 52-55; XI, 1920, blz. 20-28.

(72) M.A. ERENS, *a.w.*, I, blz. 39-41, nr. 24. Vgl. H. LAMY, *a.w.*, blz. 217.

Tongerlo in 1231 een eerste grondschening toegewezen kreeg (73), telde eveneens 5 pachthoeven. In 1235 en 1236 kochten de Witheren landbouwgronden, weilanden, vijvers en bossen die gelegen waren te Hapert (74), in de buurt van Hogeloon, waar de abdij in 1186 reeds kultuurland bezat (75). Op haar domein van Hapert stichtte Tongerlo 5 pachthoeven.

Te Udenhout in Noord-Brabant en te Dilsen in de Maasvallei worden telkens 3 pachthoeven gesignaleerd. In 1641 kocht Tongerlo de hoeve van *Houtlissen* onder Dilsen. Later verwierf deze abdij door aankoop nog *Savelantshof* en *de Roeten*, twee boerderijen, die eveneens te Dilsen waren gelegen (76).

Te Baarle-Hertog, Eersel, Eindhout, Emblem (77), Herselt, Middelbeers, Oevel (78), Oostelbeers, Teteringen, Viersel en Vissenaken (79) was de abdij van Tongerlo

in het bezit van 2 pachthoeven. In heel wat Brabantse dorpen telde de abdij één landbouwuitbating, nl. te Bergeijk, Chaam, Goirle, Hogeloon, Klein-Zundert, Mierlo, Tilburg (80) en Westerhoven in Noord-Brabant en te Baal, Brecht (81), Dessel, Geel, Kessel-Lo, Meerhout, Mol (82), Molenstede, Nijlen (83), Orp-le-Grand, Outgaarden, Retie, Scherpenheuvel, Schriek, Varendonk, Veerle, Vorselaar, Westmeerbeek en Wiekevorst in het Zuiden.

Een vraag die zich ook in verband met de landbouwexploitatie van de abdij van Tongerlo opdringt is deze naar de uitgestrektheid en de produktie van de pachthoeven. Hiervoor zijn helaas niet alle gegevens voorhanden. Ook betreffende de bouwkundige geschiedenis van deze landelijke nederzettingen moeten nog heel wat studies worden ondernomen.

**

(73) M.A. ERENS, *a.w.*, I, blz. 144-145, nr. 102. Vgl. H. LAMY, *a.w.*, blz. 219.

(74) M.A. ERENS, *a.w.*, I, blz. 164 en 166, nr. 119 en 121. Vgl. H. LAMY, *a.w.*, blz. 209-210 en 220.

(75) H. LAMY, *a.w.*, blz. 220.

(76) M. GORISSEN en H. HERMANS, *Geschiedenis van het Maasland. Dilsen*, in: *Het oude Land van Loon*, XIII, 1958, blz. 40.

(77) L.A. GEVELERS, *Tongerloo's pachthoeven in Brecht en omstreken*. III. Emblem, in: *Oudheid en kunst*, VIII, 1912, blz. 58-59; IX, 1913, blz. 49-50.

(78) Te Oevel bezat Tongerlo de hoeve van *Plasendonk* en de *Uitschoolhoeve*, die thans in het Vlaams Openluchtmuseum te Bokrijk-Genk bezocht kan worden en waaraan Dr. J. Weyns een monografie wijdde. Vgl. J. WEYNS, *De Uitschoolhoeve uit Oevel*, in: *Tijdschrift voor geschiedenis en folklore*, XVIII, 1955, blz. 57-139 (= *Bokrijkse Berichten*, II); ID., *De Uitschoolhoeve uit Oevel. Aanvulling: Haafkoopdag op een Kempische boerderij in 1756*, in: *Tijdschrift voor geschiedenis en folklore*, XXII, 1959, blz. 37-49. Verder moet hier nog een toponymische studie vermeld worden: F. VERBIEST, *De Duitschool, gehucht en hoeve te Oevel. Proeve van een etymologie*, in: *Taxandria*, n.r., XXVI, 1955, blz. 138-150.

(79) Het betreft de hoeve *Gunningen* (onder de St.-Pietersparochie te Vissenaken) en de hoeve *ten Belke* (onder de St.-Maartensparochie te Vissenaken). Vgl. C. VAN DE WIEL, *Vissenaken's ongekend verleden*, Leuven, 1968, blz. 101-105, krt.

Het aantal pachthoeven van de Kempische Witherenabdijen, dat in kaart werd gebracht en waarvan een beknopt overzicht werd meegedeeld, is niet het resultaat van een momentopname, maar wijst meer op het globaal aantal hoeven, dat deze abdijen in de loop van de eeuwen bezaten. Het is immers een feit dat boerderijen omwille van economische redenen of wegens hun verre afstand van de abdij verkocht werden, dat nieuwe hoeven tot stand kwamen of aangekocht werden, dat nog andere landbouwnederzettingen gesloopt werden

(80) G. BRINKGREVE, *Tongerlose Hoef in Tilburg*, in: *Heemschut*, XXXVIII, 1961, blz. 104; H. RUHE, *De Tongerlose Hoef te Tilburg*, in: *Brabantia*, XI, 1962, blz. 31-40.

(81) L.A. GEVELERS, *Tongerloo's pachthoeven in Brecht en omstreken*. I. Brecht, in: *Oudheid en kunst*, VII, 1911, blz. 41-43.

(82) De hoeve van *Millegem* te Mol werd in 1748 afgebroken. Met het bouw materiaal werd de hoeve *de Boerentang* te Dessel opgetrokken. Zie: W. VAN SPILBEECK, *De abdij van Tongerlo. Geschiedkundige navorschingen*, Lier-Geel, 1888, blz. 214-215.

(83) L.A. GEVELERS, *Tongerloo's pachthoeven in Brecht en omstreken*. IV. Nijlen, in: *Oudheid en kunst*, IX, 1913, blz. 50-52.

of ingevolge oorlogsomstandigheden vernield en soms niet meer heropgebouwd werden. Al deze factoren brachten eeuw na eeuw wijzigingen teweeg in het aantal hoeven, dat door de abdijen werd uitgebaat.

In het verslag dat F.A. de Külberg, raadsheer bij de Geheime Raad, in 1786 betreffende de toestand van de abdijen in de Oostenrijkse Nederlanden opmaakte, worden ook inlichtingen verstrekt over de hoeven, die toen in het bezit van enkele Brabantse Witherenabdijen waren (84):

Antwerpen, St.-Michielsabdij :	82 hoeven
Averbode :	37 hoeven
Dielegem-Jette :	14 hoeven
Grimbergen :	5 hoeven
Heilisssem :	9 hoeven
Park-Heverlee :	17 hoeven

Met uitzondering van de abdijen van Heilisssem en Park-Heverlee bestond er een voorkeur voor het klein of middelmatig bedrijf.

Voor de pachthoeven van Postel, die in de Noordelijke Kempen en in de Peelstreek gelegen waren, kan dit streven eveneens bevestigd worden. Ook te Tongerlo gold een sterke voorkeur voor het klein en middelmatig landbouwbedrijf. Dit kwam voornamelijk tot uiting in de Kempen. Bij de ontginning rond Kalmthout werden tussen 1767 en 1776 vijf nieuwe kleinere hoeven opgericht.

Het overwicht van de grote landbouwbedrijven was duidelijk een regionaal verschijnsel van Zuid-Brabant en Haspengouw. De hoeven van Tongerlo en Averbode in dat gebied waren inderdaad aanzienlijk groter dan de bedrijven van de Kempische zandgronden.

In het beheer van hun domeinen en bij

(84) R. VAN UYTVEN en J. DE PUYDT, *De toestand der abdijen in de Oostenrijkse Nederlanden, inzonderheid der Statenabdijen in de tweede helft der 18de eeuw. Het verslag de Külberg en de procesverbalen der abtskeuzen*, in: *Bijdragen tot de geschiedenis*, XLVIII, 1965, blz. 66.

het innen van de huurgelden hebben de abdijen doorgaans een begrijpende houding tegenover hun pachters betoond. Wanneer de oogst was geplunderd, vernietigd of mislukt ten gevolge van oorlogsgeweld, hagelslag of andere natuurrampen, werd aan de pachter vrijstelling of vermindering van de huurprijs verleend.

De regeringskommissarissen, die in 1753 een verslag opmaakten over de Antwerpse St.-Michielsabdij, merkten op dat de Witheren de pachten in rekening brachten niet zoals zij in de pachtbrieven voorkwamen, maar zoals zij werkelijk ontvangen werden *vu les moderations considerables qu'ils sont obligés de faire et les pertes et banqueroutes qu'ils ont continuellement à souffrir*. Het was voor de abdij onmogelijk de overeengekomen pacht te eisen, want dat zou neerkomen op *chasser tous leurs fermiers, de les reduire à la mendicité* (85). Een advies, dat in 1781 door de Grijsperre werd uitgebracht, ging nog verder door te beweren dat de abdijen doorgaans hun pacht prijzen niet aanpasten aan de algemene prijsstijging, zodat hun pachters een vrij grote welstand genoten in vergelijking met andere (86).

Wanneer de pachter door eigen schuld de huurgelden niet kon uitkeren en nalatig was om zijn achterstel te betalen, trad de abdij gewoonlijk handelend op om ten slotte over te gaan tot de publieke verkoop van de inboedel.

Uit de archiefdocumentatie betreffende het beheer van de hoeven blijkt dat de betrekkingen tussen de Kempische abdijen en hun pachters doorgaans uitstekend waren en dat slechts zelden tot processen werd overgegaan. Het bleek goed te zijn onder de kromstaf te leven!

Averbode.

T.J. Gerits.

(85) ID., *a.w.*, blz. 67, voetmoot 105.

(86) ID., *a.w.*, blz. 67. De Witherenabdijen van St.-Michiels-Antwerpen, Dielegem-Jette en Grimbergen pasten evenwel hun huurgelden aan.

Het landbouwdomein van de abdij van Park-Heverlee

Bij haar stichting in 1129 kreeg de Witherenabdij van Park-Heverlee van Godfried met de Baard († 1139), hertog van Brabant en graaf van Leuven, een hele reeks goederen (1). Ook andere grondbezitters stonden op verschillende plaatsen gronden af ten voordele van de nieuwe kloostergemeenschap. Het domein breidde zich in de loop van de eeuwen aanzienlijk uit, zodat het in de tweede helft van de 17de eeuw ongeveer 3314 ha. bedroeg.

Wij laten hier een overzicht volgen van de plaatsen waar de Parkabdij rond 1650 onroerende goederen had liggen (2).

1. — MEER DAN 300 HA. :

— te CELLES (Pont-à-Celles, prov. Henegouwen) : 359 ha., waarvan 69,5 % akkergrond, 11 % weiden, 18,5 % bossen, 1,5 % huizen en hof.

— te PARK-HEVERLEE : 336 ha., waarvan 50 % labeurgrond, 6,5 % weiden, 36,5 % bossen, 4 % gebouwen en hof, 2 % vijvers.

2. — TUSSEN 100 EN 200 HA. :

— te SCHOONDERBUKEN (Scherpenheuvel, prov. Brabant) : 198 ha., waarvan 2 % grond, geen weiden, 97,5 % bossen, 0,5 % huis en hof.

— te LUBBEEK (Prov. Brabant) : 179 ha.,

(1) Over de Parkabdij te Heverlee raadplegen : A. D'HAENENS, *Abbaye de Parc, à Heverlee*, in : *Monasticon belge*, IV, afl. 3, Luik, 1969, blz. 773-827 (met volledige bibliografie). Een goede handleiding is de brochure van W. VERREES, *Abdij van 't Park Heverlee. Historisch overzicht en bezoek aan de abdij*, Heverlee, 1970.

(2) Dit overzicht werd opgemaakt door G. DUPRIEZ voor haar licentiaatsverhandeling : *Le domaine agricole de l'abbaye norbertine du Parc-le-Duc au XVIIIe siècle* (Leuven, 1959).

waarvan 45 % labeurgrond, 11 % weiden, 38 % bossen, 6 % huizen en hof.

— te STOKKEL (Prov. Brabant) : 164 ha., waarvan 58 % labeurgrond, 40 % bossen, 2 % huis en hof.

— te VOSSEM (Prov. Brabant) : 153 ha., waarvan 73 % akkergrond, 3 % weiland, 17 % bossen, 4 % huizen en hof, 3 % vijvers.

— te OIRSCHOT (Noord-Brabant, Ned.) : ongeveer 150 ha., waarvan 25 % akkerland, 65 % weiden, 10 % bossen, 0,5 % huis en hof.

— te HEVERLEE (Prov. Brabant) : 148 ha., waarvan 80 % grond, 17 % wei, 3 % huis en hof.

— te HULDENBERG (Prov. Brabant) : 137 ha., waarvan 67 % grond, 2 % weiland, 28 % bossen (*Ganspoel*), 3 % huis en hof.

— te ZOUTLEEUW (*ten Rode, Terweyden*) (Prov. Brabant) en te GRAZEN (Prov. Brabant) : 134 ha., en te RUNKELEN-DURAS (Prov. Limburg) : 54 ha., waarvan 37 % labeurgrond, 56 % weiland, 6 % bossen, 1,5 % huis en hof.

— te BIERBEEK (Prov. Brabant) : 127 ha., waarvan 71,5 % akkerland, 9 % weiland, 14,5 % bossen, 4,5 % huis en hof.

— te BERTEM (Prov. Brabant) : 106 ha., waarvan 93,5 % akkerland, 0,5 % weiland en bossen, 6 % huis en hof.

— te WERCHTER (Prov. Brabant) : 102 ha., waarvan 26 % land, 69 % weiden, 1,5 % bossen, 3,5 % huis en hof.

3. — TUSSEN 50 EN 100 HA. :

— te HONSEM (Prov. Brabant) : 93 ha., waarvan 93 % land, 2 % weiden, 5 % huis en hof.

— te TOURINNES-BEAUVECHAIN (Prov. Brabant) : 90 ha., waarvan 92 % ak-

kerland, 8 % huis en hof.

— te **BLANDEN** (Prov. Prabant): 59 ha., waarvan 85 % akkerland, 5 % weiden, 6 % bossen, 4 % huis en hof.

— te **NIEL** (bij Sint-Truiden, Prov. Limburg): 58 ha., waarvan 87 % akkerland, 6,2 % weiden, 6,8 % huis en hof.

— te **NEERLANDEN** (Prov. Brabant): 57 ha., waarvan 97 % akkerland, 1,5 % weiland, 1,5 % huis en hof.

— te **SINT-PIETERS-RODE** (Prov. Brabant): 55 ha., waarvan 43 % akkerland, 31 % weiden, 16 % bossen, 9,5 % huis en hof.

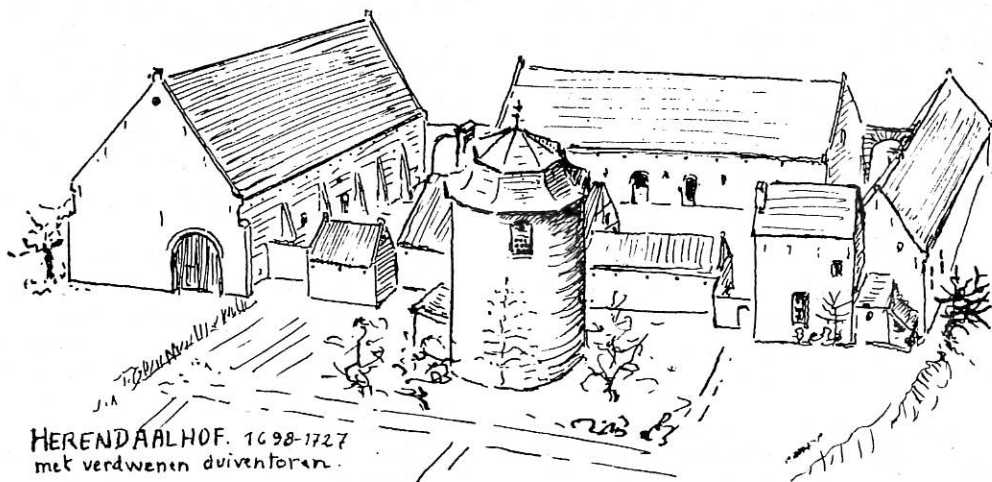
31 ha., waarvan 36 % labeurgrond, 3,5 % weiden, 61 % bossen, 9 % huis en hof.

5. — DAARBIJ VERSCHILLENDE PLAATSEN MET MINDER DAN 30 HA. :

— in de streek van **LEUVEN**: 70 ha., waarvan 52 % akkerland, 31,5 % weiden, 7,5 % bossen, 9 % huis en hof.

— ten zuiden van **LEUVEN**: 42 ha., waarvan 61 % labeurgrond, 36 % weiden, 3 % huis en hof.

— ten noorden van **LEUVEN**: 45 ha.,

Afb. 82.

De hoeve van Herendaal te Lubbeck met haar witte muren en scherpe daken behoort tot de grootste en best bewaarde grote boerderijen uit het « oud regime » in de streek van Leuven.

Eertijds maakte zij deel uit van het domein van de Parkabdij te Heverlee.

4. — TUSSEN 30 EN 50 HA. :

— te **ARCHENNES** (Prov. Brabant): 43 ha., waarvan 65,5 % labeurgrond, 19 % weiden, 3 % bossen, 12,5 % huis en hof.

— te **NETHEN** en **HAMME-MILLE** (Prov. Brabant): 41 ha., waarvan 56,5 % akkerland, 3,5 % weiden, 30 % bossen, 9 % huis en hof.

— te **BAAL** (Prov. Brabant): 40 ha., waarvan 71 % land, 26,5 % weiden, 3,5 % huis en hof.

— te **MELSBROEK** (Prov. Brabant): 37 ha., waarvan 70 % landerijen, 26,5 % weiden, 3,5 % huis en hof.

— te **OUD-HEVERLEE** (Prov. Brabant):

waarvan 42,5 % akkerland, 32 % weiden, 10 % bossen, 12,5 % huizen en hof.

— in de streek van **BRUSSEL**: 67 ha., waarvan 86 % akkerland, 10 % weiden, 3,5 % bossen, 0,5 % huis en hof.

— ten noorden van **SINT-TRUIDEN**: 10 ha., waarvan 75 % akkerland, 19 % weiden, 6 % huis en hof.

— ten zuiden van **SINT-TRUIDEN**: 16 ha., waarvan 95 % labeurgrond, 3,5 % weiden, 1,5 % huis en hof.

— ten noorden van **TIENEN**: 57 ha., waarvan 42 % labeurgrond, 31 % weiden, 22 % bossen, 5 % huis en hof.

— ten zuiden van **TIENEN**: 56 ha., waar-

van 96 % akkerland, 3 % weiden, 1 % huis en hof.

Uit deze beraming kan men opmaken dat van dit 17de-eeuws landbouwdomein van de Parkabdij 35,10 % akkergronden, 25,34 % weiden en beemden, 29,61 % bossen, 9,70 % pachthoven, huizen en hoven, en 0,25 % vijvers en broekland waren.

Van de 3314 ha. behoorden 1655 ha. la-beurgrond en weiden tot de 19 pachthoven, dus ongeveer 50 % van het totale domein: BERTEM (*Medaertshoeve* en *Hof ten Daelem*) (3), BIERBEEK (*Wilderhof*), BLANDEN (*Hof ter Rooikapel*) (4), EGENHOVEN (*Hof ter Munckt*), HULDENBERG (*Hof ten Bosch*), LUBBEEK (*Hof van Herendaal*) (5), MELSBROEK (*Hof ter Linden*), NIEL (bij Sint-Truiden) (*Hof « Die poorte van Egmont »*), PARKHEVERLEE (*Neerhof*, door de abdij zelf uitgebaat, en *Hof van Vinkenbos*) (6), PONT-A-CELLES (*Hof van Corréal*),

(3) J. DE KEMPENEER, *De pachthoven en de watermolen van de abdij van Park te Bertem*, in: *Mededelingen van de Geschied- en oudheidkundige kring voor Leuven en omgeving*, X, 1970, blz. 127-138, afb.

(4) J. HALFLANTS, *Merkwaardigheden ten zuiden van Leuven*, in: *Mededelingen...*, IV, 1964, blz. 115-119.

(5) ID., *Enkele merkwaardigheden ten oosten van Leuven*, in: *Mededelingen...*, VIII, 1968, blz. 146-150, afb.

(6) H. UYTTERHOEVEN, *Het gerestaureerd hoevegebouw van de abdij van 't Park*, in: *Heverlea*, 1967, nr. 2, blz. 27-32.

AANPLANTINGEN VAN DE ST.-BERNARDSABDIJ OP HAAR DOMEIN TE ZOERSEL (1725-1775)

Op 12 augustus 1299 verkocht hertog II van Brabant 150 bunder woeste gronden, gelegen tussen Zoersel en Pulderbos in de Antwerpse Kempen, aan de Cisterciënzers van de St.-Bernardsabdij te Hemiksem. Bepaalde gebieden van dit domein werden in 1300 reeds afgestaan aan de inwoners van Pulle en Halle, op voorwaarde de gronden niet onderling te verdelen. Vgl. F. PRIMIS, *Documenten tot de geschiedenis der Kempische heide*, in: *Bijdragen tot de geschiedenis*, XXII, 1931, blz. 50-53; XXVI, 1935, blz. 148-150. In op-

STOKKEL (*Hof van Stokkel*), TOURINNES-LA-GROSSE (*Hof van Franche-Comté*) (7), TERVUREN-VOSSEM (*Hof ter Munckt*) (8), WERCHTER (*Veldonckhoeve*, onder Tremelo), WILLEBRINGEN (*Hof van Honsem*), OIRSCHOT (N.-Br., Ned.) (*Hof van Heerbeke*), ZOUTLEEUW (*Hof ten Rode* en *tweede Hoeve*).

De abdij van Park had in 1650 ook nog zes watermolens. In vroegere eeuwen lag hun aantal heel wat hoger. Ook die molens werden aan pachters verhuurd (9).

De bossen en de vijvers, samen 28,86 %, werden door de abdij zelf uitgebaat.

Buiten de pachthoven lagen er nog vele losse gronden van minder dan 2-3 ha. verspreid in vele dorpen (ongeveer 20,80 % van het domein). Deze gronden werden verhuurd aan de ingezetenen van die dorpen.

S.F. Maes en T.J. Gerits.

(7) J. SCHAYES, *La Franche-Comté à Tourinnes-la-Grosse*, in: *Mededelingen...*, VI, 1966, blz. 21-38.

(8) F.A. LEFEVER, *Enkele merkwaardigheden in de Voervallei. Het domein van de Parkabdij te Tervuren*, in: *Mededelingen...*, IX, 1969, blz. 201-203, afb. Vgl. P. LEYNEN, *De oude watermolen te Vossem*, in: *Ons Heem*, XXI, 1967, blz. 164-166; L. MELLAERTS, *De Gordaalmolen te Tervuren*, in: *Meer schoonheid*, XVII 1970, blz. 107-110, afb.

(9) *N.v.d.R.*: S.F. Maes, o. praem. schreef een uitvoerige monografie over de onderscheiden pachthoven van de Parkabdij. Dit handschrift werd in december 1973 vereerd met de prijs « Ons Loven ». Proficiat !

dracht van Alexander Adriaenssens († 1740) en Bartholomeus van Rysingen († 1748), provisors van de St.-Bernardsabdij, werden heel wat woeste gronden in de streek van Zoersel ontgonnen en van aanplantingen voorzien. Dit gebeurde ten tijde van Gillis Van Dyck, die sedert 1727 opzichter was van de abdiigoederen te Zoersel en omgeving. De werken namen een halve eeuw in beslag. Aan de hand van het *Notitie-Boek van plantagiën*, uitg. A. SCHUERWEGEN, in *Oudheid en kunst*, XIX, 1938, blz. 3-92, kan men het belang en de aard van de aanplantingen volgen vanaf 1725 tot 1775.

Averbode.

T.J. Gerits.

Twee bouwkontrakten voor graanschuren van Averbode en Tongerlo in de 16de eeuw

Kontrakten, die betrekking hebben op het bouwen van boerderijen en bijhorige dienstgebouwen, zoals schuren, schaapskooien, bakhuizen, turfhoekken en duiventillen, zijn tamelijk zeldzaam. In de archiefdepots van de Kempische Witherenabdijen te Averbode en te Tongerlo treft men dergelijke bouwovereenkomsten voornamelijk aan vanaf de 15de-16de eeuw. Het terrein is echter nog grotendeels braakliggend. Nochtans vormt het onderzoek van deze laatmiddeleeuwse kontrakten een rijk en boeiend studiegebied, als men maar even bedenkt dat Dr. J. Weyns aan de hand van het archief van Tongerlo een monografie kon schrijven over de Uitschoolhoeve te Oevel vanaf 1393 tot haar overbrenging en heroprichting in het Vlaams Openluchtmuseum te Bokrijk in 1954-1955 (1). Wij hadden zelf reeds de kans om enkele interessante bouwkontrakten over een schuur van 1498 te Zutendaal (2), een schaapskooi van 1541 te Tessengerlo (3), een duiventil (4) en twee bak-

huizen in de 16de eeuw (5) te publiceren. Een van de oudste dossiers over het bouwen van een rosmolen wordt in het abdijsarchief te Averbode bewaard (6).

In deze bijdrage worden twee documenten voorgesteld, die verband houden met het oprichten van graanschuren op de kloosterdomeinen van Averbode en Tongerlo. Het kontrakt van 4 februari 1523 omschrijft de bouwvoorwaarden van een schuur *van seven gebynten* bij de abdijhoeve « in de Vucht » te Teteringen in de Baronie van Breda. Bartholomeus, timmerman te Weelde, werd met de uitvoering van dit werk gelast en hij behoorde zijn opdracht uiterlijk tegen einde mei 1523 te volbrengen (7). De tweede overeenkomst, die op 24 mei 1542 werd afgesloten, had betrekking op het heroprichten van een graanschuur, die in maart van dat jaar was omgewaaid, bij de Vraamselhoeve te Averbode. Peter Thys, timmerman te Mol, die door prelaat Mattheus 's Volders, abt van Averbode, met dit werk belast werd, was anderhalve maand later reeds klaar met zijn opdracht, want op 4 juli 1542 werd de nieuwe schuur door Jan Mentens van Koersel, kamerling van de abt, en door Paschasius Vettens, timmerman van de abdij, gevisiteerd en na het onderzoek *wel ende loffbaerlyck* bevonden (8). 's Anderendaags kreeg Peter Thys

(1) J. WEYNS, *De Uitschoolhoeve uit Oevel*, in: *Tijdschrift voor geschiedenis en folklore*, XVIII, 1955, blz. 57-139 (= *Bokrijkse Berichten*, nr. 2).

(2) A.A.A. (= AVERBODE, Archief van de Abdij), I, reg. 564, fol. 33v^o-35v^o: kontrakt van 1 maart 1498. Uitg. T.J. GERITS, *Aantekeningen over Zutendaal uit de tijd van pastoor Gerard vander Scaeft (1490-1501)*, in: *Het oude Land van Loon*, XXI, 1966, blz. 116-118.

(3) T.J. GERITS, *Bouw van een schaapskooi te Tessengerlo (1541)*, in: *Ons Heem*, XXV, 1971, blz. 187-188. Een bouwkontrakt van 30 april 1550 betreffende een nieuwe schaapskooi bij de Vraamselhoeve te Averbode wordt bewaard: A.A.A., I, reg. 730, fol. 8r^o-9v^o.

(4) T.J. GERITS, *Verplaatsing van een duiventil in de 16de eeuw*, in: *Ons Heem*, XXVI, 1972, blz. 194-196.

(5) ID., *Archivalia over de bouw van bakhuizen in de 16de eeuw*, in: *Ons Heem*, XXII, 1968, blz. 13-16.

(6) ID., *Averbode bouwde een rosmolen in 1515*, in: *Ons Heem*, XXVII, 1973, blz. 58-62.

(7) BIJLAGE I.

(8) BIJLAGE II. Over deze visitatie deelt het archief van Averbode het volgende mede: *Anno LXII July 4a* (4 juli 1542) *hebben heer Jan Men-*

als arbeidsloon het bedrag van 35 Carolusgulden uitbetaald (9). De schuur werd door Willebrord Vrancken met stro gedekt (10) en van een stenen grondslag voorzien (11).

De tekst van beide bouwovereenkomsten wordt volledig in de bijlagen van dit artikel opgenomen. Zij vormen een treffende illustratie voor de geschiedenis van de landelijke architectuur in de 16de eeuw.

Averbode.

T.J. Gerits.

I

1523, 4 februari. — *Overeenkomst betreffende het bouwen van een nieuwe schuur bij de hoeve « in de Vucht » te Teteringen, afgesloten tussen Peter van Balen, timmerman van de abdij te Tongerlo, en Bartholomeus, timmerman te Weelde.*

Anno XV^c XXIII° stilo Leodiensi, opten vierden dach februarii, heeft Bartholomeus de timmerman wonende tot Weelde aengenomen tegen m. Peeter van Balen, tim-

tens van Coersel, camerlinck, ende meester Paeschen Vettens, timmerman tot Everbode, gevisiteert de nyeuwe schuere voirs. ende naeder visitatien by hen gedaen is bevonden, dat de schuere nae inhoudts der voirwaerden boven geschreven wel ende loffbaerlyck gemaect zoude syn. A.A.A., I, reg. 730, fol. 16r^o.

(9) A.A.A., I, reg. 730, fol. 16r^o: *Anno LXII Vn (5 juli 1542) solvimus prescripto Petro Thys per d. Joannem Mentens pro plena solutione — XXXV car.*

(10) A.A.A., I, reg. 730, fol. 16r^o: *Anno XV^c LXII den XXIIIen dach July heeft Wilbort Vrancken aengenomen tegen heer ende bruer Jan Mentens, camerlinck van Everbode, de schuere opt Vraemsel te decken op zynen cost ende last tot goedermans pryze ende alle die vorsten totter voirs. schueren behoevelyck zynde daer op te leggen om twelf car. gulden eens, stuck tot twintich stuvers Brabants gerekent.*

(11) A.A.A., I, reg. 730, fol. 16r^o: *Item anno ut supra Augusty XIIa (12 augustus 1542), tempore expositionis pecorum, heeft de voirs. Wilbort Vrancken tegen den prelaet aengenomen te scooyen die voirs. schuere all ront omme voer dertich stuvers Brabants eens. Desuper solvit prescripto Wilbordio anno ut supra Augusti ultima (31 augustus 1542) per dominum Everardum, capellanum, octo car. Item anno ut supra Octobris quarta (4 oktober*

merman myns heeren van Tongerlo, te maken ende timmeren een schuere voer mynen heere van Tongerlo van seven gebynten, achtervolgende dese ordinantien ende voerwaerden.

Item die stylen sullen van malcanderen staen XVII voet vanden eender middelschreeven totter ander middelschreeven.

Item die stylen sullen lanck syn XX voet metten eerven ende dat een eynde sal steeken over den eenen style. Ende soe sullen die stylen van een staen inde lengde vanden balcken XXII 1/2 voet. Ende die balcken sullen syn eensins I voet ende andersins VIII oft IX duymen oft daeromtrent.

Item die groote wormen sullen aen elck eynde over de groote stylen steecken IIII voet met eenen topeynde afgesleet op beyde de eynden.

Item de wormen sullen groot syn IX duymen diep ende breet VIII duymen.

Item die keepers sullen lanck syn XXI voet vanden nagel opwaerts.

Item die hanchouters sullen lanck syn XVIII voet.

Item die keepers sullen dicke syn beneden IIII duymen ende boven III duymen ende niet myn ende wel cloeck gehaensbalck, also dat behoert.

Item die hanchouters sullen beneden dick syn III 1/2 duymen ende boven III duymen oft alsoemen hem dat hout sal leveren.

Item die wanden sullen hoge syn rontomme al gelyck te weetene VIII 1/2 voet met platen ende wormen ende rontomme met II righelen nae tfaoson vander schueren van Goevyvaert van Weelde.

Item die wormen inden afhanck sullen syn eensins V duymen ende andersins ses duymen.

Item die platen sullen syn IIII duymen dicke ende VII duymen breet ende niet min.

Item te lanxs den dorsschvloer sal hy lysten binden tusschen de stylen, soe dat

1542) solvimus prescripto Wilbordio per camerarium nostrum pro plena solutione V 1/2 car.

behoert, welcke lysten syllen diep syn VIII duymen ende V duymen dicke.

Item deese schuere sal hy bynden te lancx ende te dwers met goeden stercken ende doecken banden, soe dat behoert tot meesters prijse.

Item lancxs den dorsschvloer sal hy den afhanck wercken met cromstylen van XII voet lanck.

Item op elcke eynde vanden dorschvloer sal hy maken twee groote dueren ende besyden aenden dorschvloer sal hy maken II cleyn doeren, naeden eysch vander schueren.

Item alle dit voirs. werck met alle tgheene datter toebehoert sal hy maken tot Nyeulende (12) vanden hout datmen hem daer wysen sal oft totter Teeteringen vanden scephout, datmen hem daer coopen sal.

Item myn heere sal alle thout moeten doen afhouden ende vellen ende de timmerman moet helpen laden ende aenvoeren.

Item deese schuere sal hy rychten op myns heeren hoeve inden Vucht ende als hy richt sal myn heere hem den cost geeven, anders soe moet hy al dit werck maken op syn selfs cost, behoudelyck dat myn heere hem sal doen hebben een camere met II bedden, ende alsoe veele spaenderen, als hy behoeven sal, om syn spyse te bereyden tot redelijcheyd.

Item voer alle dit voirs. werck sal myn heer betalen XX 1/2 Rynsgulden eens ende alsoe verde en afhanck van waterhout gemaect wordt, sal myn heer alleen betalen XVIII 1/2 Rynsgulden. Hier af heeft myn heer synen koer totten eersten sondach inde vasten, te weetene XXI february naestcoemende.

Item dit werck moet al volmaectt ende gericht syn te half meye naestcoemende ende al volmaectt ten wtgaende meye on-

begreepen. Ende hier af moet hy mynen heer goede borgen stellen.

Item inden lycoep syn verdroncken X st., dit salmen half ende half betalen. Hier waeren by als getuygen Go(defri)us Weelde, Peeter Goessen ende Tielman Wolf.

Gelijktijdige kopie.

TONGERLO, Archief van de Abdij, A-VI-23, fol. 156r^o-v^o.

II

1542, 24 mei. — *Overeenkomst betreffende het richten van de schuur bij de Vraamselhoeve te Averbode, afgesloten tussen Matheus's Volders, abt van Averbode, en Peeter Thys, timmerman van Mol.*

Anno XV^c ende LXII, den XXIII^{ten} dach van meye, heeft aengenomen teghen den Eer. vader in Gode heeren Matheus van Rethy, abdt ende prelaet des goidshuys van Everbode, Peeter Thys van Moll, die schuere opt Vraamsel wederomme te richten ende op te maecten, die welcke vanden grooten tempeest ende wint daer neder gewaeyt ende gevallen is, ende dat op conditien ende voirwaarden als hier nae volcht.

Inden yersten soe sal Peeter voirs. dese schuere setten op die oude mueren, daer sy op plach te staen eer sy aff gebrant was. Ende hy sal den dorssvloer die te voeren aen die een syde plach te staen die sal Peeter voirs. nu maecten ten middel vander schueren tusschen die gebynten.

Item hy sal allen die oude stylen, die noch goet syn, wederom verwercken ende tot proffyt brenghen nae syn besten vermoeghen, ende daer wederomme ander erven aen maecten. Ende oft daer ennighe nyeuwe stylen mosten wesen, die sal hy maecten van dickten nae advenant vanden ouden stylen.

Item die overste wormen, die inde gebinte stylen comen sullen, sal hy altemael moeten nyeuwe maecten, ende sullen moeten wesen van VII duymen int viercant. Ende die banden, die inde wormen ende inde stylen sullen comen, die sal hy maecten van VII duymen inde breyde ende

(12) *Nyeulande*: Nieuwland (Alphen, N.-Br., Ned). De hoeve van Nieuwland was centraal gelegen in het domein van Alphen, dat vijf boerderijen telde. Vgl. R. POSTO (= L. GEVELERS), *Tongerloo's hoeven te Alphen*, Baarle, z.d. (1913), blz. 6-24.

drie duymen inde dicte, sullen boven ende beneden wel met zynen erven gebonden ende gecavilleert wesen.

Item die wormen, die aenden affganck sullen moeten wesen, sal hy vanden ouden wormen nemen ende tot profyt brengen allen die ghene die daer toe dienen sullen. Ende die nyeuwe, die hy daer toe behoeven sal, sullen moeten wesen van VI duymen int viercant ende die wormen onder ende boven oyck wel met zynen erven gewrocht.

Item den topbalck, die op den overspronck ligghen sal, met syne banden onder inde stylen ende boven inde wormen, met zyne wousteren wel in gecavilleert.

Item die cappe sal hy nyeuwe steecken met zyne haensbalcken, als die oude schuere geweest is, ende allen die haensbalcken wel met zyne tanden gewrocht, gelyck als dat behoirt met zyne wousteren ende allen die keepers, die noch goet syn, die sal Peeter voirs. oyck altesamen verwercken ende te proffyt brenghen nae syn beste vermoeghen. Ende daer hy nyeuwe moet hebben, die sal hy doen snijden nae die dichte vanden anderen.

Item allen die rychelen die aende affhangen comen sullen, die sal hy oyck te profyt brengen vande ouden rychelen. Ende die hy daer nyet vinden en can, die sal hy van nyeuwen hout daer in steecken.

Item allen die duergaten, die aen de

voirs. schuere wesen sullen, die sal de voirs. timmerman wederom maecken vander selver hoechden ende wyde gelyck als die geweest hebben.

Item allen dat nyeuws hout, dat hy tot deser schueren behoeven sal, dat sullen onse stockers hem vellen ende affhouden ende men sal hem dat met onssen waghens leveren ende aenvueren, wair aff dat het goidshuys allen den affval vanden spaenderen ende scalen hebben sal. Ende als hy dese schuere altemael sal gevrocht hebben, soe sal hy de selve moeten overleveren tot goedermans pryse, als dat behoirt.

Item voir desen aerbeyt voirs. sal Peeter, timmerman voirs., hebben vanden prelaet des goidshuys van Everbode in gelde vyff ende dertich carolus gulden ende II mudden roggen ende noch IIII amen vanden werckliedens bier.

Geschied tot Everbode op datum als boven, in presentien ende teghenvordicheyt van meester Paesschen, timmerman van mynen Eer. heer prelaet des goidshuys van Everbode.

Gelijktijdige kopie, onder de titel *Voirwaerde vander schueren op Vraemsel anno LXII marty (= maart 1542) omgwaeyt doer grote tempeest van winde.*

AVERBODE, Archief van de Abdij, I, reg. 730, fol. 15r°-v°.

Bergschuur uit Zevokote. Wellicht gebouwd door de benediktijnermonniken van St.-Andries?

Afb. 83.

Voor het samenstellen van dit nummer kregen wij een drukplaat toegestuurd met de vraag: Wie kan deze schuur thuiswijzen? Wil de eigenaar van deze drukplaat a.u.b. zijn naam en adres aan de opstelraad kenbaar maken? Dank.

Figuratieve kaarten

Een spiegel van de kloosterdomeinen

In verband met het beheer en de rationale exploitatie van hun domeinen hebben de abdijen allerlei dokumentatie aangelegd, waarin de gronden en andere inkomstbronnen werden opgetekend en omschreven. Tot dit domeinarchief behoren niet alleen beschrijvingen van de onroerende goederen, cijnsboeken en pachtregisters, maar ook figuratieve kaarten, die voornamelijk in de 17de en 18de eeuw omtrent het grondbezit werden opgemaakt. Soms heeft men te doen met losse kaarten, in andere gevallen met kaartboeken of atlasen. Het is geen uitzondering dat figuratieve kaarten aan pacht- en cijnsregisters of aan procesbundels ter illustratie toegevoegd werden. Alhoewel de meeste figuratieve kaarten een vrij sober uitzicht vertonen en slechts de ligging van akkers, bossen, weiden, heiden, vennen, grachten en huizen, met de vermelding van veldnamen en oppervlakte, aangeven, zijn ze toch een interessante bron voor de heemstudie. De figuratieve kaarten, die met economische bezorgdheid door de abdijen aangelegd aangelegd werden, zijn inderdaad niet alleen een spiegel van het kloosterdomein van die instellingen, maar bieden tevens een aanschouwelijk beeld van de geschiedenis van een landgoed, een wijk of een dorp.

De archieven van de nog bestaande Kempiische Witherenabdijen, vooral deze van Averbode, Park-Heverlee en Tongerlo, bevatten uitgebreide verzamelingen van figuratieve kaarten. Een groot aantal heeft betrekking op de abdijhoeven. Deze kaarten verschaffen inlichtingen over de akkerstructuren, het wegennet, de aanplantingen van bomen langs de wegen en van struikgewas langs de velden tegen de zandverstuivingen. Doorgaans zijn deze kaarten vergezeld van gegevens betreffende de

grootte van de percelen. Op de figuratieve kaarten bleven ook heel wat typische veldnamen bewaard. Om die redenen vertegenwoordigen zij een kostbaar dokumentatiemateriaal voor de studie van de toponymie en voor de rekonstruktie van het Brabants landschap. Over het belang van de figuratieve kaarten voor de studie van de landelijke architectuur en voor de kennis van het volksleven, werd reeds door Dr. M. H. Koyen, o.praem. in dit tijdschrift gehandeld (1).

De abdijen lieten hun domeingoederen meestal in kaart brengen door beëdigde landmeters, die soms op treffende wijze hoeven, schaapskooien, schuren, duiventorens en andere dienstgebouwen van de landbouwbedrijven hebben weergegeven. Ook voor de studie van het landmetersberoep en voor het technisch aspekt van de landmetingen kunnen de kaarten heel wat informatie verstrekken (2). Een fraai voorbeeld hiervan is de bekende 17de-eeuwse atlas van Averbode, die sedert 1872 in het Algemeen Rijksarchief te Brussel berust (3).

(1) M.H. KOYEN, *Figuratieve kaarten en heemkunde*, in: *Ons Heem*, XVIII, 1963-1964, blz. 188-189.

(2) Over de geschiedenis van het landmetersberoep raadplege men: H. DE SCHRYVER, *Geschiedenis van het landmetersberoep*, St.-Amandsberg, z.d.; T.W. HARMSEN, *De landmeetkunde in het gebied van de tegenwoordige provincie Limburg voor 1794*, in: *Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg*, XCIV-XCV, 1958-1959, blz. 353-469. Vgl. T.J. GERITS, *Landmeter Jan Bertram van Sint-Truiden in dienst van de abdij van Averbode in de XVIde eeuw*, in: *Limburg*, XLIX, 1970, blz. 18-21.

(3) BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, *Kerkelijk Archief*, nr. 5009. Zie: L. VAN MEERBEECK, *Les fonds ecclésiastiques aux archives de l'Etat*, in: *Religieuze archieven en bibliotheken in België*, uitg.

Wegens het veelzijdig belang van de figuratieve kaarten deed Ir. Paul Lindemans († 1968), auteur van de tweedelige monografie *Geschiedenis van de landbouw in België* (Antwerpen, 1952), in 1935 een oproep voor het inventariseren van dat kostbaar materiaal (4). Deze aktie had o.m. tot gevolg dat Alexis Verbouwe († 1968) diverse publikaties aan de ikonografische documenten van dorpen en steden wijdde (5).

In deze bijdrage wordt even aandacht gevraagd voor de rijke verzamelingen van figuratieve kaarten, die in de archiefdepots van Averbode, Park-Heverlee en Tongerlo bewaard worden. Betreffende het kaartenmateriaal van de Parkabdij en van Tongerlo werd reeds een beredeneerde inventaris gepubliceerd.

SINT-MICHIELSABDIJ VAN ANTWERPEN

De Antwerpse Sint-Michielsabdij bezat heel wat onroerende goederen, zowel in het vruchtbaar Poldergebied als in de zandige Kempen. In de 17de en 18de eeuw werden deze bezittingen herhaalde keren door gezworen landmeters in kaart gebracht. Enkele figuratieve kaarten maken thans deel uit van het Rijksarchief te Antwerpen (6) en van het abdijsarchief van Ton-

J. VAN DEN NIEUWENHUIZEN, Brussel, 1968, blz. 118.

(4) P. LINDEMANS, *Oude kaartboeken*, in: *Eigen Schoon en de Brabander*, XVIII, 1935, blz. 62-63.

(5) Vgl. J. LINDEMANS, *Alexis Verbouwe*, in: *Eigen Schoon en de Brabander*, XXXV, 1952, blz. 210-214 (met bibliografie).

(6) In 1925 werden nog twee kaarten aangekocht: *Caerte figuratief van Landen, Weyden en Dijken van den Polder van Santuliet...*, *competeerende aan de abdije van St Michiels binnen Antwerpen, 1792* (op perkament) en *Caerte figuratief van den Polder van Beirendrecht, competeerende aan de abdije van St Michiels binnen Antwerpen, 1791* (op perkament). Vgl. *Analecta Praemonstratensia*, II, 1926, blz. 233. Vgl. A. JAMEES, *Inventaris van het archief van de Polder van Lillo, Stabroek, Berendrecht en Zandvliet*, Brussel, 1957, blz. 58 e.v.

gerlo (7). Een belangrijk deel van de kaartenverzameling der Antwerpse Witherenabdij bevindt zich sedert de 19de eeuw te Averbode. In afwachting dat hiervan een gedetailleerde inventaris gepubliceerd wordt, volgen hier enkele inlichtingen over dit fonds. Vooreerst dient hier het *Landboek* vermeld, dat figuratieve kaarten over domeingoederen van de Sint-Michielsabdij bevat, die in 1640-1641 door landmeter Jozef Laboureur werden opgemeten (8). Een tweede *Landboek* is geïllustreerd met kaarten van gronden, die opgemeten werden door P. Stouters (1640), Adr. vander Haghen (1641), Adam Quibbere (1641), Kornelis Henselmans (1679) en J.F. Herberbertus (1683) (9).

Prelaat Augustinus Poorters († 1816), die van 1790 tot 1797 de abdij administreerde, liet enkele nieuwe kaartboeken aanleggen, waarvan er tenminste drie te Averbode bewaard worden. De titelbladen van deze boeken zijn met zijn abtelijk wapen versierd. Deze verzameling omvat de volgende kaartboeken:

Manual Boschboek der Abdije van S: Michiels binnen Antwerpen, met kaarten van landmeter G. Verheyden (1786-1792) naar oudere kaarten van Peter Stouters (1640-1641) (10); *Caertboek der Thiende, competeerende aen de Abdije van S. Michiels binnen Antwerpen, gelegen onder Aertselaer, Borsbeeck, Lent gehucht onder Contig, Borgerhout, Deurne, Harinkrode jurisdictie van Antwerpen, Wommelgem*,

(7) Vgl. M.H. KOYEN, *Inventaris van de figuratieve kaarten in het Abdijsarchief van Tongerlo*, in: *Tijdschrift voor geschiedenis en folklore*, XX, 1957, blz. 10, 22, 27 en 44, nr. 8 (Berendrecht), 40 (Lillo), 57 (Ossendrecht) en 90 (Zandvliet).

(8) A.A.A. (= Averbode, Archief van de Abdij), sekte III, nr. 12. Papier; 133 fol.; 13,5 x 19,5 cm. Dit kaartboek werd van 7 tot 22 augustus 1965 te Wilrijk tentoongesteld: *Wilrijk. Tien eeuwen documenten*, Brussel, 1965, blz. 27, nr. 77.

(9) A.A.A., sekte III, nr. 26. Papier; 489 blz.; 28 x 42 cm.; inliggende kaarten. Vgl. *Wilrijk. Tien eeuwen documenten*, Brussel, 1965, blz. 27, nr. 76.

(10) A.A.A., sekte III, nr. 23. Papier; 280 fol.; 27 x 33,5 cm.

Afb. 84.

Titelblad van het groot kaartboek van Averbode (1659), dat door landmeter Cornelis Lowis in samenwerking met de minderbroeder-kartograaf Jan vander Borgt, in opdracht van prelaat Servatius Vaes, werd aangelegd. Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Kerkelijk Archief*, nr. 5009.

S'Graevenwesel, Langenelst jurisdictie van Antwerpen, S. Willebors en Westrem, Land van Aelst, met kaarten van landmeter G. Verheyden (1788-1790) (11); *Caertboek van landen, bosschen, weyden etc. gestaen ende geleghen onder Beirendrecht, Sandvliet etc. competeerende aen de Abdye van S. Michiels binnen Antwerpen*, waarin figuratieve kaarten van landmeter G. Verheyden (1790-1793) voorkomen (12).

In het archieffonds van de Sint-Michielsabdij, dat te Averbode berust, treft men ook twee cijnsregisters aan, die van figuratieve kaarten zijn voorzien:

Chynsen van Santvliet en Berendrecht, met anonieme kaarten van 1725 (13) en *Chyns Boeck van Oorderen en Wilmersdonck*, met kaarten van landmeter F. vander Straeten (1731) (14).

De 18de-eeuwse registers *Chyns Boeck buyten de Stadt van Antwerpen* (15) en *Ligger van Chynsen binnen de Stadt van Antwerpen* (16) bevatten geen figuratieve kaarten.

In verband met de polderhoeven in het land van Zandvliet, Berendrecht en Lillo bleven nog twee pachtboeken bewaard, die respectievelijk in 1730 en 1735 werden aangelegd. Het *Pachtboek* van 1730 is voorzien van figuratieve kaarten, die in 1724-1728 door landmeter Adr. vander Straeten werden uitgevoerd (17). Er is bovendien nog een uittreksel uit het *Leenboek van den Leenhove van Santvliet ende Beirendrecht* van 1725, dat met twee anonieme kaarten geïllustreerd werd (18).

(11) A.A.A., sekte III, nr. 36. Papier; 102 blz.; 44 x 65 cm.

(12) A.A.A., sekte III, nr. 35. Papier; 317 blz.; 36 x 52 cm.

(13) A.A.A., sekte III, nr. 29. Papier; 368 blz.; 27 x 44,5 cm.

(14) A.A.A., sekte III, nr. 30. Papier; 97 fol.; 28,5 x 45 cm.

(15) A.A.A., sekte III, nr. 31.

(16) A.A.A., sekte III, nr. 33.

(17) A.A.A., sekte III, nr. 27 (1730. Papier; 378 blz.; 26 x 42 cm.) en nr. 10 (1735. Papier; 15,5 x 20,5 cm.).

(18) A.A.A., sekte III, nr. 14. Papier; 283 blz.; 20,5 x 26,5 cm.

Landmeter Fr. vander Straeten verzorgde in 1730 de bijgaande kaarten van de *Nieuwen boeck van Hoveniers hoven en eenige Parceelen Landen competeerende de Abdije van Sinte Michiels binnen Antwerpen liggende Anno 1730* (19). Van de hand van diezelfde landmeter zijn ook de figuratieve kaarten, die de registers *Notitie van Bosschen, dreven ende Plantagiën competeerende de Abdije van S. Michiels binnen Antwerpen sedert den Jaere 1722* (20) en *Notitie soo van oude als nieuwe Bosschen, Dreven ende Plantagiën gelegen aen't S'Heeren Hof onder Out Santvliet nu Jurisdictie van Berendrecht* van 1726 siereen (21).

Deze kaartenverzameling weerspiegelt op een treffende wijze de geschiedenis van het landbouwdomein van de Antwerpse Sint-Michielsabdij, in de 17de-18de eeuw, vooral omtrent de gronden die in het poldergebied gelegen waren.

ABDIJ VAN AVERBODE

Rond 1650 werd landmeter Kornelis Lowis († 1691) door prelaat Servatius Vaes, abt van Averbode, met het opmeten van de onroerende goederen van zijn abdij belast. Het lag in de bedoeling van de prelaat alle gronden in kaart te laten brengen en een officiële atlas aan te leggen. Het maken van dit kaartboek vergde heel wat jaren. De plans werden getekend door de minderbroeder Jan vander Borgt (*a Castro*), die als kartograaf in opdracht van de abdij van Averbode werkte. De fraaie atlas, die in de jaren 1659-1661 tot stand kwam, werd op 21 juni 1872 door prelaat Leopold Nelo, abt van Averbode, voor het bedrag van 2000 fr. aan het Algemeen Rijksarchief te Brussel verkocht (22).

(19) A.A.A., sekte III, nr. 28. Papier; 154 fol.; 26 x 42 cm.; inliggende kaarten.

(20) A.A.A., sekte III, nr. 25. Papier en perkament; 452 blz.; 24 x 37 cm.

(21) A.A.A., sekte III, nr. 15. Perkament; 42 fol.; 19 x 28 cm.

(22) BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, *Kerkelijk Archief*, nr. 5009 (perkament; 172 fol.).

Dit monumentaal opgevat kaartboek bleek voor het dagelijks gebruik niet erg praktisch. Het was klaarblijkelijk vooral als een officieel referentiewerk bedoeld. Provisor Ambrosius Aertnijs († 1710) liet daarom in 1678 een verkleinde kopie van de grote atlas maken. Kornelis Lowis werd met de uitvoering van deze opdracht belast (23). Aan de hand van de bestaande kaartboeken maakte provisor Aertnijs in 1705-1706 nog een derde register met figuratieve kaarten, waarin hij belangrijke inlichtingen van historische en economische aard over de domeingoederen van Averbode noteerde. De tekeningen zijn in feite niet meer dan weinig verzorgde schetsen (24). In 1706 stelde hij ook nog een kaartboek in pocket-formaat samen, dat eveneens van onverzorgde schetsmatige kaartjes betreffende het kloosterdomein werd voorzien (25).

Feitelijk was er tijdens het oud regime in de abdij van Averbode slechts één officieel kaartboek voorhanden. Naar dit model werden de drie overige aangelegd. Het abdijsarchief beschikt ook nog over enkele losse figuratieve kaarten, die hoofdzakelijk betrekking hebben op de omgeving van het klooster en de visvijvers.

ABDIJ VAN PARK TE HEVERLEE

De grote bezorgdheid van abt en provisor voor het beheer van de hun toevertrouwde abdijsgoederen ligt ook in het archief van de Parkabdij te Heverlee weerspiegeld. Het landbouwdomein van deze Brabantse abdij had in de 17de eeuw een

(23) A.A.A., sekte I, reg. 106 (perkament; IV-114 fol.). Vgl. T.J. GERITS, *Historische schoonheid van Averbode*, Averbode, 1973, blz. 54-56, nr. 6. Over provisor A. Aertnijs raadplege men: T.J. GERITS, *Ambrosius Aertnijs van Tessenderlo, Witheer van Averbode. Een ongekend geschiedschrijver uit de XVIIde eeuw*, in: *Limburg*, XLVIII, 1969, blz. 229-238.

(24) A.A.A., sekte I, reg. 212 (472 fol.). Vgl. T.J. GERITS, *a.w.*, in: *Limburg*, XLVIII, 1969, blz. 235.

(25) A.A.A., sekte I, reg. 440 (87 blz.). Vgl. T.J. GERITS, *a.w.*, blz. 235-236.

totale oppervlakte van ongeveer 3314 ha., waarvan 35,1 % akkergronden, 25,34 % beemden, 29,61 % bossen, 9,7 % pachtoven en huizen, en 0,25 % vijvers en broekland. Met het oog op het rationeel beheer van dit onroerend patrimonium legde prelaat Libert de Pape († 1682) een uitvoerige en bruikbare dokumentatie aan. Eerst zorgde hij voor een overzichtelijke archiefinformatie, die hij volgens de plaats en de

Afb. 85.

Titelblad van het *Typographieboek* van Park-Heverlee dat in 1665 op last van abt Libert de Pape en onder leiding van landmeter J. Subil werd uitgevoerd. Park-Heverlee, Archief van de Abdij.

aard van de goederen rangschikte. Het resultaat van deze arbeid, die zeven jaren in beslag nam, is het merkwaardig *cartularium*, dat in 1655 voltooid werd en 33 boekdelen omvat (26). Bovendien liet abt

(26) Vgl. R. VAN WAELFELGHEM, *Les cartulaires de l'abbaye du Parc*, Brussel, 1909. Over abt Libert de Pape raadplege men: N.J. WEYNS, art. *Pape*, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, IV, Brussel, 1970, kol. 641-652.

de Pape de abdijgoederen door gezworen landmeters opmeten en in kaart brengen. Alleen aan het loon van de landmeters, vergoeding voor hun meet- en tekenwerk, betaalde hij 3000 gulden.

Aldus kwam een rijke verzameling van figuratieve kaarten tot stand, die voor de heemkundige en topografische studie van heel wat dorpen in de voormalige kwartieren van Brussel, Leuven en Tienen en in een deel van het prinsbisdom Luik belangrijk zijn (27). Deze kaarten werden samengebracht in twee grote *Typographieboeken* (1665). De metingen werden verricht door de Tiense landmeter Joris Subil en zijn zoon Guillam. Met uitzondering van de kaarten van 1761 en 1780 die door de Leuvense landmeter P.L.L. Gensuy gemaakt werden en de kaarten van de goederen te Pont-à-Celles, die in 1759-1761 door de Nijvelse landmeters Braeckmans en Dusart uitgevoerd werden, zijn al de andere, uitgevoerd tussen 1650 en 1663, door hen geschetst. Voor enkele kaarten verwijst J. Subil naar oudere soortgelijke dokumenten, die in 1616-1617 door landmeter Guillam le Roy werden getekend.

Het aanleggen van de *Typographieboeken* gaf aanleiding tot het opmaken van twee afzonderlijke kaartboeken, nl. *Caertboeck der bosschen* (1666) en het bijhorend *Register der cheynscaerten* (1666). Ook voor deze atlanten werd het meetwerk en het schetsen van de kaarten door de Tiense landmeters Subil verzorgd. De tekeningen met hun aangepaste verluchting, gelijk men deze in de *Typographieboeken* en in de *Caertboeken* kan bewonderen, zijn het werk van Jan Meganck, maar vooral van Alexander Courtmans († 1698), Wiltheer van Park, die een ervaren tekenaar en miniaturist was (28). Naast deze kaartenkol-

lekties bezit het archief van Park nog 34 losse kaarten. Hier treft men G. le Roy (1616), Joris Subil, G. Morbiers (1680), Braeckmans en Dusart (1759) en J.B. van Nieuwenhuysen (1779) als landmeters aan (29).

ABDIJ VAN TONGERLO

De Kempische Witherenabdij te Tongerlo-Westerlo bezit een belangrijke verzameling figuratieve kaarten, die in drie kronologische groepen kan worden ingedeeld (30). De eerste groep bestaat uit kaarten, die in 1656-1661 door de Tiense landmeter Joris Subil werden opgemaakt. Verschillende van zijn kaarten werden getekend of verkleind door Martinus Bouche. De figuratieve kaarten van de tweede groep werden in de jaren 1694-1722 door de landmeters Cornelis Henselmans en Peter Wijnrrix opgemaakt. Enkele kaarten van K. Henselmans werden door J. Herrebertus verkleind. De derde groep figuratieve kaarten is van de hand van landmeter Albert Meulemans en dateert van het einde van de 18de eeuw (31). Buiten deze landmeters, die voor Tongerlo reeksen van kaarten maakten, komen nog

blz. 142; R. VAN WAELFELGHEM, *Le nécrologe de l'abbaye du Parc*, Brussel, 1908, blz. 67 en 68.

(29) Enkele figuratieve kaarten van Park worden thans bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Vgl. A. D'HOOP, *Inventaire général des archives ecclésiastiques du Brabant*, III, Brussel, 1922, blz. 347, 348 en 349; F. MAES, *a.w.*, blz. 33-34. In 1970-1971 kon het Algemeen Rijksarchief achtereenvolgens 11 en 13 bladen van een kaartboek van abt Libert de Pape aankopen, dat minstens 191 bladen moet hebben geteld. Deze kaarten werden ondergebracht in de afdeling; *Kaarten en plannen*, nr. 8186-8209.

(30) M.H. KOYEN, *Inventaris van de figuratieve kaarten in het abdijsarchief van Tongerlo*, in: *Tijdschrift voor geschiedenis en folklore*, XX, 1957, blz. 3-45.

(31) Albert Meulemans, landmeter te Tongerlo, werd op 21 februari 1751 te Westerlo geboren en werd op 26 juni 1799 als Boerenkrijggleider te Doornik terechtgesteld. Vgl. L. BORREMANS, *Stamboek der familie Meulemans te Aarschot* in: *Gedenkboek Arthur Meulemans*, (Aarschot), 1964; J. HENDRICKX, *Albert Meulemans*, in: *Gens Brabantica*, IV, 1973, afl. 11-12, blz. LXXXIII.

(27) F. MAES, *Inventaris van de figuratieve kaarten in het abdijsarchief van Park, te Heverlee*, in: *Mededelingen van de Geschied- en oudheidkundige kring voor Leuven en omgeving*, XI, 1971, blz. 3-38.

(28) L. GOOVAERTS, *Ecrivains, artistes et savants de l'ordre de Prémontré*, I, Brussel, 1899-1902,

namen van de andere landmeters voor, nl. J.C. van Lijerde, F. van Eijnde, Jan van Roij, B.A. Dan, J. Robbrecht, J. Berghmans en Anthonis. De abtjheer C. van Eyxsel († 1779), die sedert 1752 archivaris was, verdient een speciale vermelding, want hij was eveneens landmeter. In die hoedanigheid trad hij in 1767 enkele keren op, samen met landmeter P. Stijnen, bij het stellen van palen (32).

De figuratieve kaarten van Tongerlo zijn bijeengebracht in een 17de-eeuws kaartboek, 13 rollen en verschillende bundels, die tal van losse kaarten bevatten. Bovendien is er nog een speciaal kaartboek betreffende de abtjgoederen te Orp en omgeving, dat in 1775 door landmeter J.J. Berger, volgens oudere kaarten van 1657 werd opgemaakt. Tenslotte moeten nog een cijnsregister van Vissenaken en van de streek rond Tienen en een tiendenregister van Duffel (1730) vermeld worden (33).

Gezien de abtj van Tongerlo in de Kempen over heel wat uitgestrekte domeinen, hoeven en molens beschikte, ligt het voor de hand dat niet alleen het archief, maar ook het kaartenmateriaal een

belangrijke bron van inlichtingen zijn omtrent de geschiedenis van deze streek (34).

De landmeters tekenden meestal zelf hun figuratieve kaarten, maar voor de uitvoering van fraaie atlassen deden zij gewoonlijk een beroep op gespecialiseerde tekenaars en verluchters. De Tiense landmeters Subil verzorgden de Park-Heverlee alleen het meetwerk en de schets van de kaarten, terwijl de eigenlijke tekening met een aangepaste barokversiering aan twee sierkunstenaars werd overgelaten. Dezelfde werkwijze schijnt Joris Subil ook in Tongerlo te hebben toegepast. Te Averbode werd landmeter Kornelis Lowis bijgestaan door de mindenbroeder-kartograaf Jan vander Borgt, die tevens instond voor de artistieke opsmuk van de kaarten.

Voor de beoefenaars van de geografische geschiedenis, de toponymie en de heemkunde vormen de figuratieve kaarten een belangrijk werkinstrument. In de eerste plaats zijn zij echter een spiegel van de kloosterdomeinen en daarom kunnen zij heel wat diensten bewijzen bij de studie van de landbouweconomie van Brabant in de 17de en 18de eeuw.

Averbode.

T.J. Gerits.

(32) M.H. KOYEN, *a.w.*, blz. 4. Over C. van Eyxsel raadplege men: W. VAN SPILBEECK, *Necrologium Ecclesiae B.M.V. de Tongerloo*, Tongerlo, 1902, blz. 194; L. GOOVAERTS, *a.w.*, II, 1902-1907, blz. 301.

(33) M.H. KOYEN, *a.w.*, blz. 5-6.

(34) ID., *Het archief van Tongerlo en de Kempen*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, XI, 1951, kol. 300-305.

ABDIJ VAN DRONGEN

De Premonstratenzerabtj van Drongen, thans bewoond door de jezuiten, had drie grote hofsteden op Drongen zelf: het goed van Barvelde, het pachthof Hoogstrate en het Moortelken. Deze eigendommen werden grondig bestudeerd in de uitgave *De Norbertijnen te Drongen* (1). Deze

hoeven werden teruggevonden in de « Landboeken » van de parochie. De « terriers of leggers » der abtj zijn nog niet teruggevonden en nochtans hadden de Norbertijnen bezittingen in bijna alle gemeenten van Oost-Vlaanderen, ook in Henegouwen, West-Vlaanderen en Brabant. Het bekendste oord is ongetwijfeld het Drongengoed te Ursel, waarover ons bestuurslid D. Verstraete schreef.

Drongen.

C.G.

(1) C. GOEMÉ, *De Norbertijnen te Drongen 1138-1796*, (Drongen), (1973).

Drie geleerde Witheren, beoefenaars van de botanische en landbouwkundige wetenschappen (17de - 18de eeuw)

De Witheren hebben niet alleen een bijdrage geleverd tot de uitbreiding van de kultuurgrond in de Nederlanden en tot de intensivering van de landbouw en de vee-teelt in hun talrijke hoeven, zij hebben ook belangstelling getoond voor de botanische en landbouwkundige wetenschappen. In deze bijdrage wordt in de eerste plaats Bernard Wynhouts († 1662), Witheer van Dielegem-Jette, voorgesteld, die een merkwaardig kruidboek (*herbarium*) samenstelde. Naar het voorbeeld van Engelse, Franse en Duitse schrijvers, van wie enkelen hun ervaringen van studiereizen in de Lage Landen beschreven, werden ook in de Zuidelijke Nederlanden de landbouwmetho- des bestudeerd. Op dit terrein verdienden Adriaan Heylen († 1802) en Isfried Thijs († 1824), Witheren van Tongerlo, hun sporen. Dit artikel is dan ook aan hun leven en werk gewijd.

I. — BERNARD WYNHOUTS († 1662)

De omgeving van de Witherenabdij te Dielegem-Jette genoot in de late middel-eeuwen reeds een gunstige faam als re-creatieve verblijfplaats. Ook kardinaal Reginald Pole († 1558), aartsbisschop van Canterbury, die als diplomaat in Brabant vertoefde, wist dit oord naar waarde te schatten (1). In de 17de eeuw verwierf de

abdij nog meer bekendheid omwille van haar kruidtuin, die door de Witheer Bernard Wynhouts tot een merkwaardige plantenverzameling werd herschapen en uitgebreid (2).

Bernard Wynhouts werd rond 1588 te Enkhuizen in Noord-Holland geboren. Hij trad rond 1616 binnen bij de Premonstratenzers te Dielegem-Jette, werd er tot priester gewijd en maakte zich voornamelijk verdienstelijk als ziekenmeester (*infirmorum magister*) en als plantenkundige. De kruidtuin van de abdij werd door hem uitgebouwd met het oog op de botanische studie en de toepassing van de kruidenge-

ac venationi accomodos, hoc loco, hac tanta aëris salubritate delectatus olim fuit... clarissimus S.R.E. Cardinalis Reginaldus Polus. Vgl. C.L. HUGO, *Sacri et canonici ordinis praemonstratensis annales*, I, Nancy, 1734, kol. 601. M. De Meulemeester wijst op het voorbeeld van de Brusselse geneesheer Jonquet, die beweerde dat er geen slechtere cliënten waren dan de Premonstratenzers van Dielegem, die nooit ziek waren! Vgl. M. DE MEULEMEESTER, *Le jardin botanique et les carrières de l'abbaye de Dielegem à Jette*. (Notes d'histoire Jettoise, IV-V), Brussel, 1913, blz. 7.

(2) Over Bernard Wynhouts kan men raadplegen: J. CAROLUS, *Recherches sur la vie et les travaux de Bernard Wynhouts, horticulteur belge*, in: *Annales de l'Académie d'archéologie de Belgique*, XII, 1855, blz. 204-207; L. GOOVAERTS, *Ecrivains, artistes en savants de l'ordre de Prémontré*, II, Brussel, 1902-1907, blz. 413-414; M. DE MEULEMEESTER, *a.w.*, blz. 8-9; M. SACRE, *Bernard Wynhouts, Ord. Praem.*, *Brabantse tuinbouwkundige*, in: *De Brabander*, I, 1919, blz. 62-64; J.E. JANSEN, *La Belgique norbertine*, Averbode, 1920, blz. 393; *Le « Liber mortuorum » de l'abbaye de Diligem. Necrologium abbatiae Diligemensis*, uitg. J. LAVALLEYE, in: *Analecta Praemonstratensia*, II, 1926, Ed. Textus, blz. 52-53; G. GUYOT, *L'abbaye de Diligem. L'abbaye dans la Contre-Réforme (1603-1645)*, in: *Graafschap Jette*, VIII, 1971, blz. 42-45.

(1) Vgl. A. SANDERUS, *Coenobiographia sacra celebris et antiquae abbatiae Jettensis vulgo Diligem*, Brussel, [1659], blz. 3; ID., *Chorographia sacra Brabantiae*, I, Den Haag, 1726, blz. 387: *Hoc nimirum tam amoeno situ, in quo universas ruris delicias habes, colliculos nimirum ac valles, prata roscida et arva fertilia, sylvas et nemora, fontes et stagna, quae pisces alunt, patentes etiam campos,*

neeskunde. Het is niet uitgesloten dat Wynhouts reeds voor zijn intrede te Dielegem-Jette medische of natuurwetenschappelijke studies gedaan had. Onder invloed van het humanisme, dat o.m. ook de aandacht vestigde op botanische en geneeskundige studies uit de klassieke oudheid, was een nieuwe belangstelling gegroeid voor kruiden en planten. Naar het voorbeeld van de middeleeuwse verzamelwerken werden plantenatlassen of kruidboeken aangelegd (3).

In de kloostertuin van Dielegem-Jette kwamen heel wat zeldzame planten en kruiden voor (4). Tussen de exotische planten, die er door Wynhouts geteeld werden, trof men ananas, indigoplanten, pokhout van Jamaïca en aardappelen aan (5). In 1633 stelde de begaafde botanist een kruidboek samen, onder de titel: *HERBARIVS / CONTINENS SPECIES PLANTARVM, TVM PATRIARVM TVM/exoticarum ad viuum prout nascuntur in/HORTO INFIRMARIAE / celeberrimae ABBATIAE Diligemensis* (6). Zonder overzeese reizen te ondernemen, zoals de Franse miniem C. Plumier († 1706) en de dominikaan du Tertre († 1687) dat met het oog op hun botanische studies deden, teelde Wynhouts zelf de kruiden, die hij in zijn prachtig *herbarium* verzamelde. In 1855 was dit kruidboek in het bezit van de Gentse hoogleraar J. Kickx († 1864), die sedert 1835 botanische wetenschappen doceerde (7). Het is thans eigendom van de

(3) R. TATON, *Histoire générale des sciences*, II, Parijs, 1953-1964, blz. 165 e.v.

(4) *Hic hortum ad usum infirmariae, bothanicum totum seu plantarum tam indigenarum quam exoticarum diversissimis speciebus instructissimum, ac proinde apud summos suos hoc aevo per Europam botanicos nominatissimos, nec non variorum etiam poetarum versibus decantum instruxit ac egregie coluit*. Vgl. A. SANDERUS, *a.w.*, Brussel, [1659], blz. 6; ID., *a.w.*, I, Den Haag, 1726, blz. 391; J. LAVALLEYE, *a.w.*, blz. 53.

(5) J. CAROLUS, *a.w.*, blz. 206.

(6) Vgl. J. LAVALLEYE, *a.w.*, blz. 53; M. SACRE, *a.w.*, blz. 62.

(7) J. CAROLUS, *a.w.*, blz. 205. Over professor J. Kickx leze men: F. CREPIN, art. *Kickx* (Jean),

Rijksuniversiteit te Gent (Leerstoel voor morfologie, systematiek en ecologie van de planten) (8).

Bernard Wynhouts droeg zijn werk op aan de gedachtenis van professor Adriaan van Roomen († 1615), een vruchtbaar schrijver, geneesheer en wiskundige, rector

HERBARIVS

CONTINENS SPECIES

ES PLANTARVM, TVM PATRIARVM, TVM EXOTICARVM ad viuum prout nascuntur in HORTO INFIRMARIAE celeberrimae ABBATIAE Diligemensis.

Adiuncto ad calcem operis copiosissimo indice omnium stirpium ac plantarum, quae in hisce partibus ab accuratissimis Herbariistis excoluntur.

IN GRATIAM

Perillustris & Excellentissimi Viri Domini

D. ROMANI

Medicinae Doctoris, Botanici & Anatomiae, nec non Chirurgiae, in Alma Vniuersitate Louanienſis

Academiae PROFESSORIS celeberrimi.

Bibliotheca Universitatis

CULTURA ET LABORE

D. ac F. Bernardi Wynhouts eiusdem Ecclesiae Praeſertim canonici magistri infirmorum.

ANNO MDCXXXIII.

Afb. 87.

Titelblad van het merkwaardig 17de-eeuws *Herbarium* van inheemse en buitenlandse bloemen en planten, aangelegd door Bernard Wynhouts, Witheer van Dielegem-Jette.

in: *Biographie nationale*, X, Brussel, 1888-1889, kol. 745-747.

(8) G. GUYOT, *a.w.*, blz. 43. Het *herbarium* (papier; 186 blz. + 6 fol.: kataloog en inhoudstafel) bevat opgekleefde fragmenten van ongeveer 700 soorten bloemen en planten, die hij zelf in zijn kruidtuin kweekte.

van de Leuvense universiteit in 1592 (9). Het is mogelijk dat Wynhouts vóór zijn intrede te Dielegem-Jette deze geleerde humanist had leren kennen of dat hij er later briefwisseling mee voerde. Het *herbarium* van Wynhouts wordt ingeleid met enkele opdrachten, die vermoedelijk door fraters of vrienden in humanistisch Latijn werden opgesteld (10).

De plantkundige R.J. Courtois († 1835) maakte in 1833 gebruik van dit *herbarium* voor zijn kommentaar op het kruidboek van Rembert Dodoens († 1583). Hij schreef een goede studie over het werk van Wynhouts en vergeleek de door hem gebruikte plantnamen met die van Dodoens en van moderne botanisten zoals K. Linnaeus († 1778). Het kruidboek van Wynhouts omvat in feite een alfabetische geordende lijst van de planten die in de kruidtuin van Dielegem-Jette met veel zorg geteeld werden. Het *herbarium* is bijgevolg niet zonder belang voor de geschiedenis van de inheemse planten en kruiden in de 17de eeuw. Merkwaardig is wel dat toen reeds heel wat exotische en zelfs tropische gewassen in de abdijtuin voorkwamen (11).

(9) G. GUYOT, *a.w.*, blz. 43. Over deze Leuenaar, die op 4 mei 1615 te Mainz overleed, kan men lezen: H. BOSMANS, art. *Romain* (Adrien), in: *Biographie nationale*, XIX, Brussel, 1907, kol. 848-889.

(10) G. GUYOT, *a.w.*, blz. 43-44, waar een Franse vertaling van de teksten gepubliceerd wordt.

(11) R. COURTOIS, *Commentarius secundus in Remberti Dodonaei Pemptades, nec non in plantis ineunte saeculo decimo septimo in Belgii hortis admissas et excultas*, in: *Nova acta physico-medica Academiae Caesareae Leopoldino-Carolinae naturae curiosum*. — *Verhandlungen der Kaiserlichen Leopoldinisch-Carolinischen Akademie der Naturforscher*, XVII, 2 (1835), blz. 825-840. Het werk werd heropgenomen door C. MORREN, in: *Concordance des espèces végétales décrites et figurées par Rembert Dodonaeus avec les noms que Linné et les modernes leur ont donnés, à l'usage de ceux qui possèdent les œuvres du célèbre botaniste de Malines*, Mechelen, 1850. Vgl. J. CAROLUS, *Recherches sur les herbiers des anciens botanistes et amateurs belges*, in: *Annales de la Société scientifique, médicale et natur. de Malines*, XII, 1857, blz. 12-13. Over botanist R.J. Courtois († 1835) raadplege men:

Bernard Wynhouts toonde bovendien een grote belangstelling voor allerlei schaaldieren en zee-fossielen. Hij legde een verzameling aan van oosterse wapens en van Japanse en Indische afgodsbeeldjes, meestal in koper en waarvan er een in albast vervaardigd was. Ook beschikte hij over een rhinoceroshoorn en vele andere exotische bezienswaardigheden (12).

De Mechelse geneesheer J. Carolus ontdekte een plakbrief van 1651, waaruit blijkt dat Bernard Wynhouts ook handel dreef in planten: *Catalogus arborum et fructicum celebris horti fratris Bernardi Wynhouts, quas vendet die Junii 1651, in abbazia Diligemensi* (Brussel, 1651) (13).

De botanist Bernard Wynhouts overleed te Dielegem-Jette op 5 september 1662. Hij had toen de leeftijd van 74 jaar bereikt. Zijn overlijden wordt op die dag in het dodenboek of *necrologium* van zijn abdij herdacht (14). Op dezelfde dag staat hij eveneens vermeld in het dodenregister van de Witherenabdij te Grimbergen (15).

2. — ADRIAAN HEYLEN († 1802)

Jan Frans Heylen werd op 6 augustus

G. DEWALQUE, art. *Courtois* (Richard-Joseph), in: *Biographie nationale*, IV, Brussel, 1873, kol. 431-435.

(12) *Quem (= B. Wynhouts) et solertem cumprimis videmus rariorum omnis generis, ex utraque India rerum observatorem. Sunt apud illum conchilia parva et magna, sunt arcus et sagittae Japonensium ac Indorum, aliaque eorum arma, marina quaedam excrementa petrosa ac fungosa, animalia exotica subfacta, idola quaedam aenea, et alabastrinum unum, a barbaris Indis cultu numinis adorata, cornu rhinocerotis cubitale, alia item plura admiratione digna*. Vgl. A. SANDERUS, *a.w.*, Brussel, [1659], blz. 6; ID., *a.w.*, I, Den Haag, 1726, blz. 391.

(13) J. CAROLUS, *a.w.*, in: *Annales de l'Académie d'archéologie de Belgique*, XII, 1855, blz. 207. Deze plakbrief wordt vermeld in: *Catalogue des livres de Danty d'Isnard*, Parijs, 1744, nr. 783.

(14) J. LAVALLEYE, *a.w.*, blz. 53.

(15) GRIMBERGEN, *Archief van de Abdij*, II, nr. 26 (*necrologium*), onder 5 sept.: [Commemoratio] *fratris Bernardi Wijnhouts sacerdot. Jettensis 1662*.

1745 te Noorderwijk in de Kempen geboren, als zoon van Jozef Heylen, schepen te Morkhoven, en van Anna Wouters (16). Volgens P.F.X. De Ram († 1865), rektor van de Leuvense universiteit en vroegste biograaf van Heylen, zou deze studies hebben gedaan aan het kollege te Geel (17), alhoewel zijn naam in de promotielijsten niet voorkomt (18). In 1763-1764 werd J.F. Heylen in het Valkkollege te Leuven als student in de *facultas artium* ingeschreven (19). Zijn oudere broer Pieter Jozef Heylen († 1793), de latere deken van Lier, doceerde aan die fakulteit (20).

Na het beëindigen van zijn wijsgerige studies trad J.F. Heylen in de orde van de Witheren te Tongerlo, waar hij onder de naam van frater Adriaan werd ingekleed. Op 9 juli 1769 sprak hij er zijn klooster-geloften uit. Kort na zijn priesterwijding, die op 23 december 1769 plaatsvond, werd Heylen door abt Siard vanden Nieuweneynde († 1779) naar Rome gezonden om er zijn theologische studies aan het Norbertijnse kollege voort te zetten. In 1773 keerde hij terug naar Tongerlo, waar hij ruim twee jaren verbleef zonder dat hij een vaste bezigheid had. Dan volgde op 15 maart 1776 zijn benoeming tot vikaris van het

Premonstratenzer vrouwenklooster van Le-liëndaal te Mechelen. In zijn vrije ogenblikken, en die waren er wel in dat stille klooster, deed Heylen aan wetenschappelijk werk. Prelaat Godfried Hermans († 1799), die op 13 maart 1780 tot abt van Tongerlo werd verkozen, riep Heylen naar de abdij terug, stelde hem tot archivaris aan (1780) en belastte hem later nog met de verantwoordelijke taak van cellier (1791). Op 27 december 1796, drie weken na de afschaffing van de abdij van Tongerlo door de Franse bezetters werd Heylen benoemd tot pastoor van de St.-Martinuskerk te Olen, die hij nog vijf jaar in moeilijke omstandigheden zou bedienen (21).

Toen Heylen met de zorg van het abdijs-archief belast werd, begon meteen zijn vruchtbare loopbaan van geschiedschrijver, archeoloog en muntkenner. Zijn grote eruditie en zijn onvermoeibare werklust kwamen zijn werk te goede. In Tongerlo was hij de eerste kloosterling die zijn geschiedkundige werken op een systematisch archiefonderzoek baseerde, iets wat geen enkele voorganger aangedurfd had. Tongerlo was in de late 18de eeuw een centrum van geschiedvorsing, waarvan A. Heylen, I. Thys († 1824) en een groep Bollandisten de ijverige vertegenwoordigers waren (22). Men beschikte er over een goed uitgeruste bibliotheek (23) en het voortdurend contact

(16) Vgl. P.F.X. DE RAM, *Adriani Heylen Commentarius de origine Tertii Status populorum representantis in comitiis ordinis ducatus Brabantiae*, Brussel, 1841, blz. III-XXVI (Prologus); C. PIOT, art. *Heylen*, in: *Biographie nationale*, IX, Brussel, 1886-1887, kol. 348-352; L. GOOVAERTS, a.w., III, Brussel, 1908-1909, blz. 88-93; A. ERENS, *Adrien Heylen, archiviste de Tongerlo* († 1802), in: *Bibliothèque Norbertine*, XVI, 1914, blz. 8-20; ID., *Adriaan Heylen, pastoor van Oolen* († 1802), in: *De Zuiderkempen*, XVI, 1947, blz. 44-54.

(17) P.F.X. DE RAM, a.w., blz. IV. Dit wordt eveneens herhaald door A. ERENS, a.w., in: *De Zuiderkempen*, XVI, 1947, blz. 44.

(18) K. VAN DEN BERGH, *Een Geelse palmares uit de 18de eeuw*, in: *Jaarboek van de vrijheid en het land van Geel*, I, 1962, blz. 123-124; II, blz. 117-164; III, 1964, blz. 7-100.

(19) A. SCHILLINGS, *Matricule de l'université de Louvain*, VIII, Brussel, 1963, blz. 340, nr. 87: *Joannes Franciscus Heijlen ex Noorderwijk*.

(20) A. SCHILLINGS, a.w., VIII, blz. 334. Vgl. P.F.X. DE RAM, a.w., blz. XXVI-XXX (Prologus).

(21) Over zijn pastoraat te Olen, zie: A. ERENS, a.w., in: *De Zuiderkempen*, XVI, 1947, blz. 48-54; ID., *De pastoors van Oolen*, in: *De Zuiderkempen*, XVI, 1947, blz. 74; J. LAUWEREYS, *Olen in oorlogstijd*, in: *Jaarboek van de vrijheid en het land van Geel*, XI, 1972, blz. 175 e.v.

(22) Vgl. J. ERNALSTEEN, *Isfridus Thys, 1749-1824*, in: *Oudheid en kunst*, XI, 1920, blz. 33-72; H. LAMY, *L'œuvre des Bollandistes à l'abbaye de Tongerlo*, in: *Analecta Praemonstratensia*, II, 1926, blz. 294-306 en 379-389; III, 1927, blz. 61-79, 156-178 en 284-313.

(23) Bij hun bezoek aan de abdij van Tongerlo, in het begin van de 18de eeuw, getuigden de geleerde Mauristen E. Martène en U. Durand over de kloosterbibliotheek en het studiewerk van de Witheren: *La bibliothèque est la plus belle que nous ayons vue dans les Pays-Bas. Le vaisseau est très grand et tout rempli de livres... Les religieux ne se contentent pas d'avoir une excellente bi-*

met het eigen verleden en met de groot-
heid van dat verleden, zoals het sprak uit
het archiefmateriaal, maakte van deze Kem-

pische abdij tevens een centrum van intens
Vlaams intellectueel leven (24).

Viermaal werd een werk van A. Heylen

HISTORISCHE
VERHANDELINGE
OVER DE
VOORNAEMSTE OPKOMSTE
EN
VOORD-GANG
DER
LAND-BOUW-KONST
IN DE
KEMPEN,

Bewyzende het nut en profyt daer doër toegebracht
aen den Staet, doër de Abdyen en Klooiters
der gemelde Land-streék.

TE 'SHERTOGENBOSCH,
By **J. T. PALIER,** Boek-handelaar.
M. DCC. LXXXIX.

Afb. 88.

Titelblad van een monografie over de betekenis van de Kempische abdijen
in de agrarische geschiedenis van de Kempen, door A. Heylen, Witheer van
de abdij van Tongerlo.

*bibliothèque, ils en font l'usage pour lequel elle est
destinée; c'est-à-dire, qu'ils étudient fort bien...*
Vgl. E. MARTENE en U. DURAND, *Voyage litté-
raire de deux religieux bénédictins de la Congrè-
gation de Saint Maur*, II, 2, Parijs, 1717, blz. 198.
Over de lotgevallen van de bibliotheek van Ton-
gerlo, zie: L. BRUMMEL, *De boeken van Ton-
gerloo in de Koninklijke Bibliotheek te 's Graven-
hage*, in: *Het Boek*, XXIV, 1936-1937, blz. 193-
210; E. PERSOONS, *De Franse Revolutie en de Bol-
landisten*: in: *Handelingen van de Kon. Zuidne-
derlandse maatschappij voor taal- en letterkunde
en geschiedenis*, XV, 1961, blz. 273-277.

bekroond door de Keizerlijke Akademie,
nl. een kommentaar omtrent de toepassing
van het Romeins recht in de Oostenrijkse
Nederlanden (1782), een kommentaar op de
deelneming van de geestelijkheid aan de
Staten van Brabant (1783), een kommen-
taar op de totstandkoming van de Derde
Stand en zijn deelneming aan de Staten van

(24) Vgl. J. SMEYERS, *Vlaams taal- en volksbe-
wustzijn in het Zuidnederlandse geestesleven van
de 18de eeuw*, Gent, 1959, blz. 287-288.

Brabant (1768), tenslotte een kommentaar op de munten die tijdens de 14de-15de eeuw in de Nederlanden in omloop waren (1787) (25). Het laatstgenoemde werk hield verband met de merkwaardige muntenverzameling, die door A. Heylen te Tongerlo aangelegd werd, maar ingevolge de Franse Revolutie verspreid geraakte (26). Nadat Tongerlo in 1789 het hagiografisch studiewerk van de Bollandisten had overgenomen, werd aan A. Heylen de taak opgedragen de bibliotheek en de drukkerij van die wetenschappelijke stichting in te richten. Alhoewel hij zelf niet tot de groep Bollandisten behoorde, was hij toch als geschiedkundige raadgever soms bij hun werk betrokken.

De vele aantekeningen, die hij aan de hand van het abdijsarchief en van persoonlijke lektuur verzamelde, werden door Heylen in tien verhandelingen verwerkt. Zij werden tussen 1789 en 1795 gepubliceerd en zijn ook nu nog niet zonder belang voor de geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden, voornamelijk voor de Kempen. Hij handelde niet alleen over godsdienstige en sociale toestanden in dat gebied, maar wijdde ook een studie aan oudheidkundige vondsten (27) en schreef een monografie over de landbouw in de Kempen: *Historische verhandeling over de voornaemste opkomst en voortgang der land-bouw-konst in de Kempen, bewyzende het nut en profyt daer door toegebracht aen den Staet, door de Abdyen en Kloosters der gemelde Land-streek* ('s Hertogenbosch, 1789). In deze verhandeling wordt de betekenis van de Kempische kloosters, vooral van de abdijen van Averbode, Postel en Tongerlo, op het gebied

(25) P.F.X. DE RAM, *a.w.*, blz. VII-XXIII (*Prologus*); Vgl. M.A. ERENS, *a.w.*, in: *De Zuiderkempen*, XVI, 1947, blz. 45.

(26) M.A. ERENS, *a.w.*, blz. 45.

(27) R. DE MAEYER, *Namen en feiten uit onze archeologische annalen*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, VI, 1941, blz. 283-286. Dit artikel werd later onder de titel *Het archeologisch werk van Adriaan Heylen O.Praem.*, overgenomen in: *Analecta Praemonstratensia*, XVIII, 1942, blz. 137-141.

van het ontginningswerk en van de landbouwuitbating onderzocht. Hij wijst er op dat de Premonstratenzers aanvankelijk in hun hoeven het principe van de zelfbebouwing toepasten, maar later naar het systeem van de pachthoven overschakelden. De auteur verschaft ook inlichtingen over de teelten en de opbrengsten van het landbouwareaal. Zijn betoog wordt voortdurend met archiefgegevens gestaafd. Nog een tweede verhandeling van A. Heylen houdt verband met de landbouwgronden, de bossen en de heiden van de Kempen: *Verhandeling over de gesteltenisse der nu zoo genaemde Kempen en aengelege provincien in de eerste eeuwen, vertoonende de woestheyd der zelve, de levenswys der bewooners, naem-rede van verscheyde dorpen en vlekken, en bevestigende het beginzel der « Historische Verhandeling » over den akker-bouw is geroerd* ('s Hertogenbosch, 1795).

De tien verhandelingen van A. Heylen werden in 1837 heruitgegeven onder de titel: *Historische Verhandeling over de Kempen, deszelfs gesteltenis in vroegere eeuwen en ten tyde haerer kloosters, het voordeel door deeze aen den Staet toegebracht, enz.* Deze uitgave werd verzorgd door de firma Brepols en Dierckx te Turnhout, volgens sommigen op verzoek van Hendrik Tubbax, een bloedverwant van Heylen, volgens anderen onder de leiding van vrederechter Van Genechten van Turnhout. Bij deze tweede uitgave werd de volgorde van de verhandelingen en de verdeling ervan gewijzigd. De gebundelde opstellen van A. Heylen zijn nog steeds een belangrijke inlichtingsbron voor de geschiedenis van het landbouwleven in de Kempen.

Zoals de andere geestelijken, die geweigerd hadden met het Frans regime te « collaboreren », moest pastoor A. Heylen onderduiken. Intussen zette hij zijn pastoraal werk tussen zijn parochianen verder. Hij werd echter verraden en in de nacht van 24-25 maart 1801 door Franse gendarmen aangehouden. De gevangene werd over de Rijn gezet, met het verbod het gebied van

de Republiek nog te betreden. Heylen reisde dan verder naar Rome, waar hij op 4 mei 1802 tengevolge van een brand in de ingewanden (blindedarmontsteking?) overleed (28). In het *necrologium* van zijn abdij wordt hij op die dag herdacht (29).

ISFRIED THYS († 1824)

Jan Frans Thys werd op 11 januari 1749 gedoopt in de parochiale Sint-Michielskerk te Brecht (30). Hij was het oudste kind uit het huwelijk van Frans Thys († 1787), bakker, en Elisabeth Vrints († 1757). Over het onderwijs, dat hij in zijn jeugd jaren genoot, zijn geen inlichtingen voorhanden. Op 19-jarige leeftijd deed hij zijn intrede in de Witherenorde te Tongerlo en werd er onder de naam van frater Isfried ingekleed. Na het voleindigen van zijn noviciaat werd hij op 8 december 1770 tot de professie toegelaten. Achtereenvolgens was hij assistent te Zoerle (4 december 1778), onderpastoor te Westerlo (25 augustus 1780) en te Mierlo (25 juni 1785). In september 1789 keerde Thys terug naar zijn abdij, waar hij nagenoeg drie maanden verbleef, tot hij in december als assistent te Oevel werd aangesteld. Op 7 juni 1790 werd Isfried Thys, die reeds heel wat blijken van grote eruditie had gegeven, medewerker van prelaat Godfried Hermans

(28) Vgl. P.F. GEBRUEERS, *Eenige aantekeningen over den Besloten Tijd en de Boerenkrijg in de Kempen*, I, Geel, 1899, blz. 85-87; M.A. ERENS, *a.w.*, blz. 49-53.

(29) W. VAN SPILBEECK, *Necrologium Ecclesiae B.M.V. de Tongerloo*, Tongerlo, 1902, blz. 87-88.

(30) Vgl. P.F.X. DE RAM, *a.w.*, blz. XIX-XXI (bio-bibliografische aantekeningen); W. VAN SPILBEECK, *De abdij van Tongerloo*, Lier-Geel, 1888, blz. 571-572 en 581; L. GOOVAERTS, *a.w.*, II, Brussel, 1902-1907, blz. 244-247; J. ERNALSTEEN, *Isfridus Thys, 1749-1824*, in: *Oudheid en kunst*, XI, 1920, blz. 33-72; P. BERGMANS, art. *Thys*, in: *Biographie Nationale*, XXV, Brussel, 1930-1932, kol. 204-207; L. PICARD, *Geschiedenis van de Vlaamse en Groot-Nederlandsche Beweging*, I, Antwerpen, 1942, blz. 110-112 en 123-124; J. SMEYERS, *a.w.*, blz. 287 en 405.

(† 1799), die een werkgroep van bekwame kloosterlingen gesticht had om het wetenschappelijk hagiografisch werk van de Bollandisten voort te zetten (31). Gedurende zes jaar werkten zij samen, tot 22 mei 1795, toen Thys tot assistent te Klein-Zundert benoemd werd. Na vier jaar werd hem op 18 april 1800 de bediening van de O.-L.-

Afb. 89.

Portret van Isfried Thys, Witheer van Tongerlo, volgens een potloodtekening (9 x 13 cm.), berustend in het abdijsarchief van Tongerlo.

(31) Alhoewel I. Thys niet tot de eigenlijke groep van de Bollandisten behoorde, wist hij zich toch als hagiograaf verdienstelijk te maken. Vgl. H. LAMY, *a.w.*, in: *Analecta Praemonstratensia*, III, 1927, blz. 173; J. ERNALSTEEN, *a.w.*, blz. 44-45. In de *Acta Sanctorum Belgii*, VI, Tongerlo, 1794, liet hij enkele hagiografische publikaties verschijnen, o.m. uittreksels uit het leven van Oda, doch hij liet op ongelukkige wijze bepaalde passages weg. Vgl. J. VAN DER STRAETEN, *Sainte Ode, patronne de Sint-Oedenrode*, in: *Analecta Bollandiana*, LXXVI, 1958, blz. 65-117.

Vrouwparochie te Wijnegem toevertrouwd, waar hij op 5 mei toekwam (32).

Evenals zijn confrater Adriaan Heylen, behoorde Thys tot de regelmatige deelnemers aan de wedstrijden van de Keizerlijke Akademie. Driemaal behaalde hij een prijs, tweemaal een accessiet, nu eens met een Nederlandse, dan weer met een Latijnse verhandeling (33).

Tijdens zijn verblijf te Tongerlo had Thys zich met de studie van de heiligenlevens bezig gehouden, elders had hij belangstelling getoond voor de landbouw en voor allerlei proefnemingen met planten en veldgewassen. Zo ontstond zijn merkwaardig boek: *Memorie of Vertoog over het uytgeven en tot culture brengen der vage en inculte gronden in de Meyerye van 's Hertogen-Bosch* (Mechelen, 1792), dat in 1788 te 's-Hertogenbosch bekroond werd (34). In dit werk beschrijft Thys de landbouwmethodes van de Antwerpse Kempen en stelt deze tot voorbeeld aan het achtergebleven Noord-Brabant. Na in het eerste deel het landschap van de Meierij te hebben beschreven, handelt hij over de eigenschappen van de goede boer, over de bemesting en over de bewerking van de akkergronden (*Van het ploegen, eggen, sleypen, wellen en andere toebereydinge des Akkers of Velden*). Hij besteedt veel aandacht aan de *Culture tot het zaeyen van Koorn of Rogge, Tarwe, Garst, Haver en Klaver, Peën of Geel-wortelen, Raepen of Knollen, Speurie, Vlas, enz.* (35). In het derde deel van zijn monografie bespreekt Thys uitvoerig de diverse manieren waarop woeste gronden tot kultuur gebracht kunnen worden. In dit verband stelt hij de volgende punten voor:

Over de verdeeling der inculte gronden aen 'de ingezetenen der onderscheydene

(32) Deze biografische inlichtingen werden ontleend aan: W. VAN SPILBEECK, *Necrologium Ecclesiae B.M.V. de Tongerlo*, Tongerlo, 1902, blz. 2; J. ERNALSTEEN, *a.w.*, blz. 34-35.

(33) Vgl. J. ERNALSTEEN, *a.w.*, blz. 40 e.v.

(34) ID., *a.w.*, blz. 41-44.

(35) I. THYS, *Memorie of Vertoog...*, Mechelen, 1792, blz. 106-269.

Dorpen of Plaetzen; Over het afleyden der Wateren; Van de noodzaekelykheyd der afsluytzels en maniere van die te maeken als ook van het planten; Van de onderscheydene soorten van gronden, teekens van vrugtbaerheyd van den Hey-leest en verscheyde soorten des zelfs; Van het zaeyen van Mast of Deënen-Hout; Van dusdanige gronden, welke men zal willen tot culture brengen; Van het zaeyen van Brem, zyne mestinge, natuer, warmte, gebruyk en waerde (36).

In 1795 schreef I. Thys een *Memorie over het backen van Kareelsteen*, naar aanleiding van een prijsvraag van de Keizerlijke Akademie te Brussel (37). Hij nam in 1798 deel aan een prijskamp, uitgeschreven door de Akademie van Amsterdam, *betreffende het opbreken en tot culture brengen der vage en onbebouwde gronden van Holland* (38), waarvoor hem het erelidmaatschap van die Akademie werd aangeboden. In verband met de landbouwkundige wetenschap moet hier nog de *Historische Verhandeling over den Staet van het Nederland, vervattende in dry deelen eene Historie van de komste der Romeynen in onze Nederlanden tot onze tyden* (Mechelen, 1809) vermeld worden, alhoewel alleen het vierde deel van dit werk voor de kennis van de 19de-eeuwse landbouwmethodes van belang is (39).

Tijdens zijn verblijf als pastoor te Wijnegem hield Thys zich ook bezig met de studie van de medicijnen. Hij stelde een maagmiddel samen, dat onder de naam *Wijneghemsch Maagmiddel* jarenlang zeer veel succes kende in de Kempen (40). Dit bezorgde hem heel wat last vanwege sommige dokters en apothekers van de streek, die hem van onwettige uitoefening van de geneeskunde beschuldigden en hem bij de overheid aanklaagden.

(36) I. THYS, *a.w.*, blz. 269-423.

(37) J. ERNALSTEEN, *a.w.*, blz. 44.

(38) ID., *a.w.*, blz. 45-46.

(39) I. THYS, *Historische Verhandeling...*, Mechelen, 1809, blz. 286-541. Vgl. J. ERNALSTEEN, *a.w.*, blz. 47-50.

(40) Vgl. J. ERNALSTEEN, *a.w.*, blz. 37-39.

Isfried Thys nam ontslag als pastoor te Wijnegem en vertrok op 1 april 1816 uit zijn parochie naar Antwerpen. Wegens zijn hoge verdiensten op wetenschappelijk gebied werd hij op 3 juli van dat jaar verkozen tot lid van de Koninklijke Akademie van Brussel, klas van wetenschappen en letteren. Na een welbested leven overleed Thys te Antwerpen op 3 januari 1824 (41).

**

In deze bijdrage werden drie Brabantse Witheren voorgesteld, die op het gebied van de plantkunde en van de landbouw-wetenschap verdienstelijk werk leverden.

(41) W. VAN SPILBEECK, *Necrologium Ecclesiae B.M.V. de Tongerlo*, Tongerlo, 1902, blz. 2. Een doodsbrief van I. Thys bleef bewaard te BRUSSEL, Kon. Bibliotheek, nr. 22466.

Het *herbarium* van B. Wynhouts is niet zonder belang voor de kennis van de 17de-eeuwse flora en van de teelt van uitheemse planten in Brabant. De geschriften van A. Heylen en I. Thys sluiten nauw aan bij de gedrukte verslagen van vreemde landbouwkundigen en economen, die in voorbije eeuwen, vooral in de 18de-19de eeuw, de Zuidelijke Nederlanden bereisden. Naar het voorbeeld van die Engelse, Franse en Duitse schrijvers hebben ook zij de landbouwmethodes in onze gewesten beschreven. Heylen ondernam zijn werk vanuit het standpunt van de geschiedschrijver, terwijl Thys vooral de verbetering van de landbouw op het oog had. Om die reden mag hij een vertegenwoordiger genoemd worden van de agronomische beweging, die in de 18de eeuw in heel Europa loskwam.

Averbode.

T.J. Gerits.

MOLENSPROKKELING

30. INVENTARIS VAN DE MOLENS TE TESTELT (1530)

In de 16de eeuw bezat de Witherenabdij van Averbode drie watermolens op de Demer te Testelt. Deze molens waren in één gebouwenkompleks, aan weerszijden van de rivier, ondergebracht, zoals blijkt uit de haardtelling van 1526: *Item eenen moelen met drie rayers op eenen stroom gelegen toebehoirende den heere van Everbode bewoent bij eenen moldere*. Vgl. J. CUVELIER, *Les dénombremens de foyers en Brabant (XIVe-XVIe siècle)*, Brussel, 1912, blz. 346. Over de geschiedenis van deze molens raadplegen: A. WILLEMS, *Uit de geschiedenis van Testelt*, Leuven, 1954, blz. 37-39. Elke molen had haar eigen specialiteit. Er was een schorsmolen, waarin eikeschors tot run (voor het looien) werd gemalen, vervolgens een oliemolen, waarin olie uit lijn- en raapzaad werd geperst, en tenslotte een graanmolen.

Op 29 augustus 1530, toen molenaar Jan Breems het bedrijf verliet, werd door Hendrik Bogaerts, timmerman van de abdij, de

inventaris opgemaakt van het materiaal dat in de drie watermolens aanwezig was:

Inde scorsmolen, een molenzeell, twee molens ijzers, twee deijssens, III ruysen, eenen sloetel vander doeren, twee zeelen aen de lichten.

Inde olijemoelen, de panne met haeren toebehoirten, de formen met II ijseren haken.

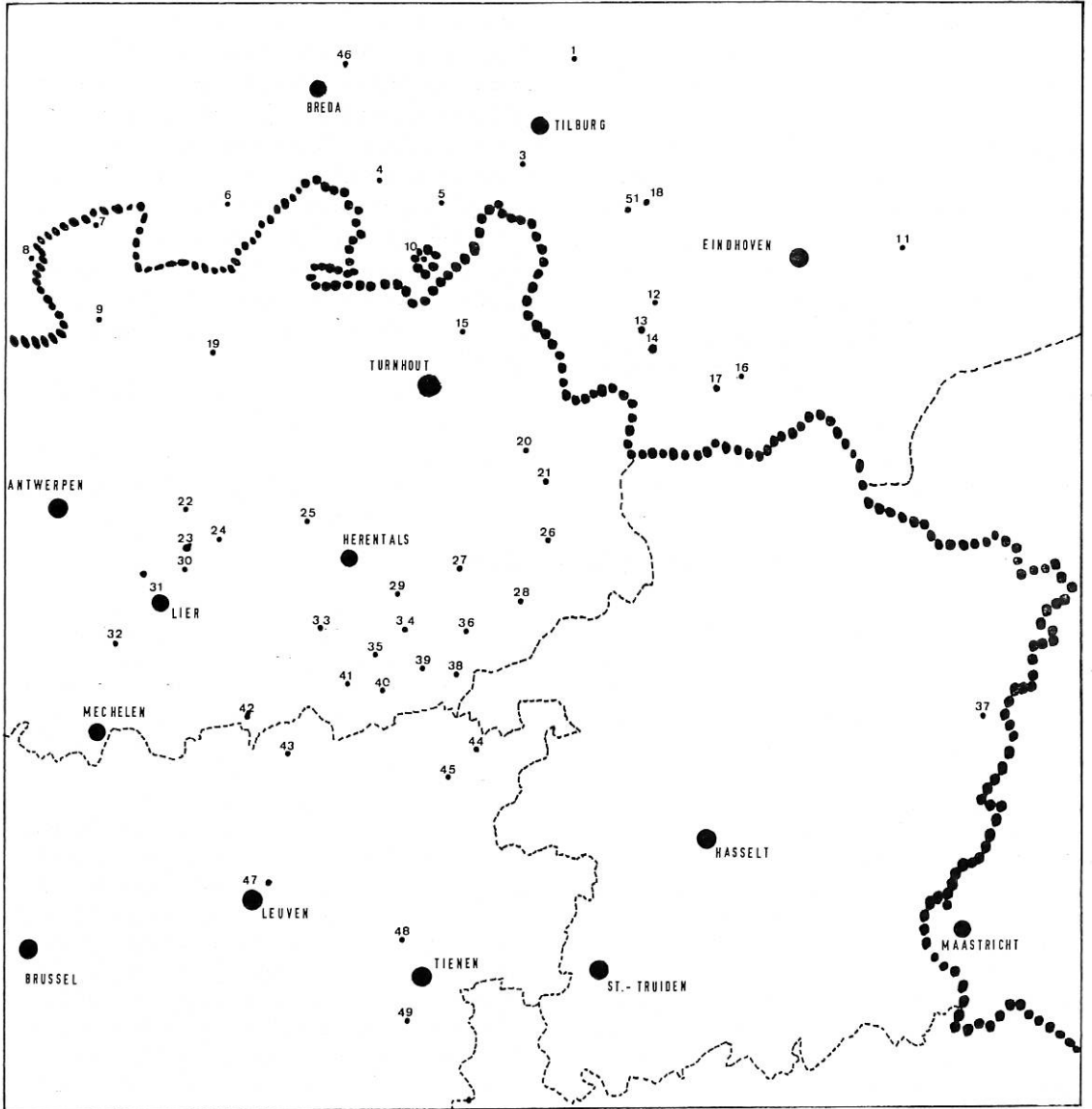
Inde principaell coerenmolen, een moelenzeell, een ysere panne oft vat, eenen ijseren hantboem, twee molens ijzers, eenen ijseren haeck, de molen mede op te doene, III rutzelbanden, twee scheren aen de lichten, eenen sloetel vande Laersluijsen, een molterkiste. Ende vanden billen non habemus certum numerum, quia maior pars erat apud fabrum, ut multor asseruit. Vgl. AVERBODE, Archief van de Abdij, I, reg. 14, fol. 31v°.

Bij deze inventarisatie waren Paulus Gielmans, cellier van Averbode, Jan de Zeghere, meier van Testelt, en Jan van Heelen, notaris, als getuigen aanwezig.

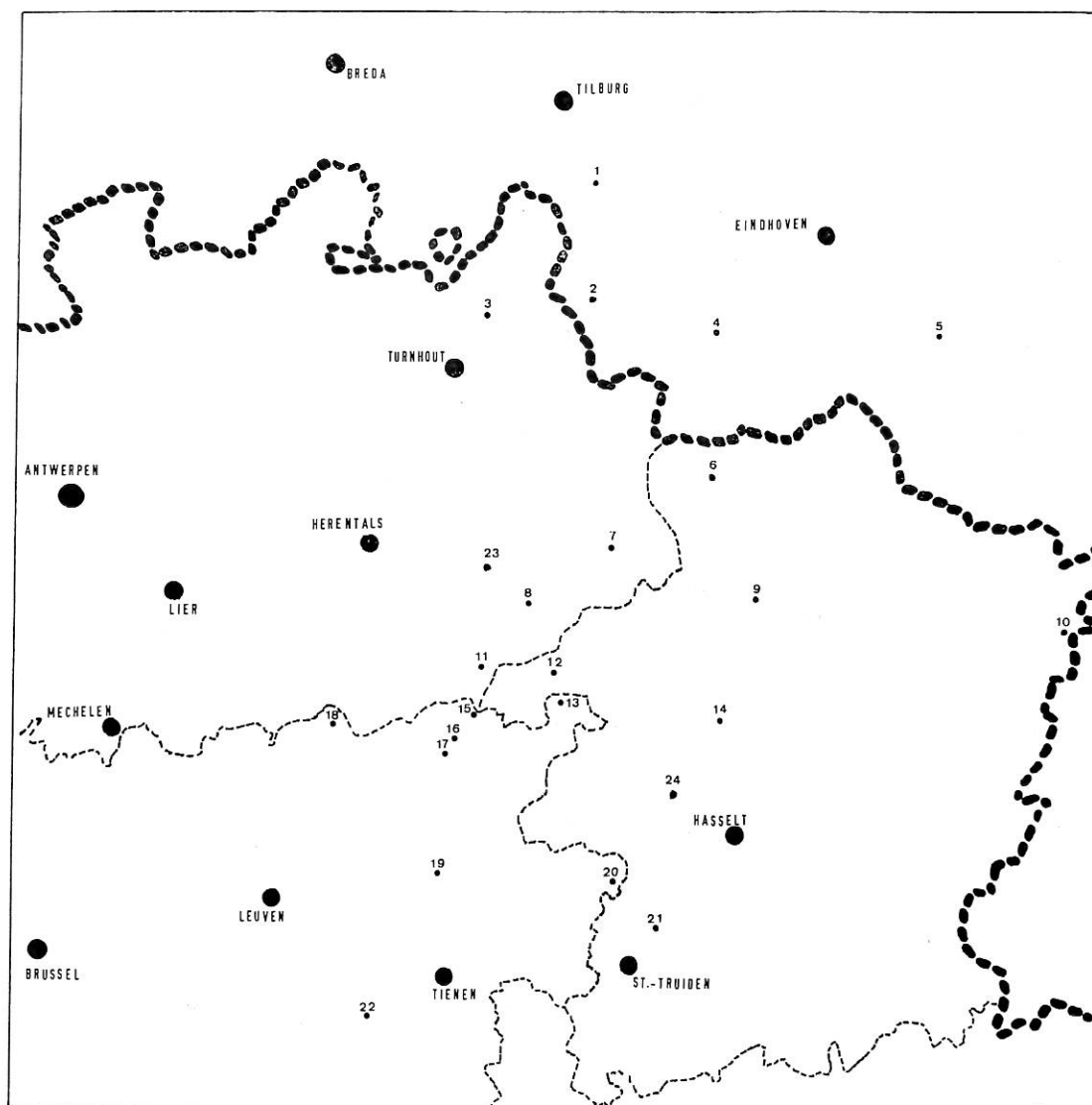
Averbode.

T.J. Gerits.

Abdijhoeben van Tongerlo

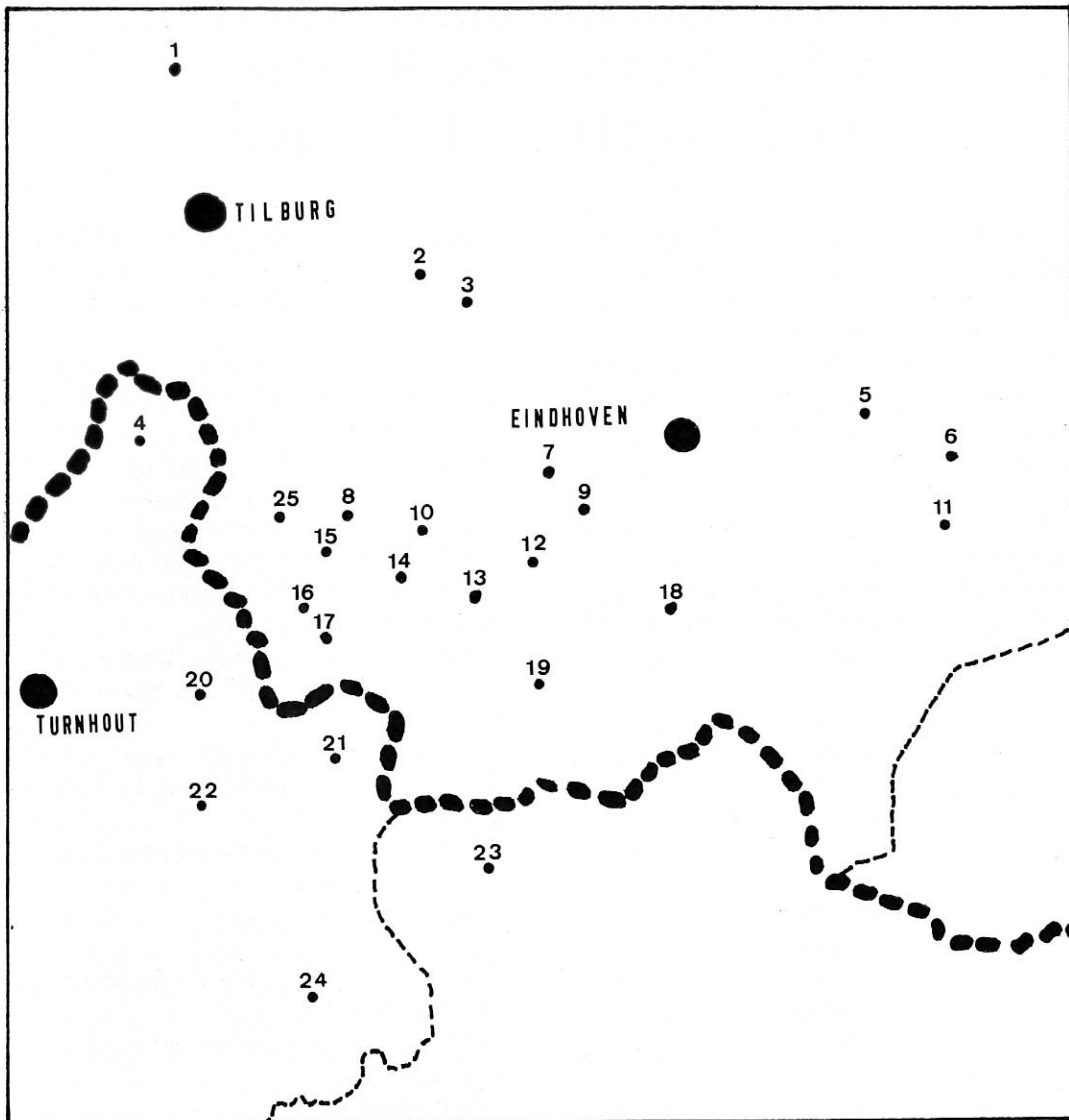

1. Udenhout (3) : twee *Pachthoeven* ; *Hoeve Tsoeits*.
 2. Tilburg (1) : *Pachthoeve*.
 3. Goirle (1) : *Pachthoeve*.
 4. Chaam (1) : *Hoeve* (bij pastorie).
 5. Alphen (7) : *Nieuweland* ; *Klein Nieuweland* ; *Kleine Hoeve* ; *Leeuwerkeneik* ; *Persoonschap* (of *Kokeldonk*) ; *Middelhoeve* ; *Hoeve ter Zande*.
 6. Klein-Zundert (1) : *Hoeve ter Vloet*.
 7. Essen (11) : *Op de Wildert* ; *Priesterdonk* ; *Ringelse Hoef* (over de Aa) ; *Vredenberg-hoef* ; *het Spijker oostwaarts* ; *het Spijker westwaarts* ; *Hoeve op de Schriek* ; *Voetbergshoef* ; *Rauwenboershoeve* (of *Rouwenshoef*) ; *Hoeve aan 't Bos* (of *Kiekenhoef*) ; *de Donk*.
 8. Huibergen (2) : twee *Pachthoeven*.
 9. Kalmthout (13) : *de Greef* ; *de Oude Pastorie* ; *Achter de Kerk* ; *het Hof* ; *in den Hoek* ; *Laerhoeve* ; *Van Dammehoeve* ; *in 't Achterbroek* ; twee *Hoeven van Nieuwmoer* ; *Wituis* ; *Zilveren Hoeksken* ; *Foxmate*.
 10. Baarle-Hertog (2) : *Pachthoeve* ; *Ginhoven*.
 11. Mierlo (1) : *Hoeve in Bevendonk*.
 12. Hogeloon (1) : *Pachthoeve*.
 13. Hapert (5) : *Hoeve bij de Kerk* ; *tweede Pachthoeve* ; *Hoeve ten Roije* ; *Hoeve ter Pannen* ; *Hoeve te Dalem*.
 14. Eersel (2) : *In het Scayck* ; *In het Scaywijck*.
 15. Ravels (5) : *De Grote Hoeve* ; *Hoeve op 't Gilseinde* ; *de Kleine Hoeve* ; *Hoeve ter Eelen* ; *Nieuwe Hoeve ter Eelen*.
 16. Westerhoven (1) : *Pachthoeve*.
 17. Bergeijk (1) : *Pachthoeve*.
 18. Oostelbeers (2) : *Te Baast* ; *In het Raek*.
 19. Brecht (1) : *Steerthoeve*.
 20. Retie (1) : *Hoeve te Schoonbroek* (bij Oud-Turnhout).
 21. Dessel (1) : *Hoeve de Boerentang*.
 22. Oelegem (5) : twee *Hoeven van Bonnacroye* (te *Bonnecrode*) ; twee *Hoeven ter Straten* ; *Hoeve ten Dale*.
 23. Broechem (7) : *Hoeve ter Willigen* ; *Hoeve ter Ryt* ; *Te Hoevenen* ; *Hoeve Beigem* ; *Hoeve ten Vorst* ; twee *Hoeven ter Eeuwen*.
 24. Viersel (2) : *Wijtans* ; *Borthem*.
 25. Vorselaar (1) : *Vispluk*.
 26. Mol (1) : *Hoeve van Millegem*.
 27. Geel (1) : *Wimpelhoeve*.
 28. Meerhout (1) : *Hoeve ter Loo*.
 29. Oevel (2) : *Plassendonk* ; *Uitschoolhoeve*.
 30. Emblem (2) : *Hoeve aan de Kerk* (of *Kosterijhoeve*) ; *Hoeve aan 't Ven*.
 31. Nijlen (1) : *Pachthoeve*.
 32. Duffel (5) : *Hoeve ter Elst* ; *Voorpoort ter Elst* ; *Hoeve ten Bosch* ; *Hoeve over 't Veld* ; *Hoeve van Waarloos*.
 33. Wiekevorst (1) : *Wimpelhoev*.
 34. Tongerlo (13) : *Hoeve ten Bossche* ; *Hoeve ten Goore* ; *Hoeve ter Locht* ; *Hoeve ter Heiden* ; *Hoeve ten Nieuwenhuizen* (of *ten Nieuwenhoven*) ; *Koningsblok* ; *Hoeve ten Einde* (of *Geeneinde*) ; *Hoeve ten Broeke* ; *Spuulhoeve* ; *Steine Hoeve* ; *het Tolhuis* in het *Oosteinde* ; *Ambrosiushoeve* ; *Ilderhoeve*.
 35. Westerlo (2) : *Spikdoren* ; *Abtsschuur*.
 36. Eindhout (2) : *Hoeve ten Vorst* ; *Poeleinde*.
 37. Dilsen (3) : *Hoeve van Houtissen* ; *Zavelantshof* ; *Hoeve de Roeten*.
 38. Veerle (1) : *Dongenhoeve*.
 39. Varendonk (1) : *Pachthoeve*.
 40. Herselt (2) : *Vosdonkhoeve* ; *Hoeve te Berchem*.
 41. Westmeerbeek (1) : *Pachthoeve*.
 42. Schriek (1) : *Smolderenhoeve* (of *Uilenberg*).
 43. Baal (1) : *Pachthoeve*.
 44. Molenstede (1) : *Pachthoeve*.
 45. Scherpenheuvel (1) : *de Drie Koningen*.
 46. Teteringen (2) : *Hoeve in de Vucht* (of *Abtshoeve*) ; *tweede Hoeve in de Vucht*.
 47. Kessel-Lo (Blauwput) (1) : *Pachthoeve van Huffele* (of *ter Eeken*).
 48. Vissenaken (2) : *Hoeve Gunningen* ; *Hoeve ten Belke*.
 49. Outgaarden (1) : *Pachthoeve*.
 50. Orp-le-Grand (1) : *Pachthoeve van Tongerlo*.
 51. Middelbeers (2) : *Hoeve aan de Heije* ; *Hoeve in 't Molenbroek*.

1. Hilvarenbeek	(1) : <i>Hoeve van Tuldel.</i>
2. Hogemierde	(3) : <i>drie Hoeven van Culensrode.</i>
3. Ravels-Eel	(1) : <i>Hoeve van Eel.</i>
4. Eersel	(1) : <i>Heynshovel.</i>
5. Sterksel	(5) : <i>Hoeve ten Poel ; Hoeve ten Steen ; Hoeve in de Kan ; Hoeve in de Brill ; Hoeve ter Braken.</i>
6. Lommel	(2) : <i>Grote Hoeve ; Kleine Hoeve.</i>
7. Balen	(2) : <i>Hoeve ter Heyden ; Hoeve ter Rijt.</i>
8. Meerhout	(2) : <i>Dievoorhoeve ; Hoeve van Hagenberg.</i>
9. Hechtel	(3) : <i>twee Hoeven van Spikelspade ; Hoeve de Briel.</i>
10. Maaseik	(1) : <i>Hoeve van Sint-Jansberg.</i>
11. Veerle	(1) : <i>Couwenberghoeve (of Witte Hoeve ?).</i>
12. Tessenderlo	(3) : <i>Groenpoort ; Tiendenschuur ; Hoeve van Schoot.</i>
13. Deurne	(2) : <i>Grote Hoeve (of Pannenhoeve) ; Kleine Hoeve (of Ten Venne, Genevenne).</i>
14. Zolder	(1) : <i>Hoeve van Bolderberg.</i>
15. Averbode	(2) : <i>Neerhof van de Abdij ; Vraamselhoeve (onder Averbode-Testelt).</i>
16. Testelt	(4) : <i>Grote Hoeve ; Kleine Hoeve ; Voshoeve ; Broekhoeve.</i>
17. Messelbroek	(2) : <i>Ten Hoefken ; Hoeve int Lamp.</i>
18. Begijnendijk	(1) : <i>Boterbroek (of Bordenbroek).</i>
19. Meensel	(1) : <i>Hoeve van Nyssenrode.</i>
20. Rummen	(3) : <i>Pachthoeve den Kleinen Berg ; tweede Hoeve ; derde Hoeve.</i>
21. Kortenberg	(1) : <i>Hoeve de Nachtegaal.</i>
22. Sluizen (L'Ecluse)	(1) : <i>Hoeve van Wahanges (of Waheins).</i>
23. Geel	(3) : <i>Groendonk ; Blaardonk ; Hoeve ter Sluysen (Zammel).</i>
24. Berbroek	(1) : <i>Hoeve van Berbroek.</i>

Abdijhoeven van Postel

1. Loon-op-Zand	(1): Hendrik Adriaanshoeve.
2-3. Oirschot-Spoordonk	(1): Spoordonkse hoeve.
4. Poppel	(1): Hoeve de Reijt.
5. Mierlo	(1): Kranenbroek
6. Lierop	(7): Hoeve de Berg; de Hofstade; de Boom; Stipdonk; Stipdonkhuis; ten Einde; ten Morsel.
7. Oerle	(2): Kerkhoeve; Bogaardse hoeve.
8. Netersel	(2): Grote Hoeve (of Kapelhoeve); Kleine Hoeve.
9. Veldhoven	(2): Dielenshoeve; Lambrechtshoeve.
10. Hogeloon	(4): Houtshoeve (of Smissehoeve); Gerardshoeve (of Hoeve ten Einde); Jacobsshoeve; Michielshoeve.
11. Zomeren	(4): Hofstad; Groot Akkerbroek; Klein Akkerbroek; ten Rode.
12. Steensel	(1): Michielshoeve.
13. Duizel	(1): Achterhoeve.
14. Hapert	(3): Adriaanshoeve; Corneliushoeve; Dirkshoeve.
15. Hulsel	(1): Kwintens-Janshoeve.
16. Bladel	(7): Hofstade; Hooge; Hooiberg; Nijgen; ten Vorsel; Toorkens; Wolfswinkel.
17. Reusel	(6): Eyndhout; Nieuwenhuizen; Ruwenbocht; ten Brogel; ten Hove (of ten Love); ten Poole.
18. Valkenswaard	(1): Venbergse Hoeve.
19. Bergeijk	(2): Twee pachthoeven.
20. Arendonk	(3): Beirendonk; Monniksboer; Waterhoef.
21. Postel	(7): Belgrado (of Grote Wurft); Heibloem; Groot Veehuis; Klein Veehuis; Nachtegaal; Spreeuwel (of Herberg); Temiswaard (of Kleine Wurft).
22. Retie	(1): Pachthoeve.
23. Lommel	(1): Molenhoeve.
24. Balen	(3): Boerenbril; Groot Wezel; Klein Wezel.
25. Lommel	(1): Schuurmanhoeve (of Schoonedijsse Hoeve).

Toponymische sprokkelingen uit het kartografisch materiaal in de Abdij van Tongerlo

Mag ik de aandacht vestigen op enkele gegevens uit het kartografisch materiaal dat zich in de Abdij van Tongerlo bevindt. Het is wel jaren geleden dat ik daaruit het ene en het andere noteerde. Een volledig overzicht zou wel gewenst zijn, maar dat kan werk worden voor een jongere kracht (1).

Uit het kaartboek, anno 1650 (klein formaat, 25 x 34 cm.), noteerde ik de namen onder de titel: *Dit sijn de stucken diemen vremde thienden noempt.*

Het is een kaartje van het gehucht Hezewijk onder Olen-Herentals.

Ik citeer: *tswert lant*

*Oolen (2 x)
De Schaets-Berghstraete
Den Hoirninck
de Keerne strate
de Roy driessen
de oolensche bane
tveken block
thans koens
tven block
de tichelrye
tdulsijn
tdulsynstratien*

De meeste toponiemen zijn bekend. In mijn *Proeve van toponymische verklaring van de toponiemen van Oolen* komen de meeste voor (2).

(1) *N.v.d.R.*: Een systematische inventaris van de figuratieve kaarten uit het kloosterarchief van Tongerlo werd gepubliceerd door archivaris M. H. KOYEN, *Inventaris van de figuratieve kaarten in het abdijsarchief van Tongerlo*, in: *Tijdschrift voor geschiedenis en folklore*, XX, 1957, blz. 3-45.

(2) F. VERBIEST, *Proeve van toponymische verklaring van de toponiemen van Oolen*. Verhandeling voor het verwerven van de graad van licentiaat Germ. Fil., Leuven, 1938.

Schaatsbergen, de Heuning, 't Hulseinde, de Hulseindestraat, de Roodriesen, de Olense baan, 't Vekenblok, enz. zijn daarin terug te vinden.

In hetzelfde kaartboek zijn er nog kaarten van de *Stadt Herentals*, de *Stadt Lier*.

Een reeks losse kaarten is opgeborgen in een kaft. Ik noem o.m.: *Caerte ffiguratieff vande Heesweyckstraeten. Aenwysinghe der Sraeten int ghebruyck by den Molten tot Heesweyck* met daarop de vermelding van: *Den Honik, straet naar de vennen, baen naer herentals.*

De Heuning ligt onder Olen en Herentals. De Vennen zijn een gehucht onder Herentals.

De Bosschen ghelegen onder Tongerlo de Abdye toecomende, met de vermeldingen:

*het genavenhuys oft thaseleeren bosken,
het genovenhuys,
hoeve ten gooren,
hoeve ten bos,
het beylkens bos ...aen de beylkens ...,
het roosendael,
het besloten bos genaemt de roeij poort,
den dtummer,
het steffes bos,
den dyck vialipius genaemt,
den uytvanck oft Prelaets steerbos,
de groote steer,
het berckenbos,
den schobbroecken bos,
het routbos,
het peertsbos,
peertsbos
oost den wouer van het Convent,
de delle vande steynen hoef,
tquaetstuck
het Renekout,
Westerloo,
de kloosterdel,*

de hooge heyde,
pastoors schom,
het kleyn Renekout,
het wienenbosken.

Vreemde toponiemen zijn daartussen aan te stippen. Vooral echter moeten de aandacht krijgen de hoeven, die worden vermeld.

Voor die van Vorselaar is er een figuratief kaartje van de *Hoeve Vispluk*.

Voor die van Oud-Turnhout is er een kaartje van *Schoonbroeck*, anno 1707, met de vermeldingen :

heyde den schaepsmeel,
landt den aelbroecksken acker,
landt de peerts smeel,
landt den deur acker,
landt den dryvoet,
landt den kleynen acker,
landt de geenkens acker,
landt den beeck acker,
heyde den hasemeuttel,
landt den peyrhof,
landt den smeel,
landt thooghvelt,
landt kleyn veldeken,
den hoeckacker,
den venacker,
den gorisacker.

Opvallend is het veelvuldig gebruik van het toponiem *akker* dat in de Kempen veel minder voorkomt dan het toponiem *veld*.

Interessant is het dialectische *hasemeuttel* voor het veel voorkomend toponiem *Hazemortel*. Verrassend is meteen het toponiem *smeel*, dat ook vrij zelden voorkomt in het landschap van de Kempen.

Andere figuratieve kaartjes hebben betrekking op Emblem, Lier, Viersel, Nijlen, Wiekevorst.

Een tweede kaft van groot formaat bevat nog vier kaarten met :

Hoeve te Vispluck onder Vorselaar,
De Cruijsberg onder Herentals,
De Konincks bosschen onder Herentals, anno 1759,
de molen tot hesewijck onder Oolen met allen de goederen bij den selven int gebruyck in deze jare 1715 in de maendt septem., als daer op woenden peeter.

Eerst den molenbergh met den Windmolen daer op staende groot ontrent 53 roeden, regenotende oost west ende noordt sheeren strate oft de gemeynte van oolen ...

Item het binnevelt daer d'moldershuys op staet genoemdt dEngelhoeft groot ontrent een bunder ... west sheeren strate ende noordt tweltstraetken ...

Item een parceel drieschweyde gelegen inden honick groot ontrent 178 roeden ... oost het straetken gaende van schaetsbergen naer de vennen ...

Item een parceel landt genaemt de blocxkens ... Een andere kaart zegt Herentals : een parceelken weide gelegen inde Contrescherp ofte bolwerck aende neerpoort daer de groote sluis aanstaet.

Item dese voors. sluis diemen noemdt het schoermolen.

Het is mij niet bekend of men de *Sluis* op de *Nete* te Herentals (Nederrij) ook noemde *de schorsmolen*. De *Toponymie van Herentals* vermeldt wel het *Sluis* zonder meer en een *schorsmolen* binnen de vestingen van de aloude stad (3). Het toponiem *smeel* komt ook voor te Herentals.

Nog is er een register kaarten met perkamenten omslag, een los blad met tafel. Het register draagt echter geen titel. Het bevat een vijftiental figuratieve kaartjes, met name :

1. *Tongerloo — Anno 1655 ende 56 inde maenden september ... den plant des voors. godts huys met sijne appendisien ende dependensien te loeten soo landen bossen vyvers ... gelegen onder de heerlyckheyt van Tongerlo ende Westerloo* (25 x 34 cm.). De kaart werd getekend door de *gesworen lantmeeter by syne Conincklycke majesteyt rade in Brabant*. (A. Wichmans).

2. *Tongerloo — Anno 1655 ... figuren geleghen onder de Eerlyckheyden van Tongerlo ... Vercleynt door Martinus Bouchess ... plaatsnijder tot Antwerpen ...* Aug. Wichmans. (Afmetingen : 25 x 34 cm.)

3. *Ilder nieuwe hoeve ... dese caerte figu-*

(3) J. VAN ORSHAEGEN, *Toponymie van Herentals*. Verhandeling tot het bekomen van de graad van licentiaat Germ. Fil., Leuven, 1947.

ratief van de ilder nieuwe hoeve ... onder de heerlyckheyt van Tongerlo ... 7 sept. 1701, onder stont Cornelis Henselmans, vercleynt door P. Wynrickx lantmeter. Hierbij is een tafel gevoegd met verklaringen. De kaart meet 25 x 23 cm.

4. Steynen hoeve. Caerte figuratief vande steynen hoeve ... onder de heerlyckheyt van Tongerlo ... 7 sept. 1701. Corn. Henselmans verklynt door P. Wynrickx. (Afmetingen : 25 x 34 cm.)

5. Tongerlo — Anno 1655 ende 56 ... Aug. Wichmans ... onder ende besijden staende figuren gelegen onder tongerlo, oevel, oolen ende geel ... vercleynt door M. Bouches. (Afmetingen : 25 x 34 cm.)

6. Hoeve Ambrosius. Onder directie van J.E.H. Greg. Piera ... Caerte figuratief vande ambrosiushoeve ... aent oostereynde onder de Heerlyckheyt van Tongerlo ... 6 sept. 1701 ende was onderteekent Cornelis Henselmans verkleynt door P. Wynrickx. Een tafel is bijgevoegd. (Afmetingen : 25 x 34 cm.)

7. Tongerlo — Anno 1656 ... Wichmans ... Figuren gelegen onder de Eerlyckheyt van ... (Tongerlo) ... Martinus Bouches ... (Afmetingen 25 x 34 cm.)

8. De Hoeve te Vorst.

9. De Hoeve te Donghen onder Veerle. Anno 1656 ... Wichmans ... figuren gelegen onder de Eerlyckheyt van veerle voorts Eyndthout, hamme ende eyndhout ... verqleynt door Martinus Bouche ... (Afmetingen : 25 x 17 cm.)

10. De Wimpen Hoef onder Geel. Anno 1656 ... Wichmans ... figuren ghelegen onder de vrijheyt van Geel ... vercleynt door Martinus Bouche ... (Afmetingen : 17 x 15 cm.)

11. Thiende int hultien onder Westerlo — Anno 1656 ... Wichmans ... figuren gelegen onder het marquiesaet van Westerlo ... Vercleynt door Martinus Bouche ... (Afmetingen : 25 x 34 cm.)

12. Wimpelhoef bij Wiekevorst. — Anno 1658 ... Aug. Wichmans ... figuren synde twee hofkens ... de Wimpelhooff ... onder Wiekevorst ende ... de dapschuere ... onder westerloo ... Vercleynt door M. Bouche. (Afmetingen : 25 x 34 cm.)

13. Den molen tot Mourckhoven — Anno 1658 ... A. Wichmans ... figuren gelegen onder de heerelijckhijt van noderwyck ende meurckhoven ... verklynt door P. Wynrickx ... actum 1705. (Afmetingen : 25 x 34 cm.)

14. Den molen tot heeswijck. — Anno 1658 ... A. Wichmans ... figuren gelegen onder de heereyckheyt van noderwyck ende meurckhoven ... onderteecken ... J. Subil ... P. Wynrickx. Datum : 1705. (Afmetingen : 25 x 34 cm.)

15. de Stadt Herentals. — Anno 1658 ... A. Wichmans ... figuren gelegen onder de Cuype van Herentals ... Actum als boven. Vercleynt door Martinus Bouche ... (Afmetingen : 25 x 34 cm.)

16. Meerhout. — Anno 1656 ... Wichmans ... figuren gelegen onder de Eerlyckheyt of jurisdictie van Meerhout ... Actum ut supra ... Vercleynt door M. Bouche. (Afmetingen : 25 x 34 cm.)

Noteren we terloops dat er heel wat hoeven, verdwenen en eventueel nog bestaande, in kaart werden gebracht: een te Il (onder Tongerlo), een te Tongerlo, een te Vorst, een te Veerle, een te Geel, een te Wiekevorst. Er is ook een tekening van de grondbezitting van de molen van Hezewijk, reeds voordien ter sprake gekomen, en daarnaast nog de uittekening van de bezitting van de molen van Noorderwijk-Morkhoven op Hezewijk.

De *cuype* van Herentals is wel een ongewone benaming. Het Middelnederlandse *cuipe* is hier gebruikt in zijn tertiaire betekenis van *grond en grondgebied van een stad*. Ook die benaming hoort men nog zelden in de Kempen. Wel hoorde ik meer dan eens in het Turnhoutse gewagen van de *kuip*, het verhoog waarin een politieagent het verkeer regelde aan het kruispunt van de Zeshoek. Enige associatie met een *kuip* of *vat* was er gewis. Of werd die benaming voordien voor wat anders bedoeld, b.v. het centrum van de stad, via ongekende wegen dan toch toegepast op dit thans ook verdwenen beeld uit het Turnhoutse stedelijke landschap?

Borgerhout.

F. Verbiest.

Abdijsprokkelingen

PLANTSOEN VAN EIKEN EN BEUKEN TE TONGERLO (1557)

In het abdijsarchieef van Tongerlo wordt een kontrakt bewaard betreffende de aanplanting van eiken en beuken (*heesters*) in 1557: *Voirwarde hoemen die heesters voer mynen heere van Tongerlo zal planten anno XV° LVII*. In deze overeenkomst voorzag men de navolgende punten:

De planters sullen de heesters in myns heeren bosch wtsteken metter pinwortelen zoe diepe zy dat gedoen cunnen ende sullen die putten weder vullen ende de jonge heesters weder vast int eerde setten ende sullen de jonge heesters, staende neffens de gheene die men wtdoen sal, wachten sonder shade daer inne te doen oft anders de shade op hen te verhalen. De sleevinge vanden heesters sullen blijven voer mijnen heere.

De putten daermen de heesters sal setten sullen in tyts gemaect worden, diep genoch, met wat vetter eerden gemengt ende vast gestampt, zess voeten deen vanden anderen.

De heesters, als die wtgedaen zijn, salmen ter stont in deerde setten op dat dye nyet en droegen.

Men sal egeen heesters setten op plaetsen die te vochtich zijn of daert oirbequame eerde is steenachtich of anderssins ende ront omme begraven met putten tegen die beesten.

Nae dat de heesters geset sullen zyn binnen eenen maent, sullen de planters noch eens de selve moeten toe stampen.

De heesters te deerven daer zij aende straten ofte dyken staen voerde beesten.

De heesters sal men tellen als die geplant zyn ende oft eenige nyet oprecht geplant en waren en sal men nyet tellen.

De heesters te planten daerment de planters bewysen sal.

Ende van thondert van planten, wt doen ende putten te maken ende anderssins, zoe voirs. is, sullen zy hebben — IX st.

TONGERLO, Archief van de Abdij, A-VI-23, fol. 199.

De abdijen hebben steeds zorg gedragen voor de nodige aanplantingen op hun domeinen, zoals overigens voldoende blijkt uit de talrijke pachtbrieven, die vanaf de 14de eeuw bewaard bleven en waarin telkens stipulaties

omtrent de aanleg van plantsoenen, hagen of drevlen voorkomen. Ook op die manier hebben de abdijen het landschap ingrijpend beïnvloed. In een tijd, waarin het streven naar natuurbehoud aan de orde van de dag is, mag dat wel eens gezegd worden.

Averbode.

T.J. Gerits.

VOORWAARDEN VAN DE LOCHTING TE TONGERLO (BEGIN 16de EEUW)

In de lochting of abdijs tuin van Tongerlo werden in de 16de eeuw, naast allerlei groenten, ook hopplanten, nodig voor de bierbereiding, fruitbomen en wilgen of tenen geteeld. Het onderhoud van deze aanplantingen werd doorgaans aan bezoldigde arbeiders toevertrouwd. In het begin van de 16de eeuw vertrouwde men dit werk toe aan Jan Boex en aan zijn echtgenote, die bovendien met het bleken van vlaslinnen en met diverse huishoudelijke karweien in het gastenkwartier en de prelaatsvertrekken belast werd. De voornaamste bepalingen uit het kontrakt met betrekking tot de verzorging van de lochting worden hier aangeboden:

Jan Boex ende Baetke, syn huysvrouw, hebben aenghenomen te regeren ghetrouwelyck allen tghene dat die lochtinghe aenghaet, op conditien hier na volghende.

Inden iersten sullen sy dat voers. ghoet gheheeten die lochtinghe alzoew bewaren ende tuelen (= kweken, planten), oft huer eijghen ghoet ware, ende alle dinghen, te weeten graven, planten ende zaeijen met ghoede ende vrome tijde doen.

Item Jan moet inden oochst myns heeren ghoet buijten helpen binden ende het tghoet, dwelck van buijten incompt, helpen ontlaeijen ende met den stocker ten bossche ghaen om ghroothoudt te laeijen alst van noode wesen sal.

Item totter hoppen moet hy nerstelyck toesien ende die alzoew regeren, ghelijck hij dat wil verantwoordt, ende als die hoppe ghepluckt sal syn, moet hij die ghoede hopstaken wt die quaeije scheijen ende die quaeije doen vueren daert mijn heere believen sal, ende die andere bewaren ende scherpen ende in tijts met den stockers ende boschuer nieuwe hopstaken suecken ende afhouwen.

Item moet oock sien na mijns heeren teenen (= wilgen) ende die helpe snijen ende setten alst van noode is. Insgelijcx moet hij oock die haghende lochtinghe ende opten wayenberch corten ende toeluycken, soe dat behoort, ende het fruijt oock wel bewaren ende den kelwerder (= cellier) ghetrouwelijck overleveren.

(...) Item moeten altijts tsavonts te neghen uren inden zomer ende tacht uren inden winter die porte vanden lochtinghe wel sluijten ende den kelwerder (= cellier) ghetrouwehouden ende niemanden cruijt, fruijt, coste, dranck oft iet anders laten wtdraghen.

Jan Boex genoot een jaarlijkse vergoeding van 8 Rijnse gulden en 8 stuivers, 6 el vlaslinnen ter waarde van 10 stuivers en om de twee jaren 5 el leverijelaken, voor de bovenkleding, ter waarde van 3 Rijnse gulden. Bovendien had hij recht op een dagelijks rantsoen van zes *bruijn kermicken* uit het bakhuis van de abdij, twee potten bier en twee porties (*proven*) uit de abtelijke keuken. Zijn echtgenote werd voor haar prestaties eveneens in geld en in natura betaald. Vgl. TONGERLO, Archief van de Abdij, A-V-60, fol. 118r^o-v^o.

Averbode.

T.J. Gerits.

AANSTELLING VAN VORSTERS TE POSTEL IN 1731

Op 2 mei 1731 stelde prelaat Isfried vanden Broeck (1726-1744), abt van Postel, twee vorsters of schutters aan, met name Gerard Hens en Antonius vander Cruijs. Deze lagere, plaatselijke gerechtsdienaars waren belast met het beschermen van het kloosterdomein en het beboeten van allen die op de abdijgoederen turf zouden steken, heide maaien, vee hoeden, hout kappen, vissen of op andere wijze het domein zouden benadelen en beschadigen.

In de aanstellingsbrieven werd nog bepaald dat de vorsters slechts hun opdracht mochten uitvoeren na het afleggen van de vereiste eed voor de rentmeester van de vorstelijke domeinen in de omschrijving van Antwerpen. Op 5 mei 1731 werden zij beëdigd. In het abdiarchief van Postel bleven de originele aanstellingsbrieven van de vorsters bewaard (*bundel, Abdij-Visrecht*). Zij dragen het lakzegel van de abt en van de rentmeester. Beide documenten werden in identieke bewoordingen opgesteld.

Bij wijze van voorbeeld volgt hier de aanstellingsbrief van Gerard Hens:

Wij ondergescreven geven mits deesen volle magt aen Geraert Hens om te schutten of calangeren alle de geenen, die sullen bevonden worden sonder behoorlijck consent op de goederen aen onse Abdije toebehoorende te turfen, heijde te maaien, beesten te hueden, haudt te cappen, visschen te vangen of de selve voorsr. goederen in eenige maniere te beschadigen, mits noghtans den voorgemelden Geraert Hens alvorens sal moeten beeedicht sijn door den Rentmr. van sijn conincklycke en keyserlijcke Maj(este)y, daer toe door onse privilegien van de Hertogen van Brabant geauthorizeert. Ter oirconden hebben wij desen met onse ijgen handt ondertekent, en signatuer bevestight. Actum tot Postel den 2 Maij 1731. (get.) Isfridus Abbas Postellensis.

Dergelijke aanstellingen van vorsters of schutters zijn ook te Averbode en te Tongerlo bekend. Te Postel waren er vorsters in dienst vanaf de 15de eeuw. Vgl. T.I. WELVAARTS, *Geschiedenis der abdij van Postel naar hare eigene archieven*, Turnhout-'s Hertogenbosch, 1878, blz. 214-215.

Averbode.

T.J. Gerits.

DUIVENHOK BIJ DE ABDIJ VAN HEYLISSEM

Op het neerhof van de Oost-Brabantse Witherenabdij te Heylisse bevond zich in de 17de eeuw een fraaie duiventil. Het gebouw was opgetrokken in de buurt van de brouwerij, ten zuiden van de ruime graanshuur. Een afbeelding van het duivenhok bleef bewaard in de kopersnede (papier; 46,5 x 34,3 cm.), die het volgende opschrift draagt: HELISSEM / CELEBRIS ET ANTIQVA ORDINIS / PRAEMONSTRATENSIS ABBATIA INTER / ALIAS EIVSDEM ORDINIS IN ORDINIBVS / BRABANTIAE MEDIA. De prent is bovendien voorzien van de wapens van de abdij van Heylisse en van abt Jan Rawletz († 1661), aan wie de gravure door de Antwerpse kopersnijder Lukas Vorstermans II († 1666-1667) werd opgedragen: ADMODVM REVERENDO / AMPLISSIMOQVE DOMINO / D. IOANNI RAWLETZ / HELISSEMENSIS ABBATI / DIGNISSIMO / D.D. / LVCAS VORSTERMANS. Deze kopersnede werd o.m. uitgegeven door A. SANDERUS, *Chorographia sacra Brabantiae*, I, Den Haag, 1726, blz. 284; *Groot kerkelyk Toneel des Hertogdoms*

van Brabant, Den Haag, 1727, blz. 74 ; *Grand théâtre sacré du duché de Brabant*, I, Den Haag, 1734, blz. 175. De duivenvleug van Heylisseem werd in de hoogte uitgebouwd, waarbij de boven elkaar vooroverstekende verdiepingen aan het gebouw een schilderachtig uitzicht verleenden. De aard van het bouw materiaal werd door de kopersnijder niet duidelijk aangegeven. Vermoedelijk was het gebouw voorzien van lemen muren en van een strodak. Op het dak werden roest-

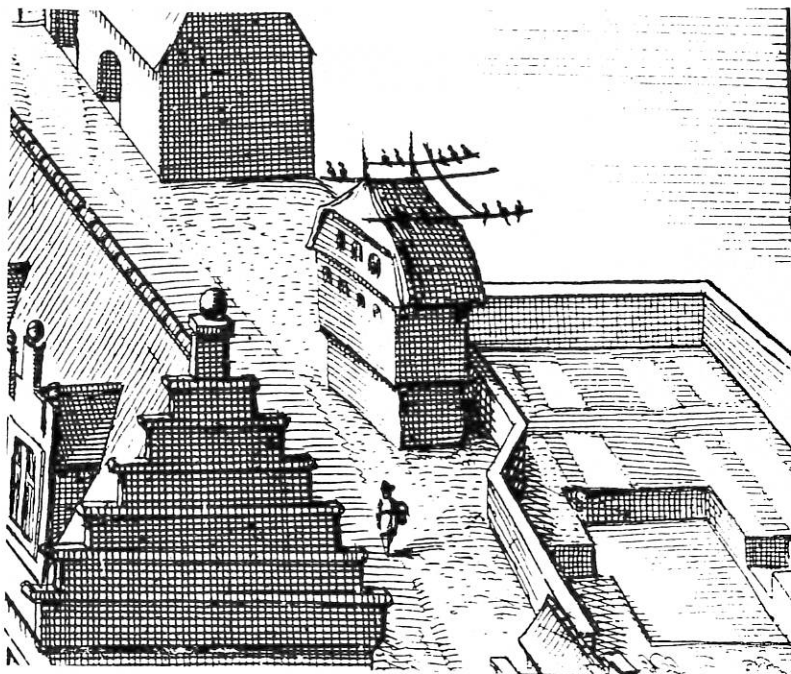
midden van de 16de eeuw werd te Averbode een nota geboekt betreffende de eigenschappen van een goed paard :

Condicien van eenen goeden ende volmaeckten peerde.

Inden yersten drie van een vrouwe : wel geborst, goet van opsitte, wel gebilt.

Item drie van eenen hase : ras int loopen, groote sprongen springen, cort int keeren.

Item drie van eenen wolf : wel siende, wel etende, saecht van draven.

Afb. 93.

Duiventil van de abdij te Heylisseem.

stokken, d.w.z. rust- of slaappleatsen voor de duiven, aangebracht. Betreffende deze duiventil zijn geen verdere historische inlichtingen voorhanden.

Averbode.

T.J. Gerits.

EIGENSCHAPPEN VAN EEN GOED PAARD

In de abdijen, die tijdens het oud regime autarkische landbouwinstellingen waren, d.w.z. dat zij zelf in alle behoeften voorzagen, was het paard zowel voor de veldarbeid als voor het goederenvervoer en de landbouwnijverheid van kapitale betekenis. Door gaans werd dan ook grote zorg besteed aan het bezit van goede trekpaarden. Rond het

Item drie van eenen vos : cleyn van hoofde, cort van halse, schoon van steerte.

Item drie van eenen pauwe : schoon van haer, luyde van stemme, saecht van neder setten die voeten.

Item drie van een ezele : stijf van rugge, oor van beenen, goet van hornen.

Deze beeldrijke beschrijving werd genoteerd tussen een reeks wetenswaardigheden en recepten (*doctrina*) in : AVERBODE, Archief van de Abdij, I, reg. 15, fol. 222.

Averbode.

T.J. Gerits.

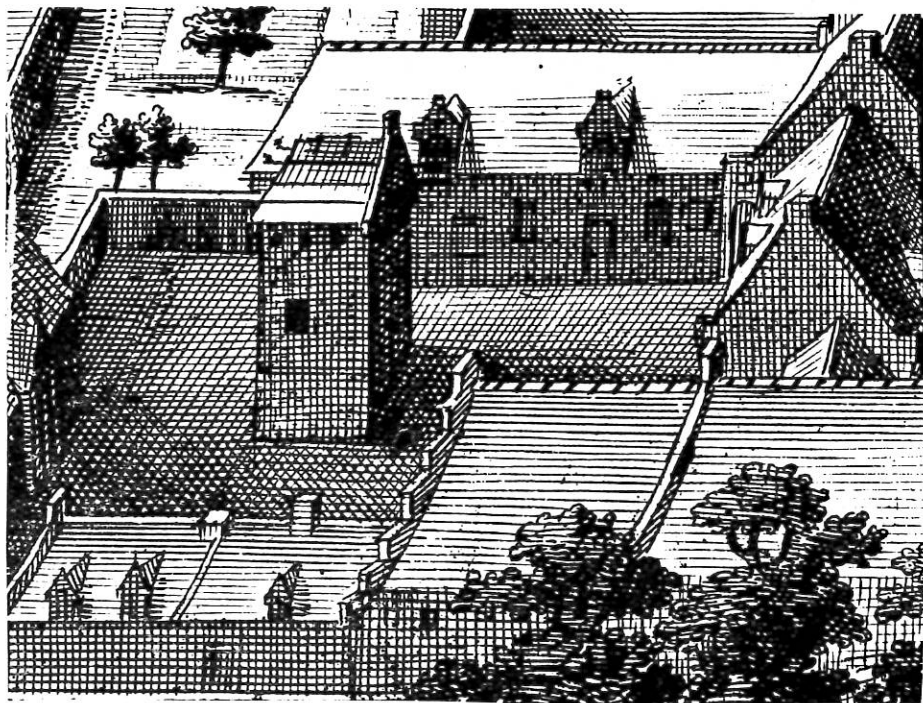
DUIVENTOREN BIJ DE ABDIJ VAN VORST

In de 17de eeuw trof men bij de Benedik-

tinessenabdij te Vorst in Brabant een vierkante duiventoren aan. Het gebouw bevond zich op de binnenplaats van de kloosterhoeve, ten zuidwesten van de kerk en links van de abdijpoort. Op het zadeldak waren enkele rust- en slaappleaen voor de duiven aangebracht. Een afbeelding van deze duiventoren bleef bewaard in de kopersnede van Jakob Neeffs, die het volgende opschrift draagt: FORESTVM / Vulgo VORST / Nobilis et Antiqua / Sanctimonialium / Ordinis D. Benedicti / Abbatia / in Suburbano Bruxellensi. Bovendien is deze plaat opgesmukt met de

ven) bleef het navolgend eigenhandig geschreven en ondertekend document bewaard, waarin abt Isfried vanden Broeck (1726-1744) op 21 juni 1735 drie abdijschouwen verhuurt, die te Postel gelegen waren:

Ondergescreven verclaere, dat de hoeve genaemt de Heybloem onder Postel is verpact aen Bastiaen Jonckers voor 300 gl. Hollans(c)he valuatie ende een vet calf ende de hoeve genaemt het cleyn Veehuijs, oock gelegen onder Postel aen Daniel Staes s'jaers voor 240 gl. Holl. Item de hoeve het groot Veehuijs aen Peeter Campaens s'jaers voor

Afb. 94.

Duiventil van de abdij te Vorst.

wapens van de abdij en van de abdis Franciska de Bette († 1666). De kopersnede werd gepubliceerd door A. SANDERUS, *Chorographia sacra coenobii de Foresto* (Brussel, 1660) en met enkele varianten heruitgegeven in *Chorographia sacra Brabantiae*, I, Den Haag, 1726, blz. 78-79. Over het bouwen van deze duiventoren en over zijn verdere lotgevallen, zijn geen historische bijzonderheden bekend.

Averbode.

T.J. Gerits.

VERPACHTING VAN HOEVEN TE POSTEL IN 1735

In het abdijsarchief van Postel (*Bundel Hoe-*

200 gl. Holl., los en vrij boven alle lasten. Verclaere verder dat deese hoeven los en vrij sijn, ende met geen eenige penningen belast te sijn. Ita attestor Isfridus Abbas Postelensis. Postel den 21 junij 1735.

Averbode.

T.J. Gerits.

EEN KRUIDENDOKTER IN DE ABDIJ VAN HEYLISSEM

In de 18de eeuw werd de kruidentherapie beoefend door een Premonstratenser van de Oost-Brabantse abdij van Heylisseem. Men mag veronderstellen dat er toen geneeskrachtige kruiden en planten in de klooster-

tuin geteeld werden, zoals trouwens ook in andere abdijen de gewoonte was. Het *ne-crologium* of dodenboek van Heylisse-herdenkt deze kruidendokter op 31 december: *Commemoratio fr. Joannis Francisci Beaupere, pharmacopolaе, anno aetatis suae 57 anno 1771*. BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, *Kerkelijk Archief*, nr. 9090, blz. 183. Joannes Franciscus Beaupere werd op 15 januari 1715 in de parochiale kerk van Sint Jan-de-Evangelist te Namen gedoopt. Op 16 september 1753 ontving hij het kloosterhabijt in de abdij van Heylisse en na het voleindigen van het noviciaat sprak hij er op 27 mei 1755 zijn geloften uit. Hij overleed op 31 december 1771. AVERBODE, Archief van de Abdij, IV, hs. 200, blz. 154. Vermoedelijk was hij lekebroeder, want over wijdingen is er nergens sprake.

Averbode.

T.J. Gerits.

BOEDELBSCHRIJVING VAN DE HOEVE VAN ACHTERBROEK TE KALMTHOUT (1732)

De pachthoeve *int Achterbroek* te Kalmthout, die tot het domein van de abdij van Tongerlo behoorde, was een helftwinning. Luidens een nota van F.S. Torfs († 1806), provisor van Tongerlo, had de pachter 11 bunder akkergrond in bewerking. Vgl. G. MEEUSEN, *Tongerloo's eigendommen te Esschen en te Calmthout*, in: *Oudheid en kunst*, XXI, 1930, blz. 22-26. Van deze abdijhoeve bleef een boedelbeschrijving bewaard, die op 31 juli 1732 in opdracht van provisor B. Heestermans († 1738) en in het bijzijn van Peter van Thillo en Willem Melsen Anthonissen, schepenen van Kalmthout, werd opgemaakt. De inventaris van *alle ende ige-lijcke haeff ende meubiliaere goederen* luidt als volgt:

Eerst in de keuken.

Primo aldaer bevonden eenen grooten coperen koije ketel. Een casse. Een taefel. Drij stoelen. Een boterstant met haer toebehoorten. Hangel, tangh, brandteijser. Een en eijseren ketel. Congeltien ruereijser. Twee botertonnekens. Een en eursel, hangheijser. Lamp, candelaer.

Negen tenne tellioiren. Een tenneschotel. Seven gelije tellioiren. Een lepelbert met twelff tenne lepels. Noch seven tenne lepels.

Een schouwcleet. Een en rooster. Vijffentwintigh oude biecleerderen. Een en lanterne.

Een spuije. Een zeijse, vier blockstocken met eenigh eijserwerck.

In de camer.

Den troch. Een en vleesblock. Een meuken. Een en stoel. Een vleeston. Een werckbanck. Een quae de keiren. Een wan. Spinnewiel. Thien quae de biecorven. Een ophooff. Een en suijcorff. Twee pluijme bedden met twee dekens, hooftpeulingen ende toebehoorten. Vijff a ses pont gesponne wercke ende vlasse gaeren.

In den kelder.

Eenen wastob. Een halff wijnstuck. Een melckton. Een partije aerdewerck. Vijff verckens hammen met een stuck speck ende een en halven verckenscop.

In den stal.

Vijff melckkoijen. Een en treckos met het getuijgh. Seven lege beesten. Een wit merriepeert, out ontrent thien jaeren, met het getuijgh. Vijff koijebacken. Drij riecken, een greeft met een vlaghzijsie. Een vercken. Ses schaepen.

In de schuere.

Eenen boeckwijmolen. Eenige vlegels.

Op den solder.

De carrehijf. Vier sacken ende eenige rommelingh.

Op den werft.

De hooge karre. Twee aerdtcarren. Een ploegh. Een eeght. Een slee. Hoenclippels, swingh ende strenggen. Een meijt, dat in sijn ontrant sesthien hondert fago (= takkenbossen). Een duijsent blockeel. Dertigh stocken bien.

In den hoff.

Beplant met boonen, coolen ende erwtien.

Op de akkers, die in helftwinning bewerkt werden, onderscheidde men 9 gemeten rogge, 8 gemeten boekweit, 2 1/2 gemeter haver en 500 roeden spurrie. Het gemet was er op 300 roeden berekend. Vgl. TONGERLO, Archief van de Abdij, *Fonds Essen-Kalmthout-Huybergen*, nr. 447/1.

Averbode.

T.J. Gerits.

AVERBODE EN DE ONTGINNING VAN HEIDEGRONDEN IN DE 18de EEUW

De nabijheid van heidevelden was eertijds van vitaal belang voor de Kempische hoeve. De pachter vond er niet alleen turfbrand voor zijn haardvuur, maar ook strooisel voor zijn

stallen. Hij liet er zijn schapen grazen en plaatste er zijn bijenkorven. De heide was een levensnoodzakelijk element van het Kempisch landbouwbedrijf. Afzonderlijke hoeven in de Kempen hadden doorgaans hun eigen heide, die samen met het goed verhuurd werd. Vgl. P. LINDEMANS, *Geschiedenis van de landbouw in België*, I, Antwerpen, 1952, blz. 74-76. In de 18de eeuw, de periode van de fysiokraten, werd er naar gestreefd de woeste gronden te benutten. Keizerin Maria-Theresia vaardigde op 25 juli 1772 voor Brabant een ordonnantie uit waarbij bevolen werd de braakliggende gronden en heidevelden te ontginnen tot labourgrond of te bebossen. Dit ontginningsdecreet werd gepubliceerd door J. DE LE COURT, *Receuil des ordonnances de Pays-Bas autrichiens*, 3de reeks, dl. X, Brussel, 1901, blz. 275-278. Vgl. F. PRIMS, *De heide en hare bebossching in de geschiedenis*, in: *Kempische landschaps-geschiedenis*, Antwerpen, 1937, blz. 34-36. Deze ordonnantie werd met gemengde gevoelens onthaald. Zij strookte niet met de belangen van de dorpen, die een aard of heide in gemeenschap bezaten en er hun vee lieten weiden, turf staken of strooisel maaiden. Andere instanties daarentegen zagen wel heil in de geplande ontginning van de woeste gronden.

Ook bij de Witheren van Averbode kan men in het laatste kwartaal van de 18de eeuw een duidelijk belangstelling voor het ontginnen van heidevelden vaststellen. De motieven die hier meespeelden zijn moeilijk te achterhalen, maar klaarblijkelijk beoogde men een uitbreiding van het landbouwareaal en vooral het aanleggen van bossen. De ontginningsactiviteit van de abdij van Averbode kan men enigszins volgen aan de hand van het rapport, dat in 1786 door raadsheer F.A. de Külberg werd opgemaakt. Vgl. R. VAN UYT-VEN en J. DE PUYDT, *De toestand der abdijen in de Oostenrijkse Nederlanden, inzonderheid der Statenabdijen in de tweede helft der 18de eeuw. Het verslag de Külberg en de procesverbalen der abtskeuzen*, in: *Bijdragen tot de geschiedenis*, XLVIII, 1965, blz. 5-80. In het archief van Averbode bleef het volgend verslag bewaard: *Denombrement van alle de goederen ende inkomste der Abdije en Convent van Everbode aen 't Gouvernement Generael overgegeven in conformitijd der Edicten van S.K. Majestijd van den 22 mei 1786*

en 4 januari 1787 (AVERBODE, Archief van de Abdij, I, reg. 290, *Aanhangsel*), waarin enkele aanvullende gegevens meegegeeld worden. Reeds in 1778 had de abdij in haar onmiddellijke omgeving te Averbode, te Testelt en te Zichem ongeveer 200 bunder heide tot bosch gebrogt, bepland met alle soorten van schaerhoud of bezaeid met denne zaed. Op het grondgebied van Veerle liet de abdij 50 bunder woeste gronden bebossen. Ook op het domein van Deurne bij Diest werd een stuk heidegrond tot een bos herschapen. Uit het rapport vernemen wij dat de abdijsheoven van de heerlijkheid Blaardonk-Watereinde-Varendonk in het Land van Geel tot taak hadden de heyden tot cultuer te brengen, waer aen nog wordt gewerkt alle jaeren. Door de zorgen van de abdij was ook een aanvang gemaakt met het winnen van kultuurland op de heide te Testelt (ruim 3 bunder), Ravels, Meerhout en Begijnendijk. Bovendien werd in Linkhout een moerassig terrein van 22 bunder grotendeels drooggelegd. Te Bolderberg onder Zolder was men omstreeks 1785 bezig met 38 bunder heide tot cultuer te brengen. Het ontgonnen terrein werd deels met schaarhout beplant en deels met dennezaad bezaaid. Dat gebeurde ook op het domein van Spikelspade te Hechtel, waar eveneens een stuk heidegrond werd ontgonnen. Uit deze gegevens moge blijken dat Averbode zich meer toelegde op bosbouw, met het oog op houtproductie, dan op het winnen van kultuurland.

Vanaf de middeleeuwen bezat de abdij van Averbode een stuk woeste grond in het Worchter, bij de grens van Maaseik en Neeroeteren, niet ver van de Schoorbrug. De meier en de pachter van Sint-Jansberg staken er turfbrand. Op 29 januari 1794 werd een kontrakt gesloten tussen G. Claessens, provisor van Averbode, en J.J. Streignaerts, licentiaat in de medicijnen. Deze werd belast met het beheer van de ontginningswerken der heide in het Worchter. De overeenkomst had betrekking op een tienjarenplan. Ieder jaar moest men minstens twee bunder breken, beplanten ende bewercken ende cultiveren. Vgl. AVERBODE, Archief van de Abdij, I, Lias 72.

De uitgestrekte heidevelden, welke Averbode in het Noorden van de Kempen en in de Peelstreek bezat, werden vermoedelijk niet bij de ontginningsactiviteit betrokken. Vol-

gens het Kaartboek van 1678 had de heide van Sterksel in de Meierij van 's-Hertogenbosch een oppervlakte van ruim 848 bunder. Van de heidevelden te Lommel was de Averbodse hei, die 50 bunder omvatte, de grootste. Vgl. AVERBODE, Archief van de Abdij, I, reg. 106.

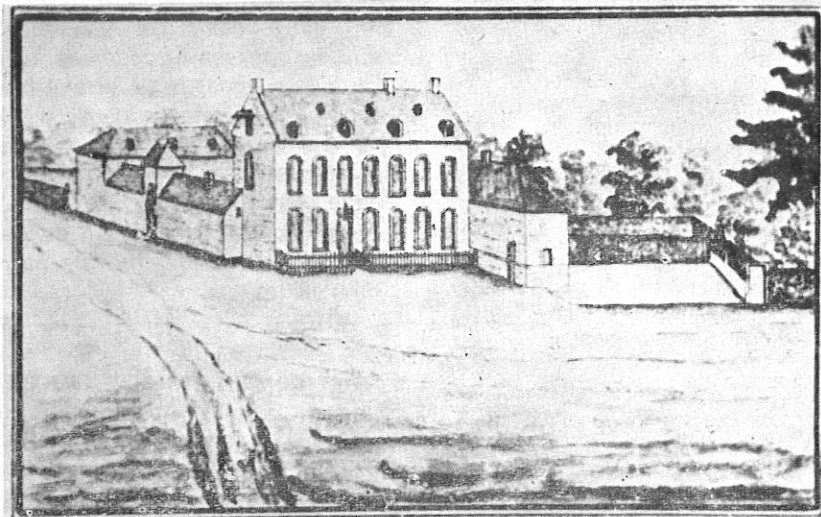
Averbode.

T.J. Gerits.

DUIVENTIL BIJ DE VOORMALIGE REKTORSWONING TE KORTENBOS (1728)

De meeste Witheren-pastors beschikten tijdens het « oud regime » over een hoeve en in menig dorp van de Kempen, waar de

herstellingswerken, die een uitgave van 140 patakons gevegd hadden, voltooid. Rektor Markus vanden Berck (1688-1700) liet de brouwketel van het refugiehuis te Sint-Truiden naar het rektorat van Kortembos overbrengen. In die jaren waren de meeste Witheren-pastorieën van een kleine bierbrouwerij voor eigen gebruik voorzien. In de jaren 1696-1698 werd de rektorswoning volledig gerestaureerd. In 1728 liet prelaat Frederik vanden Panhuysen († 1736) een nieuwe schuur, stallingen en een monumentale toegangspoort met duiventil oprichten. Boven de ingang van het poortgebouw prijkt het abte-

Afb. 95.

De voormalige rektorswoning te Kortembos bij Sint-Truiden, volgens een tekening uit de 18de eeuw.

abdiën het begevensrecht genoten, bestaat nu nog de benaming *pastorijhoeve*. Een voorbeeld van een dergelijke huishouding biedt de voormalige rektorswoning te Kortembos bij Sint-Truiden.

Om in de bediening van de mariale bedevaartplaats te Kortembos te kunnen voorzien kocht de abdij van Averbode in 1646 een huis met tuin en dienstgebouwen, geheten *De Engel* en gelegen tegenover de kapel van Kortembos. Prelaat S. Vaes, abt van Averbode, liet het gebouw aanpassen en inrichten tot verblijf van de rektor en de penitenciers. Op 17 september 1694 werd het rektorat met zijn aanpalende gebouwen, w.o. het bakhuis en de brouwerij, door brand geteisterd. In het voorjaar van 1695 waren de voornaamste

lijk wapen met de leuze *Candide* en het jaartal 1728. De voorstelling van het rektorshuis op het bedevaartvaantje van 1719 biedt een goed beeld van de toestand vóór de uitbreidingswerken. Een tekening van de 18de eeuw geeft een zicht van het gebouw na 1728. De duiventil, die boven de poort werd aangebracht, is voorzien van een schilddak. Vanaf het binnenplein van de voormalige rektorswoning (thans kasteel) heeft men een goede kijk op het duivenhok. Vgl. T.J. GERITS, *De Witheren te Kortembos*, in: *Het oude Land van Loon*, XXIV, 1969, blz. 115-124; ID., *Mariale basiliek van Kortembos*, in: *De Tijdspiegel*, XXVIII, 1973, afl. 1, blz. 18-20, afb.

Averbode.

T.J. Gerits.

OVER HET ZAAIEN VAN DENNEZAAD

Heel wat woeste gronden van de Kempen, die in de 18de eeuw ontgonnen werden en die uit zichzelf weinig vruchtbaar bleken, waren geschikte terreinen om aan bosbouw te doen. In die jaren werden op de zandgronden van de Kempen talrijke dennebossen aangelegd. De agronoom I. Thys († 1824), Witheer van Tongerlo, wijdde uitvoerige beschouwingen aan het winnen van kultuurland en aan het beplanten van de ontgonnen gebieden. In zijn *Memorie of vertoog over het*

Afb. 96.

Poortgebouw met duivenhok, gezien vanaf het binnenplein van het voormalig rektorat te Kortembos.

uytgeven en tot culture brengen der vage en inculte gronden in de Meyerye van 's Hertogenbosch (Mechelen, 1792, blz. 357-391) handelde hij over het zaaien en aanplanten van dennen: *Van het zaeyen van Mast of Deenen-Hout*. Ook zijn oudere confrater A. Heylen († 1802) hield zich met dergelijke problemen bezig. Hij liet een onuitgegeven nota na over de manier van dennezaad te zaaien:

De beste maniere om mast te sayen die is dat men de koppen doet in februari plucken ende dese in meert, april oft mej in de son legt, tot dat sij open gaen, soo dat men het saet gemackelijck der uijt cryght, maer geensints in den oven ofte tegen het vier, want dit bederft het saet; wel lettende dat men plujskes daer wel van vreyft, eer dat men het saet verbout, want ander[s] gaet het goet met het quaet vliegen, daermen andersints het goet alleen behaut.

Het saet gereet sijnde vlaght men de heijde daermen wil sayen gelijk voors. ende daer op saijt men het saet in voegen dat ieder lopensaet een half pont saet van nooden heeft, soo dun moet het gesaijt worden. Dit gedaen sijnde stoot men op ieder vierkante roede een karre asse opdat het saet wel bedect sy ende daer op saeijt men spuerrie wel dick diemen daer op laet rotten; het saij van den mast moet gescieden van den 15 tot den 30 junii ende dit koomt seker uijt.

TONGERLO, Archief van de Abdij, Verz. A. Heylen, VII [*Reisbeschrijving naar Rome*], fol. 158v^o-159r^o.

Averbode.

T.J. Gerits.

HET DOMEIN TER LIST TE NEDEROKKERZEEL

In de 13de eeuw verwierf de Antwerpse Sint-Michielsabdij de oude en de novale tienden te Nederokkerzeel, alsmede enkele cijnsrechten aldaar en in de omliggende dorpen. Bij deze rechten voegden zich ook onroerende goederen, zodat de abdij geleidelijk aan, door aankoop en uitwinning, over een aanzienlijk domein beschikte. Tot deze domeingoederen behoorde ook de graanwatermolen van *Ter Balckt*, die na de brand van 1655 in witte kalksteen heropgebouwd werd. Aanvankelijk werd deze maalinrichting bediend door een onderslagrad, maar in 1717 werd het een bovenslag. Aan de molen paalde ook een hoeve met bakhuis, schuur, koeienstal, varkenskot en wagenhuis. Het beheer van het domein werd waargenomen door een rentmeester of provisor, doorgaans een Witheer van de Sint-Michielsabdij. Hij bewoonde het Huis van Ter List (*Domus Listana*). In het Algemeen Rijksarchief te Brussel, *Kerkelijk Archief (Nederokkerzeel)*, berust een merkwaardige kroniek betreffende het Huis van Ter List: *Chronicon domus Listanae* (papier; perkamenten band; 78 fol.; 42 x 17 cm.). Dit dokument werd onder de titel

Kroniek van het Huis ter List te Nederokkerzeel door J. DE KEMPENEER uitgegeven in het Leuvens weekblad *Journal des Petites Affiches*, jg. 147, nr. 28 (3 juli 1965) tot jg. 148, nr. 22 (28 mei 1966), in 41 afleveringen. Blijkbaar niet op de hoogte van deze publicatie wijdde P. LEYNEN op zijn beurt een uitgebreide studie aan deze kroniek in: *Eigen Schoon en de Brabander*, LIV, 1971, blz. 27-42 en 164-172. Naar aanleiding van deze publicaties kan nog gewezen worden op het register: *Landt-Metinghe der goederen toebehoorende het Godthuys van S. Michiels, die gelegen zyn tot Nederockerzeel ende daer ontrent* (perkament; 32 fol.; 23 x 31 cm.). De landerijen werden in 1609 opgemeten door meester Hendrik Canaert. Het register, dat sedert de 19de eeuw deel uit maakt van het abdijsarchief van Averbode (IV, nr. 16), werd gekopieërd door J.C. vander Sterre (+ 1652), de latere abt van de St.-Michielsabdij, zoals blijkt uit de volgende nota: *Gheschreven door Broeder Joannes Chrysostomus vander Sterre, religieus van het Godthuys van S. Michiels, ten tyden vanden Zeer Eerweirdighen Vader ende Heere, Heer Matthaesus Eersselius, Abdt vant selfde Godthuys inden jaere M. VI^c XIII. Memoria eorum sit in benedictionibus*. In het artikel *Jean-Chrysostôme vander Sterre, abbé de Saint-Michel d'Anvers* (in: *Analecta praemonstratensia*, XLVIII, 1972, blz. 94-123), dat aan het leven en het werk van de Antwerpse abt gewijd is, maakt N.J. WEYNS geen melding van dit handschrift.

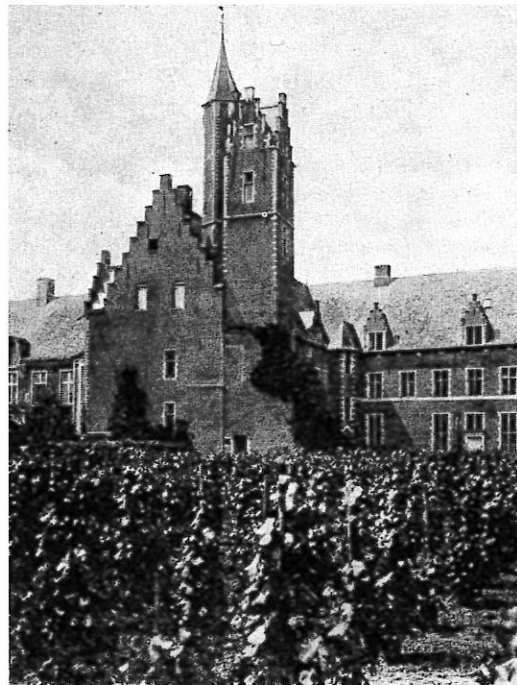
Averbode.

T.J. Gerits.

DE WIJNGAARDEN VAN WESTMALLE EN TONGERLO (19de EEUW)

In de 19de eeuw ontstond in de Belgische gewesten een nieuwe belangstelling voor de wijnteelt. Inlichtingen, gepubliceerd door *Statistique de la Belgique. Agriculture* (Brussel, 1850), duiden er op dat in 1846 in alle Belgische provincies, vooral in de streek van Luik, wijngaarden werden aangetroffen. Vgl. J. HALKIN, *Etude historique sur la culture de la vigne en Belgique*, in: *Bulletin de la Société d'art et d'histoire du diocèse de Liège*, IX, 1895, blz. 144-146. In de Kempen behoorden de Trappisten van Westmalle en de Witheren van Tongerlo tot de promotoren van de wijndruiventeelt in de 19de eeuw. In 1847 reisden twee monniken van Westmalle naar Wezemaal, waar M. Audoor in 1814 aanplan-

tingen was begonnen, die met enig sukses tot het midden van de 19de eeuw werden voortgezet. De Trappisten schaften er zich enkele duizenden wijnstokken aan, die zij in de omgeving van hun jonge abdij plantten. Ook in 1851 kochten zij 2700 wijnstokken te Wezemaal. De abdij van Westmalle bereikte zeer bevredigende resultaten met de wijnbouw, waarvoor trouwens enkele onderscheidingen werden toegekend. Vgl. J. V[AN] D[AMME], *Zoete herinnering*, in: *Ons Heem*, XXVI, 1972, blz. 78-79; F. SCHEYS, *De wijngaard te Wezemaal in de 19e eeuw*, in: *Meer schoonheid*, X, 1973, blz. 11-17.

Afb. 97.

Wijngaarden rond de abdij van Tongerlo.

Vanaf de 19de eeuw tot in het begin van deze eeuw werd ook te Tongerlo aan wijndruiventeelt gedaan. Aan de hand van een prentbriefkaart kan de wijngaard gemakkelijk gesitueerd worden. Zij was gelegen aan de zuidkant van de abdijsgebouwen, in de buurt van het voormalig abtsgebouw met 15de-eeuws torentje. De wijnstokken werden er paalvormig geteeld. Vanwaar de abdij van Tongerlo haar wijnstokken betrok is niet bekend. Ook betreffende de opbrengst en de aard van de wijnen zijn geen inlichtingen voorhanden. Wie weet er meer over?

Averbode.

T.J. Gerits.

VAN EN VOOR ONZE LEDEN

Laatste lijst, jg. 1973, van de STEUNENDE LEDEN (250 fr. en meer) afgesloten op 31 december 1973.

Dr J. Behets, H. Memlinglaan 9, St.-Denijs-Westrem; De Heer G. Dauwe, Oostveldstr. 192, Eeklo; De Heer P. Delen, Bogaardenstr. 35, Beerzel; Mevrouw S. De Saffel, Overpoortstraat 31, Gent; Z.E.H. J. De Venter, Land van Waaslaan 8, St.-Amandsberg; Mevrouw J. Dhondt, Pontstr. 60, Deurle; Dr. R. Dierickx, Kon. Elisabethlei 8, Antwerpen; Dr R. Dubois, Latemstr. 123, St.-Martens-Latem; De Heer J. Durmez, Steenweg op Brussel 63, Asse; De Heer M. Macharis, Aan de Bocht 18, Gent; De Heer R. Ruys, Doornweg 29, Wichelen; De Heer A. Stels, Steenweg op Visenaken 22A, Bunsbeek; De Heer C. Van Coillie, Groot Vijverzelestr. 61, St.-Kwintens-Lennik; De Heer R. Van Gerven, Hof ten Damme, Hoogstr. 4, Kallo; Dr. J. Weyns, Herkenrodeplein 1, Genk.

P. DUMON, *L'alphabet gothique dit de Marie de Bourgogne. Reproduction du codex Bruxelensis II 845*, [Kapellen], 1973. Bestellen: Uitgeverij De Nederlandsche Boekhandel, Kapellestraat 222, 2080 Kapellen, op p.r. 159.63. Prijs 125 fr. Wie Bruegel wil begrijpen, moet dit boek inkijken. Hier zijn spreekwoorden, die later nog door Bruegel gepenseeld werden, afgebeeld. De zin en het gebruik van « die spreuken bij letters » wordt veel klaarder. Bij de schoolmeesters uit Bruegels tijd, werd het schrijven immers optisch aangeleerd met een letter en een uitgebeelde spreuk. Hier volgen enkele voorbeelden, die de schrijver niet vermeld: bij de letter « d » = een hond « d » resseren (ook bij Bruegel); bij de letter « m » een « masker » opzetten (de nar dient vermeld bij maskerade); de « o » van « o » uvrir (belleman); de « q » van « q » uereller (vechten als Kain en Abel) enz. Een fijne uitgave, bestemd niet alleen voor wie sierschrift of oude lettertekens wil begrijpen, maar een weelde voor onze heemkundige, die wil weten wat oude spreekwoorden willen zeggen.

WEER EEN WANDKALENDER VAN DE V.T.B.-V.A.B.

« Speurend naar Uilenspiegel », zo heet de 26ste kalender van V.T.B.-V.A.B. Een fonkelende verschijning, kunstvol samengesteld door de onvermoebare Bert Peleman. Naar aanleiding van een Uilenspiegelroute, die in 1974 door de Vlaamse Toeristenbond, in samenwerking met de Provinciale Zeeuwse V.V.V. en de Uilenspiegelgezellen, uitgestippeld wordt vanuit Antwerpen over Ruppelmonde, Sint-Niklaas, Gent, Brugge, Damme, Knokke, Sluis, Breskens en Vlissingen naar Vere, werd de kalender in het teken gesteld van de alom bekende Vlaamse guit. De samensteller voorzagt

elk maandblad van een versje dat bij een prachtig geslaagde illustratie past. Een afbeelding van het titelblad van het oudste Vlaamse Uilenspiegel-volksboek, dat te Antwerpen omstreeks 1581 verscheen, siert een der maandbladen. Deze wandkalender is te koop in al de V.T.B.-boekhandels en kost 60 fr., voor de leden van de V.T.B.-V.A.B. slechts 50 fr. Prijs telkens te verhogen met 5 fr. als de kalender over de post wordt toegezonden.

K.M. DE LILLE, *De legende van 't Manneke uit de Mane in Vlaanderen*, Langemark, 1973, 54 blz., prijs 80 fr., P.C. 1302.16 « 't Manneke uit de Mane, v.z.w., Ieper », Cartonstraat 40, 8900 Ieper. De brochure is leuk geïllustreerd en bevat drie hoofdstukken: 1. De legende van de houtsprokelaar in de meest verspreide vorm; 2. Verscheidenheid in de legende van de houtsprokelaar in Vlaanderen; 3. Andere legenden in Vlaanderen.

Onder de redactie van Dr. T.J. W.R. DE HAAN, verscheen *Folklore der Lage Landen*, Amsterdam, 1972, 350 blz., met tal van foto's. Bestellen Elsevier, Mercelisstraat 74, 1050 Brussel. H. Bottema behandelde *Van nieuwjaar tot ouwejaar*; S.J. Van der Molen, *Dans en spel*; B.W.E. Veurman, *Kinderfolklore*; W. Boren, *Eten en drinken*; P.J. Meertens, *Volksgehoof en bijgeloof*; Tj. W.R. de Haan, *Volksleven en geschiedenis*; A. Buter, *De Noordnederlandse levenscyclus* en ons medelid R. van der Linden, *De levenskring in Vlaanderen*. Deze publikatie, prettig geïllustreerd, is een goede vulgarisatie van de volkskunde.

A. HOSTE, *tClooster van Sinte Godelieve eertijds buyten Ghistele nu binnen Brugghe*, Brugge, 1973, 92 blz., rijk geïllustreerd. Bestellen bij Abdij Sinte Godelieve, Benedictinessen, Boeveriestraat 45, 8000 Brugge. Dit is zowel een kijk- als een leesboek. De schitterende foto's van de schilderijen, zegels, documenten, meubels en huisgerei scheppen een sfeer van kunst en cultuur, eigen aan die oude abdij. Daarmede bezit het Godelievklooster een album, dat doet denken aan het boek van Pastoor Maertens over dit andere oude Brugse klooster: de Potterie. De tekst is met opzet bondig gehouden en doet ons verlangen naar een uitgebreider werk van dezelfde auteur.

Provinciale Dienst voor Cultuur, Brugge. Jaarverslag 1971, 179 blz. Talrijke foto's. Bestellen bij Provinciale Dienst voor Cultuur, Zilverstraat 32, 8000 Brugge. Onze heemkundigen zullen dit boek rustig inkijken en een plaatsje geven bij de dokumentatie van hun heemkring. Fijn uitgegeven, prachtige lay-out.

Predikant, kartograaf, sterrenkundige, zeevaart promotor Petrus Plancius-Pieter Platevoet, Dranouter 1552 - † Amsterdam 1622, Dranouter, 1973, 16 blz. Bestellen tegen 60 fr. op p.c.r. 109.62 van Kredietbank, 8600 Mesen, voor rekening van Werkgroep Petrus Plancius, vermelden: gedenkschrift. Deze publikatie is een kijk- en leesschrift, dat ons een overzicht van het leven en het werk van P. Plancius biedt. Overvloedig en zeer goed geïllustreerd. Bij de onthulling van het Plancius-gedenkteken was er ook een bijzondere poststempel. De werkgroep gaf een speciale omslag uit en een gelegenheidskaart. De speciale omslag is voorzien van een portret van Petrus Plancius. De kaart draagt een verkleinde reproductie van Plancius' «wereldkaart van 1594». Nog steeds te verkrijgen door storting op hogergenoemde rekening. Zowel omslag als kaart kosten 25 fr., te verhogen met 10 fr. verzendingskosten of 28 fr. zo men wenst te laten aantekenen.

G. VERMEULEN, *Van boom tot klomp*, [Zonnebeke], z.d., 32 blz., 3 afb. Bestellen bij G. Vermeulen, Guido Gezellelaan 10, 8688 Zonnebeke. Deze uitgave van de «Zonnebeekse Heemvrienden» geeft een korte samenvatting van de verschillende fasen van het maken van een klomp. Mooie foto's, die ons de «stiel beter leren kennen», sieren de brochure. Bij elk werkinstrument is benevens de streek-eigen naam zoveel mogelijk de naam uit andere streken vermeld. Dit werkje doet naar een standaardwerk uitzien.

J. SPANHOVE MSC., *De Kruiskapel van Vrijthout*, Asse, 1972, 42 blz., rijk geïll. (Ascania - Bibliotheek nr. 29). Dit werkje, opgedragen aan de nagedachtenis van Luc Ebrard, geeft een vrij volledig overzicht van de legende en de geschiedenis i.v.m. de thans verdwenen Kruiskapel van Vrijthout. Belangrijk zijn de «Stichtingsakte» van de kapel en de rol van de opeenvolgende pastoors van Asse enerzijds en van de Heren van Nieuwermolen anderzijds. Boeiend voor Brabanders en voor hen die belangstellen in volksdevotie. Bestellen bij Ascania, Mollestraat 5, 1700 Asse (P.R.: 9115.20). Prijs: 30 fr. A.S.

Wij bevelen aan: *Brigand 73, tweemaandelijks uitgave, Boerenkrijgkomitee*. Het is een periodiek van het Boerenkrijgkomitee, uitgegeven naar aanleiding van de 175e verjaardag van de Boerenkrijg. «Sluikblad alleen bestemd voor baanstrompers en brigands», prijkt op de omslag. Bestellen: Mechelse steenweg 470, 2530 Edegem. Prijs 15 fr. per nummer.

M. COORNAERT, *Kaart van St.-Pieters*, Tiel, 1973. Bestellen bij Drukkerij-Uitgeverij Lannoo, Kasteelstraat 97, 8880 Tiel, of bij de schrijver

M. Coornaert, Bessemstraat 70, 8790 Waregem. De kaart is een noodzakelijk aanvullend werkinstrument om een beter inzicht in het werk van de schrijver over dezelfde gemeente, te verkrijgen. Prijs 30 fr.

J. SPANHOVE MSC., *Het Heilig Kruisspel van Galmaarden*, z.p., z.d., 75 blz. Overdruk uit «Eigen Schoon en de Brabander». Prijs: 100 fr. Bestellen bij Ascania, Mollestraat 5, 1700 Asse (P.R.: 9115.20). De tweede helft van de 18e eeuw is voor de Zuid-Nederlandse letterkunde zo goed als onbeduidend. Door zijn psychologie, zijn karakteruitbeelding en litteraire schoonheid, verdient dit kruisspel dan wel een heel bijzondere plaats in onze letterkundige geschiedenis. Aan Joris Spanhove de verdienste dit werk kenbaar te hebben gemaakt. Hij deed aan de tekst een inleiding voorafgaan, die het spel in al zijn aspecten diepgaand ontleedt en het ons aldus helemaal toegankelijk maakt. Inleiding en tekst verschenen in afleveringen in «Eigen Schoon en de Brabander». Deze overdruk werd overvloedig geïllustreerd met foto's en een kaart. Omslagtekening en vignetten in knipwerk zijn van de fijne hand van Eugène Van den Broeck. A.S.

H. STALPAERT e.a., *Folklorejaar 1974. Spiegel van het Westvlaamse volksleven*, Brugge, 1974, 80 blz., gestencild. Bestellen, zolang de voorraad strekt, bij Westtoerisme, Vlamingstraat 55, 8000 Brugge. Bevat o.a. een volkskundige kalender, lijsten van markten, volkskunst-, volksdans- en folkloristische groepen, reuzen, oude ambachten, volkskundige musea, streekgebonden keuken en heemkringen en een volkskundige bibliografie.

Wegens mogelijke vermindering worden onze bestuursleden, bij een bestelling verzocht hun abonnement op «Ons Heem» te vermelden.

L. VAN ACKER, *De geschiedenis van het gemeentelijk onderwijs te Ardooië*, z.p., 1973, 39 blz., 16 foto's. Bestellen bij L. Van Acker, gemeentehuis, 8850 Ardooië, die de bestelling voor onze leden zal doorgeven. Ik heb het boekje in een adem uitgelezen en vooral opgekeken over die zeldzame situatie van een gemeenteschool gedurende en na de schoolstrijd. Ons medelid L. Van Acker gaf ons een voorbeeld hoe men dit onderwerp moet behandelen.

L. BLOCKEEL, *Tentoonstelling «Oud-Vichte»*, Kataloog, Vichte, 1971, 19 blz. Bestellen bij dhr. Leonard Blockeel, Meiweg 28, 8500 Kortrijk. Een van die documenten, die men aan de heemkundigen uit die streek moet signaleren. In enkele bladzijden wordt de ganse geschiedenis van het dorp geschreven.

ONS HEEM

Tweemaandelijks tijdschrift van het Verbond voor Heemkunde, Vereniging zonder Winstoogmerk.

OPSTELRAAD

EINDOPSTELLER: Aalmoezener A. Lowyck, Lege Weg 20, 8200 Brugge 2 (Sint-Andries).

Hoofdopsteller van ONZE STAM: Lic. Dan. Verstraete, Engendalelaan 18, 8320 Brugge 4 (Assebroek).

LEDEN

Voor Antwerpen: Dr. J. Weyns, Herkenrodeplein 1, 3600 Genk (Bokrijk).

Voor Brabant: Drs. T.J. Gerits, Abdij, 3281 Averbode, en Lic. A. Smeyers, Grootveldstraat 13, 1641 Alseberg.

Voor Limburg: Dr. J. Weyns en Drs. T.J. Gerits.

Voor Oost-Vlaanderen: Lic. R. van den Abeele, Kerkstraat 27, 9830 Sint-Martens-Latem.

Voor West-Vlaanderen: Aalmoezener A. Lowyck.

JAARABONNEMENT

Over te maken op postrekening nr. 4959.81, Verbond voor Heemkunde, v.z.w., Sint-Martens-Latem

(Kredietbank: 436-4090981-65).

Gewoon lidmaatschap: 170 fr.

Steunend lidmaatschap: 250 fr.

Beschermend lidmaatschap, ten minste: 500 fr.

Openbare besturen, bibliotheken, enz.: 200 fr.,

exklusief B.T.W.

Nederland en

Vlaanderen-in-Frankrijk:

dezelfde prijs

Andere Europese landen: 10 fr. toeslag.

Landen overzee: 20 fr. toeslag.

Genieten een korting en betalen slechts 160 fr.:

Leden van grote gezinnen en studenten, mits zij het nr. opgeven van de N.M.B.S.-kortingskaart of van de studentenkaart.

LOSSE NUMMERS VAN DE

LOPENDE JAARGANG

Prijs van een gewoon nummer: 53 fr.

bijzonder nummer: 85 fr.

VERZENDING

Alle post betreffende de verzending van **Ons Heem** (adresverandering b.v.) dient gericht aan: B. Smeyers, G. Keyenlaan 10, 1160 Brussel.

RUILDIENST

Frans Sillis, Christus-Koninglaan 50, 2510 Mortsel.

VERBONDSBESTUUR

Erevoorzitter: Drs. Jozef Van Overstraeten, Parklaan 32, 9300 Aalst.

Voorzitter: Dr. Jozef Weyns, Herkenrodeplein 1, 3600 Genk (Bokrijk).

Ondervoorzitter: Frans van Bellingen, L. de Brouckèrelaan 35, 1080 Brussel.

Sekretaris: Lic. Amaat Smeyers, Pastoor Bolsstraat 99, 1641 Alseberg.

Penningmeester: Olga Delaere, echtgte. Semeyers, Pastoor Bolsstraat 99, 1641 Alseberg.

Leden van de Raad van Beheer:

Aalmoezener Antoon Lowyck, Lege Weg 20, 8200 Brugge 2 (Sint-Andries).

Graaf Moretus Plantin de Bouchout, Rosier 20, 2000 Antwerpen.

Lic. Raf van den Abeele, Kerkstraat 27, 9830 Sint-Martens-Latem.

Lic. Dan. Verstraete, Engendalelaan 19, 8320 Brugge 4 (Assebroek).

PRAKTISCHE RICHTLIJNEN

Voor de aankoop van losse nrs. van de lopende jaargang zal men het verschuldigde bedrag overmaken op de P.R. 4959.81 van het Verbond voor Heemkunde, v.z.w., Sint-Martens-Latem (Kredietbank: 436-4090981-65), met op het strookje, nauwkeurige aanduiding van het gewenste nr. Bestellingen van oude en losse nrs. van die jaargangen, alsmede bestellingen van onze andere uitgaven, dienen schriftelijk overgemaakt aan Verbondsvoorzitter Dr. Jozef Weyns, Herkenrodeplein 1, 3600 Genk (Bokrijk). Het bestelde wordt, indien voorradig, verzendklaar gemaakt, de prijs aan de besteller meegegeeld. Na overschrijving van dit bedrag op onze post- of bankrekening, wordt het bestelde toegestuurd.

LET WEL: Van de oude jaargangen kunnen slechts de bijzondere nrs. gewijd aan tin, haard, tegels, boerderijen en herbergen afzonderlijk bekomen worden; daarvan werd een hogere oplage gedrukt. De andere bijzondere nrs. worden niet afzonderlijk verkocht. Men zal begrijpen waarom: indien wij die rozijnen er laten uitpikken, zouden bestellers van volledige jaargangen weldra die nrs. moeten missen.